

A BÉKÉSVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI
ÉS
MIVELŐDÉSTÖRTÉNELMI
TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

18⁸⁸/₈₉.

99

ÖSSZEÁLLITÁ:
DR. KARÁCSONYI JÁNOS,
FŐTTKÁR.

TIZENNEGYEDIK KÖTET.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA.

GYULÁN, 1890.
A TÁRSULAT KIADÁSA.

A békésmegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat Évkönyve tizennégy kötetben megjelent a következő tartalommal.

I. Kötet: 1. Békésm. régész- és művelődéstörténelmi társulat keletkezése, *Zsilinszky Mihálytól*. 2. B. Harruckern Ferencz udvartartása, *Haan Lajostól*. 3. A nők műveltsége társadalmunk alsóbb osztályában, *György Vilmostól*. 4. A Justh család okmányairól, *Zsilinszky Mihálytól*. 5. Az 1543-iki gyulai országgyűlés, *Haan Lajostól*. 6. Művelődéstörténet és a művelődés Békésvármegyében, *Hajóssy Ottótól*.

II. Kötet: 1. Kristóffy György jellemrajza, *Benka Gyulától*. 2. Történelem előtti korszak, *Haan Lajostól*. 3. B.-Csaba lakosságának életéből, *Szemián Sámuel-től*. 4. Békésmegye III. Károly alatt, *Haan Lajostól*. 5. Békésm. nép a Pero-féle lázadásban, *Zsilinszky Mihálytól*. 6. Tomesányi József emlékezete, *Hajóssy Ottótól*. 7. Két okmány a török korból, *Zsilinszky Mihálytól*.

III. Kötet: 1. Székács József emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól*. 2. B. Eötvös József szt.-tornyai magánya, *György Vilmostól*. 3. Békésmegyei anyag-, ércz- és esontnemű régiségek, *Haan Lajostól*. 4. Békés város történetéből 1714—1800. *dr. Hajnal Istvántól*. 5. Szegedi Kis István életéből, *Hian Lajostól*. 6. A tarhosi pusztaán ázott régiségekről, *dr. Hajnal Istvántól*. 7. Tomesányi József költeménye, közölve *Bonyhai Benjámintól*. 8. Elnöki beszéd az orosházi gyűlésen márcz. 18-án, 1877. 9. Elnöki beszéd a békési gyűlésen július 29-én, 1877.

IV. Kötet: 1. Vázlatok M.-Berény multjából, *id. Jeszenszky Károlytól*. 2. A m.-berényi gymn. története, *Petz Gyulától*. 3. Cholera-jegyzőkönyv, *íj. Jeszenszky Károlytól*. 4. Gróf Károlyi György emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól*. 5. Békésmegye a török világban, *Göndöcs Benedektől*. 6. Szarvasi néplázadás 1835-ben, *Sipos Somától*.

V. Kötet: 1. Geiszt Gáspár emlékezete, *Göndöcs Benedektől*. 2. Gyulavár multjából, *Fraknoi Vilmostól*. 3. Huzain bég, gyulai várparancsnok magyar levelé és magyar köriratu peesétje 1604. évből, *Haan Lajostól*. 4. Űskori emlékek a békésmegyei muzeumban, *dr. Hampel Józseftől*. 5. Az 1753-iki egyházlátogatás Szarvason, *Gajdács Páltól*. 6. Szarvasi, turi és szent-andrási határban talált régészeti tárgyak ismertetése, *Haan Lajostól*. 7. Gaesári István fűzes-gyarmati krónikája, közli: *Zsilinszky Mihály*.

VI. Kötet: 1. A szent-andrási esata és Gyula ostroma, *Thali Kálmántól*. 2. B. Wenckheim László emléke, *Göndöcs Benedektől*. 3. A békésmegyei Jakobi-nusok, *Zsilinszky Mihálytól*. 4. Gyulaváros tanácsának levele, 1560. *Haan Lajostól*. 5. B. Wenckheim Béla emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól*. 6. Gaesári István fűzes-gyarmati krónikája, közli: *Zsilinszky Mihály*. (Folytatás.)

VII. Kötet: 1. Gyula vára bukása 1566. *Szabó Károlytól*. 2. Regesták a bécsi cs. kir. levéltárból, közli: *Károlyi Árpád*. 3. Ujabb adatok Békésmegye XV. és XVI. századbéli történetéhez, *Göndöcs Benedektől*. 4. Jegyzetek. A müncheni okmányok czímének és tartalmának rövid kivonata. 5. A Pero-féle lázadáshoz, *Zsilinszky Mihálytól*. 6. Békésvármegye helynevei, *Kardosonyi Jánostól*. 7. Gaesári István f.-gyarmati krónikája, közli: *Zsilinszky Mihály*. (Vége.)

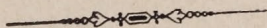
MAGYARAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

HAAN ANTAL

1827—1888.

A BÉKÉSVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI
ÉS
MIVELŐDÉSTÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

ÖSSZEÁLLITÁ :
DR. KARÁCSONYI JÁNOS,
FŐTITKÁR.

TIZENNEGYEDIK KÖTET.

BÉKÉS-GYULÁN, 1890.
A TÁRSULAT KIADÁSA.

300808

M. ACADEMIA'
KÖNYVTÁRA

B. GYULÁN,
NYOMATOTT DOBAY JÁNOS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.
1890.

I.

Irodalmi dolgozatok.

I.

H a á n A n t a l.

Irta : **Zsilinszky Mihály.**

I.

Földhöz kötött, mindennapi lelkek nem birják felfogni az eszmények világában élő művésznak lelki állapotát ; nem birják megérteni, hogyan lehet valakinek létezeljéül tűznie ki a természet lelkét képező szépség törvényeinek kutatását, s ennek alapján arra buzdulni, hogy véges emberi erejét a Teremtő örökművének utánzásában — a teremtésben, alkotásban akarja megkísérteni.

Még nem nagyon régen volt, hogy a műveltebb osztályokhoz tartozó emberek is némi sajnálkozással és gunymosolylyal néztek a művészi pályára lépő emberre, egyszerűen azért, mert azt a társadalmi, conventionalis nézetek keretébe nem tudták befoglalni. Mihelyest nem volt pap, ügyvéd vagy szolgabíró, egyszerűen a lenézett mesteremberek közé sorozták, akik arra valók, hogy valami anyagból valami használható tárgyat formáljanak.

Ahol ily fogalmak uralkodnak a társadalomban, ott lehet ugyan anyagi jólét, lehet kellemes, vig élet ; — lehet termékeny föld, de a magasabb értelemben vett művészetnek talaja bizonyára hiányzik. Ahoz, hogy valahol a művészet kifejlődhessék, kettő okvetlenül szükséges : először műérzékkel bíró nép, és másodszor művészi tehetséggel rendelkező férfiak. Az anyag meg van a természetben ; de az alakító erő, de az alkotó szellem az emberi lélekben honol.

A művészet a szellem gyermeke. Az adja meg az anyagnak a legkifejezőbb alakot, mely lényegének megfelelően meghatja az emberi lelket. A művészet szellemet, lelket közöl más lelkekkel; az anyag azon út, mely e közlekedést közvetíti. Boldog a művész, ha megtalálja az utat, melyen szellemét minél többekkel közölheti!

Hogy hazánkban még ma is kevés azoknak száma, a kik a valódi művészek szellemét megértik, az ép oly köztudomásu, mint sajnálatos igazság. Oly kitűnő művészek, minő például Zichy Mihály, Litzenmayer, Than Mór és Munkácsy Mihály, külföldön laknak, mert ott kellően megbecsülik szellemüket. A hol a szellem nem talál elismerésre, és a munka kellő jutalomra, — ott a művészet virágzásáról szó sem lehet. A művészek olyanok, mint a vándormadarak: odaköltöznek, a hol természetüknek, illetőleg szellemüknek kedvező éghajlatot találnak. — Ezért mondja Arany János, hogy: »Művész hazája széles e világ; a hirnév országutját lakja ő, — s ez ut hosszában minden olajág, minden babér az ő számára nő . . .« — A közönséges iparos megelégszik azzal, ha művét megdicsérik és jól megfizetik; a művész sem veti meg az efféle elismerést, de ez nála csak jelképe azon szép szeretetének, mely vele összeforr, — és melyet azonnal elvetne magától, mihelyest meggyőződnék, hogy az által elszakíttatik annak szeretetétől. Az ő főjutalma azon öntudat, azon benső lelki öröm, hogy törekvése nem haszontalan, és hogy az ő szelleme diadalt arathatott. Mert az emberi szellemnek az a tulajdonsága van, hogy nő és izmosodik, mihelyest alkotásához mások lelkének rokonszenve csatlakozik; ellenben elernyed és elzüllik, ha meg nem értve, elszigetelten áll.

Ezek az igazságok érthetővé teszik Haán Antal festőművész hazánkfíának életét és külföldön, jelesen a művészetek classicus hazájában, Olaszországban való hosszas tartózkodását.

Az ő lelke szorosan összenőtt a szépnek és nemesnek őszinte szeretetével. Ösztönszerűleg kereste a népet, mely megértse őt, mely alkotásait szeretettel fogadja. Kereste a hazát, melynek multja, jelene és jövője egyiránt megragadta, melyhez gyermeki szeretettel ragaszkodott s melynek keblére hosszabb külföldi tartózkodásai után oly gyakran vissza-visszasietett, hogy honszerelmének vágyát kielégítse, — de melyben, az érintett viszonyoknál fogva, állandóan nem maradhatott.

Haán Antalnak meg voltak saját eszményei, melyeknek megvalósítására törekedett. Senki sem érezte élénkebben, mint ő, annak szükségét, hogy azokat összhangzásba hozza saját hazájának eszményeivel. De az súlyos feladat volt oly korokban, melyben az ő ifju lelkesedése, annyi más kortársának lelkesedésével, éppen a haza politikai viszonyainál fogva kárba veszett. A magyar nemzetnek meg voltak saját aspiratiói, melyeknek teljesítését különösen a negyvenes években lázas izgatottsággal sürgette. Politikailag, erkölcsileg és szellemileg szabad és független akart lenni. Joga is volt, ereje sem hiányzott hozzá. A nyilvános élet minden téren kiváló tehetségekkel dicsekedhetett; és a vallásos áhítattal várt s költői által megjósolt jobb kornak hajnalán, a szellem országának oly térein is hódítani kezdett, melyek századokon keresztül elhanyagolva valának.

A képzőművészet ezek közé tartozott. Voltak jeles államférfiaink, kitűnő tudósaink és költőink, a kor színvonalán álló tanintézetek; de a hazai képzőművészet előmozdítására szolgáló intézetünk egyetlenegy sem volt. Egyeseknek lelkében, mint hő vágy élt ugyan a hazai művészet iránt szeretet; meg is kísérelték olykor a közvélemény felébresztését a képzőművészet egyes ágai iránt; de mindez csekély hatásúnak bizonyult. Valódi belső hivatás ösztöne és hősiességszerű elszántság kellett ahhoz, hogy valaki a festészeti pályára szánja el magát.

Haán Antal birt annyi bátorsággal, hogy oly pályára lépjen, mely iránt a hazában igen csekély fogékony-ság mutatkozott. Arról, hogy ez valaha még jutalmazó is lehetne, még álmodozni sem mert. Atyja, Haán János, aki a hazai legnagyobb evang. egyházban, B.-Csabán, mint lel-kész sokféle munkával volt terhelve, magasabb szempontra emelkedett; s fiainak neveltetésénél nem a szokott uton járt, hanem a gyermekeinél mutatkozó hajlamot vette zsinórmértékül. Anyja, Petényi Judith, hasonlóképen kiváló tehetséggel birt arra, hogy fiainak magasabb czélokat tűz-zön ki. Legidősb fiát Vilmost, mivel az ásványok és fák iránt mutatott hajlamot, bányásznak; második fiát Lajost, aki régi könyvekben találta örömét, papnak; Antalt pedig, aki gyermekkorában leginkább hajókat szeretett rajzolgatni, tengerésznek és festésznek szánta.

Antal, aki 1827. január 5-dikén született B.-Csabán, gyermekkorától fogva szigorú házi neveltetésben részesült. Ezért félénk, bátortalan és visszavonult gyermek volt. De pajtásai igen szerették és gyakran olyan csinyekre csábították, amelyeket magában soha sem lett volna képes elkövet-ni. A kertpalánkon átjárni, templom falára felmászni és a tanteremben tanóra előtt másokkal együtt zajosan mulatni szeretett. Előadás alatt gyakran elandalgott és magyarázat alatt vagy a padot faragta, vagy különféle alakokat rajzolt reá. Ezért sokszor büntetést is kapott. Atyja apróbb házi foglalkozásra kényszerítette, míg anyja gyakran kiküldte a várostól távol eső »berek«-be, hogy vadkörtét hozzon aszálás végett. Antal mindezt pontosan megtette és — az isko-lai teendőt is jól végezte.

A népiskolai tanfolyam befejezése után Szarvasra ment a gymnasiumba, hol a diákélet tragicus és comicus jelene-teit élvezhető versekbe szerette foglalni a miért társai nagy tiszteletben részesítették. Tanbizonyítványa itt is »kitűnő.« A felsőbb osztályokat az eperjesi collegiumban végezte jó

eredménynyel. Már itt komolyabban kezdett rajzolgatni. Rendes rajztanára nem lévén, mint naturalista, kísérlette meg erejét a természet tárgyainak egyszerű lemásolásával. Majd tanulóársainak és tanárainak arczképeivel mulattatta és ajándékozta meg barátait. Első sikereitől felbátorítva, a város kiválóbb női szépségeit is lerajzolgatta, mi által sok jó barátot szerzett magának.

De mindez csak ösztönszerű, szabálytalan másolás volt. Szakszerű rajzoktatásban csak akkor részesült, midőn 19 éves korában Eperjest elhagyva, Pestre ment, hol atyja Petényi Salamon, a muzeum természetrajzi őre tanácsára egy Morelli nevű városi rajztanár kezére bízta. Egy évi eredményes tanulás után 1845. őszén Bécsbe ment a képzőművészeti akadémiába, már egyenesen azon szándékkal, hogy festészsze képezi magát.

Bécsben akkoriban Kuppelwieser és különösen Waldmüller festészeti mesteriskolája jó hírnévnek örvendett. Az első egyike volt a legképzettebb művészeknek, aki Olaszországban, az örök városban éveken át készült pályájára. Ott csatlakozott a német romanticus festők iskolájához, melynek kiváló fejeit Cornelius és Overbeck képezték. Tudvalevő dolog, hogy ez iskolának főszajtságait a színezés elhanyagolása mellett a tökéletes rajz és mesteri szerkezet képezte. Ezzel kívánta a gondolat és érzés plasticus kifejezését művészies alakban állítani a szemlélő elé. Nem lehet tagadni, hogy ez némelyeknek sikerült is. Az eszményiség bája, az alakítás erejével párosítva nem egyszer hatásos művekben nyert kifejezést. De egészben véve a romanticusoknak ugy nagyobb, mint kisebb alkotásaiból hiányzott a természet hűsége és a színek gazdagsága, elevensége és ragyogása. Ezek oly festők voltak, -- mint helyesen jegyezte meg műtörténésünk — a kik éppen a festéssel törődtek keveset és a kiket az olasz itészet éppen azért »maestri della maniera secca« névvel illetett. Nem kell azonban azt gondolnunk,

mintha a német romanticusok végképen elhanyagolták volna a színezés mesterségét. Az olasz renaissance hatásának mégis volt annyi ereje, hogy e romanticismus képessé vált a német festészet átteremtésére. Azt lehet mondani, hogy az éppen akkor nyert oly lendületet, miszerint Berlin, München, Düsseldorf és Bécs külön iskolák központjaivá lettek.

A romantikus iskola mellett egy más, sajátlagos irány is érvényre emelkedett, melynek Bécsben egyik kiváló alakja Waldmüller F. G. volt. Ez a természet hű visszaadására, az elő- és háttérben helyezett tárgyaknak aprólékos kidolgozására fektette a súlyt, a miről e jeles mesternek számos életképei fényes tanubizonyyságot tesznek. A színezés természetessége, elevensége és összhangja, mely ezen realisticus irány követőinek művein előmlik, tagadhatatlanul nagy hatást gyakorolt a műértő közönségre. Magának Waldmüllernek azon egy kitűnő képe, mely a nemzeti muzeum képtárában látható, képes fogalmat nyújtani azon kedves határról, melyet ez iskola művei gyakoroltak; egyuttal megmagyarázza azt is, miért tódult a magyar fiatalság ezen mester iskolájába. A festés modora itt egészen sajátos volt. Mindent a prima kellett festeni, ami csak annak sikerülhetett, aki teljes biztossággal kezelte a rajzönt és az ecsetet.

Haán A. előtt egészen új élet nyílt, mikor Bécsbe került. Mesterének műterme s idősb tanítványainak előrehaladottsága meglepték őt. — A nagy város által nyújtott szebbnél-szebb képtárakat és műgyűjteményeket nem győzte eléggé bámulni. Rövid idő alatt egészen Waldmüller realis irányja után indult; a minek okát nem egyedül a művészetben, hanem a mester szeretetreméltó személyében is kell keresnünk. Waldmüller kiválóan szerette a magyar ifjakat. Mindent megtett arra nézve, hogy ezeknek kiképeztetését és előhaladását biztosíthassa; 1847-ik évben egy emlékiratot nyújtott be a Pozsonyban összeült magyar országgyűlésnek, melyben a nála akkor tanult magyar ifjak ajánlása mellett

az országos segély eszméjét ajánlja a rendeknek. A festészetben előrehaladott jeles ifjak gyanánt névszerint említi Zichy Mihályt, Hanélyi Antalt, Petrics Somát, Jakobey Károlyt és Haán Antalt.

Ez utóbbi másfél évig volt Waldmüllernek vezető keze alatt s attól a legjobb bizonyítvánnyal bocsáttatott el. *) Szándéka az volt, hogy tanulmányainak befejezése végett egyenest Rómába utazik.

Hogy ezt azonnal nem tette, annak magyarázatát az 1848-ki bécsi és pesti politikai eseményekben találjuk fel.

Haán tanuja volt a bécsi forradalomnak; látta a magyarországi törvényhozás küldöttségének diadalát; hallotta Kossuth lelkesítő szónoklatait, bámulta a bécsi nép lelkesedését és mint minden jóra való fiatal ember, ő is félbeszakítá pályáját, hogy hazája hívó szózatára fegyvert ragadjon annak megtámadói ellen.

Azonban az ő katonai pályája rövid volt. Haán mint honvédőrmester végezte hazafias kötelességét. A rémnapok alatt Olaszországba sietett, hol körülbelül két évig élt művészetének. Bejárta felső Itáliának nevezetesebb városait; megnézte Velence és Milanó nevezetességeit és művészeti maradványait. Emitt a híres dóm és Leonardo da Vinci Urvaesorája; amott pedig Szent Márk temploma, a dogék palotája és a bennük összehalmozott műkincsek sokasága és remeksege tettek reá kiváló hatást. Florenczbe, Michel Angelo kedves városába gyakran visszatért. Egyiránt vonzotta kies fekvése, üde levegője és híres műremekekben való gazdagsága. Az Uffizi gyűjteményeiről, a Pitti palota kincseiről, a Mediciek kápolnájáról, a Piazza della Signoria remek épületeiről és S. Miniato temetőjéről mindig lelkesülten beszélt.

*) Waldmüller F. G. akadémiai tanár, 1851. márcz. 7-dikén állította ki számára és Jakobey Károly számára a bizonyítványt, mely szerint másfél évi tanulás ideje alatt mindketten nagy előhaladást tettek a festészetben. Ennek alapján jövendőli, hogy kitűnő művészek fognak belőlük válni. Óhajtja, hogy céljuk elérésében semmi által ne akadályoztassanak.

De leginkább meghatotta őt Róma, melynek multja, régi fénye és dicsősége annyira megbűvölte, hogy jóformán állandó lakásul választotta.

II.

Az ó világ dicsőségének és a kereszténység átteremtő hatásának sehol sincs annyi szóló emléke és bámulandó tanubizonyága, mint Rómában.

Egy óriási emlékkönyv az, melynek sorait századok eseményei képezik. Állam és egyház, politika és vallás, művészet és tudomány, ipar, gazdaság s általában a közművelődés fejlődésének évezredes nyomai és emlékei tolulnak ott fel a szemlélő szemei előtt, beszélve az emberi elme fenséges erejéről, a szent érzelmek óriási hatásáról és a vad szenvedélyek romboló hatalmáról. Természetesen csak annak, aki kellő műveltséggel és világos szemmel bír arra nézve, hogy azokból a kellő tanúságot levonhassa.

Haán Antalnak meg volt a kellő előképzettsége és világos látása, mikor az örök városba érkezett. Ismerte mindazon írókat, a kik Rómáról akár komoly tudományos, akár mulattató, vig műveket irtak. Tacitus Annalesei és Julius Caesar emlékiratai épp oly jó ismerősei voltak, mint Thierry, Gibbon és Bernhardy művei. De leginkább forgatta Vasarinak, Winkelmannek és Gregoroviusnak Rómáról és annak művészetéről írott jeles műveit. A művészek közül tanulmányozta ugyan a középkor szerzetes festőit; azonban csak a XVI. század nagy szellemeinek művei voltak igazi érdeklődésének és tanulmányainak előszeretettel ápolt tárgyai. A vaticáni és a capitoliumi gyűjteményeknek, az egyes magánpaloták képtárainak minden figyelemre méltó darabjait apróra megvizsgálta s ugyszólván minden jó tulajdonainak részleteit emlékezetébe véste. Ezt annál könnyebb volt elérnie, mert hiszen alapos tanulmányainak alapján a kiválóbb mestereknek nemcsak élettörténetét, de műveiknek szétszóró-

dását és az ahhoz kapcsolt eseményeket és apró adomákat is ismerte. És ezen széles és alapos ismeretei mellett megvolt még az a finom aesthetikai izlése is, mely nélkül valódi művészt még csak képzelni sem lehet. Ezt már nem könyveiből, nem is mások elbeszélése alapján szerezte. Vele született az, mint az illat a virággal, mint az ének a madárral. És ezen tulajdona nemcsak a művészeti, hanem a természeti szépnak megítélésénél is határozottan nyilatkozott. Egyes vidékek és kertek legszebb részleteit bámulatos gyorsasággal tudta felfedezni, és ha közelében vagy lakása körül nem volt művészi rend és szépség — azt ő maga igyekezett megteremteni. Csabán és Capri szigetén alapított kertjei messze vidéken híresek voltak, — és a ki azokat egyszer látta, nem győzte Haánnak izlését eléggé dicsérni. Hogy ez az ő finom izlése Italiában folytonosan erősödött, az természetes. Minden hegy és völgy; minden liget és patak; minden tó és város történeti emlékek maradványaival van ott érdekesítve. És ez oly erős hatást gyakorolt az ő lelkére, hogy a természeti szépségek bámulása mellett önkénytelenül is — műrégészszé vált. Kertjei, szobái telve voltak oly régiségekkel, melyeket ő maga gyűjtött; és a ki azokat figyelemmel megvizsgálta, kénytelen volt elismerni, hogy műértő kéz szedte és állította őket össze.

Ilyen lélekkel és előkészülettel folytatta Haán az ő művészetét — Rómában. Eleinte természetesen, mint minden kezdő, ő is remek művek másolásával foglalkozott; majd önálló művek alkotásában is megkísérelte erejét. Ezekkel annyi jövedelmet tudott csinálni, hogy atyjának segítségével nélkül is fel tudta magát tartani Rómában.

Azonban ezuttal nem maradt sokáig az örök városban. Mikor már érezte, hogy eleget tud arra nézve, hogy önálló művészként felléphessen, hazájára gondolt, mely oly szegény volt jeles festőművészekben, hogy valóban ritkaság gyanánt tűnt fel egy-egy ily jelenség benne. Haánnak egész lelkü-

lete és előkészülete odairányult, hogy hazai művészsze legyen. Magyar művészetről ábrándozott mindaddig, míg haza jövén arról győződött meg, hogy ez a Bachkorszak zsibbasztó hatása alatt taljesen lehetetlen. Édes atya és barátai mindamellettrábeszéltek, hogy itthon telepedjék meg. Budapes-ten akkor nem volt művészeti élet. A képzőművészeti tár-sulat ugyan fennállott; időszaki kiállításokat is rendezett; de a művészeket nem birta állandóan Pesthez kötni.

Haán Antal Békés-Csabán telepedett le, hol leginkább arczképfestéssel foglalkozott. Innét kirándulásokat tett a kö-zelebb fekvő nagyobb városokba, jelesül Aradra és Nagy-Váradra, mely utóbbi helyen nővére, Molnár Józsefné lakott. Egy-egy sikerültebb művét beküldötte a pesti mütárlatba, honnét egy pár a nemzeti muzeum számára megvétellett. A műítészet elismeréssel szólott rajzolásának tökélyéről és an-tikszerű szinezéséről. De mindez nem birta őt állandóan a hazához kötni. Atyjának 1855-ben bekövetkezett halála után ismét Olaszországba költözött és pedig azon elhatározással, hogy mindaddig ott marad, míg az ország politikai állapota jobbra nem fordul és míg a visszavonult magyar főurak és főpapok és nemzeti cultura élén nagyobb tevékenységet nem fejtenek ki.

A magyarországi sivár viszonyokból kibontakozva, bol-dognak érezte magát, midőn ismét Róma ősi falai között ál-líthatta fel műtermét. Egy ideig a »Palazzo Veneziában« lakott. Szoros barátságot kötött az egyházi festészettel fog-lalkozó magyarországi Szoldatics Ferencz nevű collegájával. Ennek révén ismeretségbe jutott a magyar püspöki kar ne-hány jelesével, a kik megrendelésekkel is megtisztelték. Ez időtájban nagy tevékenységet fejtett ki. Ismereteit idegen nyelvek megtanulása által jelentékenyen bővítette. A né-met, franczia, angol és olasz irodalom és történelem terén oly jártassággal birt, mint kevés más művész.

A gyakorlati művészet terén másolt és eredeti műveit

rendesen Berlinbe szállította eladás végett; de gyakran angol és francia utazók megrendeléseit is teljesítette. Fájdalom, ezeknek tárgyát alig ismerjük; levelezéseiből csak annyit tudunk, hogy — tetszetek.

Az ötvenes évek végén Olaszország nagy politikai mozgalom színhelyévé lőn. »Olaszország egysége« volt a jelszó, mely viszhangra talált milliók szívében és szokatlan lelkesedésre ragadta a különben is gyulékony olasz népet. Olaszország egysége azt követelte, hogy Róma legyen a központja, és hogy a római pápa világi hatalmának megszüntetésével az olasz király költözzék be a Quirinál palotájába. Hogy mi történt a nevezetes napokban az egész félszigeten; mit tett Viktor Emanuel, Cavour és Garibaldi? az még friss emlékezetében áll a kortársaknak. Elég említeni, hogy emlékezetünkbe felidézzük az apró olasz fejedelemségek megszűnését, a francia katonaságnak Rómából való kiűzetését, Milanó és Velence elfoglalását, az osztrák hadseregek vereségét és a magyar emigráció tevékenységét.

Haán mindez eseményeket közvetlen közelükben szemlélte, és mert hazája nagyon közel volt érdekelve általuk, nem is maradt egészen közönyös szemlélőjük. — Mikor látta, hogy itthon az osztrák hadsereg vereségei után új élet ébred; mikor meggyőződött arról, hogy az ébredés kiterjedt a magyar nemzet minden rétegeire; mikor meghallotta, hogy az egy évtized óta visszavonult főurak és neki bátorodott főpapok is részt vesznek a lelketemelő nemzeti színezetű ünnepélyekben; mikor nyilvánvalóvá lőn, hogy a politikai téren bekövetkezett nagy rendszerváltozás a közélet minden terén meghozza áldott gyümölcseit: akkor Haán Antal is gondolkodóba esett és eljötnék látta az időt, mely a magyar művészet ügyének jobbrafordultával az ő hazajövetelét is indokolttá tette.

Pestre jött, felkereste jó barátait, Ligetit, Thant és Lotzot; pártfogóit, köztük Pulszky Ferenczet a nemzeti mu-

zeum tudós igazgatóját és Ipolyi Arnoldot, az akkor még csak egri kanonokot, majd besztercebányai püspököt, a ki őt még első római útjában tanulta volt ismerni. Mindezek örömmel fogadták és szívesen marasztották. Ugy látszott, hogy az új viszonyok beálltával itthon a fővárosban biztos révpartra talál, melyben megnyugodhatik. Nagy nehezen kimondta a nagy szót: »most már itthon maradok, mert látom, hogy új élet támadt a hazában, mely a művészetre is kedvező befolyással lehet.«

Az első, a ki őt munkával látta el, Ipolyi Arnold volt. Ez a kitűnő magyar főpap egyike volt azoknak, a kik a szorosán vett egyházi kötelességek mellett, a tudomány és művészet oltárán is áldoztak. A magyar mythologia tanulmányai között különösen a magyar művészet multja érdekelte. Épp oly hivatással, mint buzgalommal gyűjtötte a régi emlékeket, különösen pedig az egyházi vonatkozású festményeket. Igen természetes, hogy a rokon szellemű férfiakat nem csak a multban, de a jelenben is szívesen felkereste s barátságukat megszerezte. Műértő szemével csakhamar felismerte Haán műveinek becsét és mihelyest megtudta, hogy állandóan itthon akar letelepedni, magához hívta Egerbe, majd Szent-Keresztre; tárgyalta vele a hazai művészeti viszonyokat, kikérte tanácsát a teendőkre nézve és tanuságául annak, hogy tényleg is óhajtja emelni a hazai culturának ezen meglehetősen elhanyagolt ágát, azonnal megbizta őt, hogy a Rómában látott néhány jelesebb műnek másolatain kívül, lássa el termeit az esztergomi érsekek és a volt besztercebányai püspökök arczképcsarnokával. Ipolyi mindig dicsekedőleg mutogatta vendégeinek e képeket, mint Haán Antalnak sikerült műveit.

A hatvanas évek elején, jelesül 1863-ban meghalt Haánnak édes anyja. Ez a körülmény annyiban bír fontossággal művésznünk életében, amennyiben az örökségből nyert pénzen B.-Csabán, egy szép villát építtetett magának s azt

oly kerttel vette körül, mely néhány év lefolyása alatt ritkította párját. Ugyanabban volt műterme is, mely vonzerejét képezte a művelt közönségnek. A városon át folyó élőviz-esatorna mellett, lent a harmadik hid közelében levő téglavető és kenderáztató gödrök tözsomszédságában, az ugynevezett kis rétben szemelte ő ki magának azt a kis pusztahelyet, melyet néhány év alatt ugyszólván saját kezével paradicsommá változtatott. Sokan kicsinylő mosollyal nézték a különöznek czimzett művész tervét és építkezését. De mikor a bojtortján és aszat helyén gyönyörű diszbokrok virága kezdett mutatkozni; mikor a közönséges fűzfák helyén a szomorú fűz lefüggő gallyainak és a bámulatos gyorsasággal növő nyárfák árnyékában vigan szökellő vizsugár ragyogott a fénylő nap sugaraiban; mikor a váromladékszerű mesterséges romokban hűsítő zuhany susogását hallották és a közvetlen közelében emelt philagoria futórózsáinak tarka színeit irigyelték; mikor az izléssel kimért és szegélyezett utak mentében római feliratos emlékkövek tűntek fel és az önkezeléssel emelt üvegház új meg új csodás szépségű virágokkal lepte meg a véletlenül vagy a kíváncsiságból odavetődött idegeneket; mikor már a külső veranda oszlopain a vadszőlő és egyéb virágos felfutók fürtjei csüngöttek alá, és az ápolás következtében gyorsan felnőtt fák hűvös árnyékot nyújtottak a természet és művészet szépségeiben gyönyörködőnek; szóval mikor már a világlátott férfiúnak gondolata megfogható és szemlélhető alakban nyert kifejezését: akkor minden ajkon csak a bámulás és elragadtatás kifejezését lehetett hallani, melynek, hallatára az önelégültség és belső öröm kifejezése tükröződött Haán A. szelid kék szemeiben. Múbarátok és műkertészek gyakori vendégei voltak; és nem egyszer oly növények példányait bámulták nála, melyek messze vidéken ismeretlenek. De a legközönségesebb növénynek is oly helyet és háttérrel tudott adni, mely szokatlan kifejezést és hatást gyakorolt a szemlélőre. Minthogy pedig

mindezt ő maga varázsolta elő, kettős gyönyörrel vizsgálta a növekvés fokozatait. Minden apró növénynek nevét és származási helyét ismerte. Valóságos botanikus szakértelmével tudta magyarázni egyes kedvencz virágainak sajátságait. Bizony nem csuda, hogy villája ritkán volt látogató nélkül; és nagyon természetes, hogy azok, akik e kis kert alapításakor gunyos megjegyzéseket tettek, most az elismerés és magasztalás kifejezéseivel halmozták őt el.

A paradicsomi kert varázsán kívül azonban volt még e villának egyéb nevezetessége is. Haán nem tudta magát jól érezni régiségek nélkül. Olaszország nevezetességeibe annyira beleélte magát, hogy még a csabai »szvinyjarkán« is ilyenekben akart gyönyörködni. E tekintetben nagy előnyére szolgált Lajos bátyjának szakértelme és népszerű papi helyzete. Haán Lajos már ekkor szép régészeti gyűjteménnyel birt, és mint történetíró országos becsülésben állott. Csabán és vidékén kiásott minden régiség rendesen ő hozzá került s nagy volt az öröm, ha Antal öcsésének valami új szerzeményt mutathatott fel. Ilyenkor végehossza nem volt a tréfás enyelgésnek a felett, hogy melyiküknek vannak szebb régi tárgyai. Kölsönösen dehonestálták egymásnak gyűjteményeit, csak azért, hogy aztán könnyebben megszerezhessék azokat. Lajosnak kétségen kívül sok olyan tárgya volt, mely Békésvármegyére és Csabára nézve nagybecsű volt. De Antalnak meg volt az a büszkesége, hogy az ő etrusk vázáinak és egyéb római régiségeinek, melyek külön szobában voltak nála szakszerűen felállítva, nincs mása e hazában. Pulszky Ferencz és Ipolyi Arnold nem győzték eléggé dicsérni azokat a példányokat, melyek egyenest Rómából vándoroltak Csabára.

Ilyen emlékektől és szépségektől körülvéve élt és festetett Haán Antal Csabán mintegy tiz esztendeig. Népviseleti tanulmányok, arczképek és oltárképek festése foglalkoztatta őt leginkább. A csabai római catholicus templom

számára festette Nepomuki Szent-Jánosnak képét, mely ma is fődiszét képezi a templomnak úgy a színezés lágysága, mint a felfogás és kifejezés elevensége által. Ugyancsak Csabán az evangelicus kis templom számára festette Jézust a Getsemane kertjében; Ambrózfalva számára Krisztust és a szamaritanusnőt. Szőlős-Csabára két oltárképet adott: Krisztust a szamaritanusnővel és Krisztust a keresztfán. A mokrai és albertfalvai ev. templomok számára is ő festette az oltárképeket, melyeknek szemlélője azonnal felismeri a renaissance nagy mesterei hű tanítványának mesterkezét.

Családi számos képeken kívül a műtárlat számára is dolgozott, hasonlóképpen római modorban. Lédája és Ofeiliája nagy feltűnést okozott. De az eredmény nem elégítette ki az ő kedélyét. Azonkívül a kertje szomszédságában alapított kenderáztató víz büze károsan hatott egészségre, — ismét az ő Itáliájába kezdett kíváncsozni. Hiábavaló volt barátainak és rokonainak marasztalása: áruba bocsátotta műkincseit és kertjeit, — melyhez oly kellemes emlékek kötődtek. Nem kis hatással lehetett elhatározására azon körülmény, mely szerint Trefort Ágost vallás- és közoktatásügyi miniszternek egyik tanácsosa, Hegedüs Candid Lajos, aki művelt izléssel és alapos ismeretekkel birt a művészet terén, azon javaslattal lépett fel, hogy a magyar nemzeti múzeum számára le kellene másoltatni Rafaelinek nevezetesebb képeit, különösen pedig a Vaticán falfestvényeinek kiválóbb darabjait. Ezt Hegedüs annál inkább ajánlotta miniszterének, mert e másolás sikeres keresztül vitelére alkalmas művész tudott felmutatni Haán Antal személyében, aki hajlandónak mutatkozott a megbízást elfogadni. A műértők és művészek egyhangú helyesléssel fogadták a miniszter elhatározását nemcsak a tervbevett képek lemásolása, hanem a művész megválasztása tekintetében is. Haán egészen boldog volt, hogy ily megbízatás alapján mehet ismét Rómába.

Mikor hire terjedt a vármegyében, hogy Haán Antal

végképen el akar költözködni innét, lakása valóságos zárándoklás helyévé változott. A képeket csakhamar szétkapkodták; a műtárgyakat pedig budapesti műárusok és régiséggyűjtők akarták megvenni. Ekkor villant meg néhány békésvármegyei tudós férfiuban az a gondolat, hogy vármegyei muzeumot kellene alapítani, s ennek alapjául Haán Antal ritka szépségű gyűjteményét megszerezni. A gondolatot tett követte. Id. Mogyoróssy János felhívására, részint közadakozás, részint megyei segítség útján összejött az ezer forint, mely összeg voltaképpen azt jelezte, hogy a vármegye nem egészen ingyen jutott a tizszeres értékkel bíró gyűjteményhez.

III.

Rómában való harmadszori lakása tulajdonképpen csak addig tartott, míg a magyar nemzeti muzeum számára a Rafael-képeket másolta. Szabad idejét kirándulásokra használta fel. Mint régész, különösen gyakran kereste föl Nápolyt, Pompejit és Herculenumot. A pompéji-i falfestmények másolatait eleinte csak maga számára, utóbb idegenek számára is nagy kedvteléssel másolgatta, ott a helyszinén. A föld alól ujra kiásott csodavárosnak minden utcáját, sőt minden házát ismerte. Órákig el-elmerengett Panzának híres szobáiban és azon óriási amphitheatrum romjain, melynek előadásai alatt tört ki a nevezett városokat elborított nagy szerencsétlenség.

Pompejiből, Sorentón át csak egy ugrás a regényes Capri szigete, — híres azurkék barlangjával, meredek magas szikláival, citrom- és narancskertjeivel és történelmi emlékeivel. Már Augustus császár lakott ottan, és épített magának híres palotát, fürdőt, melynél vízvezeték volt alkalmazva. Tiberius császár tizenkét villát épített, tizenkét istennek tiszteletére. Legpompásabb volt köztük a Jupiter villája, melyről Tacitus is megemlékezik. Még ma is mutogatják azokat a helyeket, a hol e hatalmas római mulatott

és tobzódott. A nép rémitő dolgokat tud beszélni kegyetlenkedéseiről és szeszélyes tetteiről. A véletlen okozta, hogy midőn Haán Antal e szelid éghajlatu és a világ legszebb kilátásaival bővelkedő szigeten bolyongott, Tiberius császár egyik palotájának évezredes romjait árverésre bocsátotta az olasz kormány. A várkert sánczai még meglehetős épségben állottak, a villa romjai is felépíthetőknek látszottak a Vezuv örökké füstölgő hegyével és Nápoly városával szemközt. Mindez elegendő volt arra, hogy Haán Antal műértő szeme kellőleg tájékozza magát a helyzetről és megvegye a maga számára azt a történelmi nevezetességű helyet, hol hajdan Tiberius császár lakozott.

A puszta romokból néhány év alatt pompás villát és gyönyörű kertet alakított. Mint afféle szenvedélyes régész, átkutatta a megvett teleknek minden törmelékét és csodálva ásta ki a földalatti ősi építményü és mozaikkal kirakott császári folyosót, mely neki aztán pinczéül szolgált. Az emeletes villa, mely a meredek tengerpart szélén, mintegy száz méter magasságban fekszik, új ablakokat és Serlianus-féle erkélyt kapott. A kiásott régiségeket, szobor-darabokat és feliratos köveket az előszoba falába rakatta, melynek mindenik sarkában egy-egy antik amphora volt látható. A villa homlokzata előtti kert s annak közepén egy kis halastavacska, melynek lakói az aranyhalak, gyakran egyetlen szórakoztatói voltak a magányt kedvelő művésznek.

A kert leírását hiába kísérleném meg. A különféle színű futórózsákkal bevont falakról, a kert hosszában oszlopokra futtatott szőlőlugasról, a tengerpart felett függő terrasse-okról, a gyakran magyar nemzeti lobogóval ékesített régi toronyról és a délszaki növények, pálmák, cyprusok, aloék, citromok és narancsok legszebb példányaival ékeskedő csoportokról s az azok árnyékában kigyózó és színes, apró kavicsokkal mozaikszerűen kirakott utakról ugy sem tudnék az olvasónak kellő képet nyújtani. Csak annyit

említek meg, hogy Haan Antal villája évről-évre szebbé és az idegenek által mindinkább látogatottá vált. A Magyarországból odatévedt utazók szívesen felkeresték őt. Tisza Lajos, Kerkápoly Károly, Göndöcs Benedek, Széchy Károly, Bulyovszky Lilla, Endrődy Sándor, Molnár György és mások kellemes emlékekkel tértek vissza ezen kis földi paradicsomból. Külföldi turisták s ezek között igen előkelő urak és hölgyek, igyekeztek megismerni »Capri remetéjének« ezen gyönyörű alkotását. Így nevezte el Haán Antalt Frigyes Károly porosz királyi herceg özvegye, mikor 1887-ben kíséretével együtt mintegy két óra hosszát mulatott nála, dicsérve izlését és szorgalmát, melyről a kis kert oly fényes tanubizonyságot tett.

Ily magas látogatások alkalmával néha mulatságos jelenetek is előfordultak. Egyszer egy előkelő francia ur esengetett be a sáncz felett álló kis felvonó hidnál katonai őrállóval ellátott kapun, melyet a kertben közönséges munkásruhában foglalkozó H. személyesen nyitott ki. A vendég minden bemutatás nélkül elmondá, hogy a kertnek szépségeit óhajtja megnézni. A közönséges kertésznek nézett házi ur szívesen körülvette őt, mindent apróra megmagyarázva neki. Az idegen ur nagyon meg volt elégedve és távozáskor borralaló gyanánt két lirát akart H. A. markába nyomni; mit ő természetesen el nem fogadott.

A francia ur megütközött az Olaszországban egyáltalában szokatlan ily szerénység felett; mert tudvalevő dolog, hogy ott nagyon is sok a kéregető és elfogadó. Haán sietett őt felvilágosítani, hogy ő a kert tulajdonosa!

Ez még inkább meglepte a francziát s ujra kezébe akarta nyomni a két lirát, mondván: csak tegye el barátom, hiszen itt a pápától kezdve minden olasz elfogadja az ajándékot.

— De én nem vagyok olasz, én magyar vagyok válasszólá Haán.

— Ah, ön magyar! Az már más; így mindent értek, elteszem a borravalót és meghívom önt vendégemül a Hotel Paganóba.

Haán Antal szerényen elvonulva élt az ő villájában. Csak akkor hagyta azt el, mikor a magyar kormány megbízásából Rómába kellett mennie a vatikáni falfestmények másolása czéljából, vagy mikor egy-egy elkészített képét haza kellett szállítania. Ekkor rendesen személyesen is elkísérte dolgozatát, hogy annak módja szerint átadhassa a nemzeti muzeum igazgatóságának. Ilyenkor rokonai és barátai hosszabb időre tartóztatták itthon; gyönyörködve természetes üde humorában és az olasz nép és művészek életéből merített kedélyes adomáiban. Valahányszor vissza kellett mennie, mindannyiszor bizonyos levertség volt rajta észrevehető, mely keserédes megjegyzésekben nyilatkozott. Olaszország szép ege, művészete és Caprii kertje nagy vonzerővel birtak reá mindenkor; de azért szeretett volna itthon is megtelepedni, hogy végső napjait itt tölthesse el. Utána is látott egy az ő tehetségének megfelelő állás elnyerésének; szeretett volna elnyerni az Eszterházy-képtár igazgatóságát. De az nem sikerülvén ismét csak kifelé sietett.

E sorok írója szerencsés volt őt 1877-ben kikísérni és az ő fentebb leírt otthonát meglátogathatni. A látott szépségek kitörülhetetlen nyomokat hagytak lelkemben, melyeknek emlékénél mindenkor új meg új lelkesedés fog el. Ott tanultam csak igazán ismerni Haán Antalt. Ott bámultam az ő rendkívüli tudományát és ismereteit, páratlan ízlését és keresetlen népszerűségét, melyeknél csak az ő szerénysége lehetett megragadóbb. Végig kalauzolt az egész szigeten; megmutatta annak minden nevezetességét és történelmi nevezetességeit. Megmutatta a Homer által megénekelt classicus helyeket, Ulysses kalandjainak színhelyét s az azokon véghez vitt kalandokat minden tanárnál érdekesebben tudta előadni. Nápolyban, Pompejiben, Rómában

és Flórenczben oly ismerős volt, mint B.-Csabán vagy Budapestén. A Vaticánnak minden tisztviselője mosolyogva közeledett feléje, mert hiszen éveken keresztül közöttük élt és protestáns volta mellett oly bizalomban részesült, hogy festegetve még akkor is bent maradhatott a Vaticánban, mikor a pápa rendes sétáit végezte. Egy ilyen alkalommal IX. Pius ő szentsége nagy figyelemmel nézte munkáját és barátságos megszólítással tisztelte meg. Hegedüs Candid I. gyakran dicsekedett, hogy mily ügyesen tudta ő kiválasztani a Rafael-féle képek lemásolára legalkalmasabb művészt. Haán leveleit, mint az egészséges humor példányait, széltingben mutogatta.

Haán Antal nem is sejtette, mily dicséretekkel halmozák el távollevő tisztelői. Társalgásában és magyarázataiban a legigénytelenebb embernek tűnt fel. Csakis belső barátai előtt nyílt meg a lelke; olyankor aztán beszédessé vált s mennél tovább haladt beszédében, annál melegebbé lett. Mikor az ő idylli szigetének egyik magaslatáról letekintve, megmutogatta az élénk táruló nagyszerű panorámát, egyfelől a végtelen tenger kék hullámain, másfelől a nápolyi öbölt, a Vezuvot, Ischia és Procida szigeteit, s önkéntelenül elbeszélte az e helyek nevezetességét képező eseményeket; előadásával odavarázsolt az évezredek mesés távolába, a syrének csábító társaságába. Hangja ilyenkor megélénkült, szemeiben a lelkesültség lángja lobogott; de soha nem akart egyéb lenni, mint szórakoztató és mulattató jó barát. Mikor a sziget minden szépségeit megmutogatta, világos lett előtttem ahhoz való ragaszkodása. Hát még a pompeji séták! Kötetre menne fel annak összeírása, amit ő egy nap alatt a helyszínén elcsevegett, jót és rosztat egyiránt.

De legtöbbet tudott Rómáról. Odamenet csak futólagosan vezetett fel a Monte Pinciora; megmutogatta a főbb épületeket, a szent Péter-templomát és környékét, a Capitoliumot és a régi forumot. De visszajövet mindent alapo-

sabban és részletesebben adott elő, mintha csak az egész multnak kitörülhetlen képét akarta volna lelkembe nyomni, csupa hálából azért, hogy oly sokszori készülődés után végre mégis meglátogattam. Rómának nem volt nagyobb csodálója, mint ő, talán azért, mert alig volt alaposabb ismerője is nálánál. Előadása itt is emelkedett és a hely szentségéhez képest mindig komoly volt. Szinte egész korszakok világa ujul fel emlékezetemben, valahányszor visszagondolok azon sétákra, melyeket az ő társaságában tettem Tiberis városában. A pogányság és kereszténység világrengető küzdelmeit nem kisebb tájékozottsággal tüntette fel, mint a művészet és tudomány nagyszerű vívmányait, melyek örökké az alkotó emberi szellem dicsőségét fogják képezni. De nem hallgatta el az árnyoldalakat, az üldözés gyalázatos emlékeit sem. A catacombák beszédes némasággal tanuskodnak az emberi természet vadságáról, a pogányság tultengéséről, de egyuttal az örökifjú kereszténység boldogító hatalmáról is. A népvándorlás roppant korszakának nyomait mutatták azok az egymás fölé összevissza épített rom-maradványok, melyeken keresztül a modern civilizáció éppen akkor új utczákat vágatott. Szegény Róma! milyen világ lehetett az, mikor az Ázsiából kiömlött emberhullámok csapkodták és borították el! Minden hullám, egy-egy népség; minden népség egy-egy történelem!

Haán Antalt egyiránt érdekelte az antik és az új Róma. A Colosseum óriási építménye épp oly csudálatos, mint akár a Titus és Constantinus kapuja, vagy Cicero foruma. De az ezekhez kapcsolt emlékek eltörpültek azok mellett, melyeket a Sz. Péter temploma és a Vatican környéke hozott fel emlékébe és beszédés ajkaira. Mint protestans férfiu, elfogulatlanabb szívvel közeledhetett ez örökké nevezetes helyekhez; de a valódi nagyság iránti bámulatát és az igazán nagy pápák iránti kegyeletét nem tagadta meg soha. A keresztény humanismus eszméi uralták lelkét; azok szem-

pontjából ítélte meg a multat és a jelent egyiránt. Reflexiói dicséretére váltak volna bármely püspöknek, a ki világos fővel és valódi keresztény szívvvel vizsgálja a keresztény Róma nevezetességeit.

Az olasz renaissance és a német reformatio hatását, a zsidóságnak az ugynevezett Ghattóban való letelepedését, mindig azon magasabb szempontból beszélte, mely egyedül méltó művelt és humanus emberhez. Pedig a zsidók által lakott városrészben a ghattóban, sok olyan jelenet fordul elő, mely mosolyra készt. Mindenekelőtt egy sánta zsidó korcsmájába tértünk be, hol a legvegyesebb népet találtuk mulatva az asztalok körül. A korcsmáros egyike volt azon becsületes embereknek, akik Haán becsülését birták. Sokat eltréfálgatott vele és sóhajtvá emelegette előtte a multakat. Végig menve a ghetto utczáin, lépten nyomon a sötét idők sötét emlékei voltak láthatók. A lelki és anyagi nyomor, a külső és belső piszok oly alakban tűnik fel itt a szemlélő előtt, mely gyalázataul és szégyenél szolgál a civilizationak. A zsidóság két ezer esztendősen szenvedéseiről szólnak e házak, melyeknek lakói egykor megvetés, üldözés, guny és átok tárgyai valának. Jeremiás siralmai nem fejezhetik ki azt a szenvedést, melynek a zsidóság úgy a pogány mint a keresztény császárok idejében kitéve volt. Ujabban békében élnek ott a zsidók, de a mult viszontagságainak bélyege ott ül még a legtöbbnek arcán. Csak kevésnek szeme árulja el a nemes öntudatot, hogy ő a monotheismus és a Christianismus uttörő nemzetéhez tartozik.

Haán érdekes reflexiókat tett a zsidóság vas szorgalmáról és költészetéről, melyet viszonyba hozott Dávid zsoltáraival és az ev. ref. egyház énekes könyvével.

Valóban bátran elmondhatom, hogy ő nemcsak sok ismerettel rendelkezett, hanem a tudottaknak összefüggését is megértette. Ezért volt oly élvezetes az ő vele való tarsalkodás.

IV.

Rómában elváltak utaink. Én haza Budapestre, Haán Antal pedig villájába sietett. Azóta többször találkoztunk, több levelet váltottunk egymással. Bármilyen jól érezte magát Itáliában, mégis gyakran vágyódott haza, sőt az utolsó időben azt az ígéretet tette bátyjának, hogy véglegesen haza fog költözködni.

Azonban a sors könyvében másként volt elhatározva. Ő tervezett, Isten végzett. Egy betegség meghiusította minden reményét. A múlt év végén már gyöngélkedett, de betegségének rossz következményeitől nem tartott. Szokatlanul sokat festett, hogy az eladandó képekből minél több pénzt szerezhessen. Egyszerre tizenkét darab képet küldött Amerikába, hogy azoknak árából felépíthesse a kertje tövében megvásárolt szőlőnek főfalát és borházat. Az építkezés főszenvedélyét képezte. Reggeltől estig ott volt a kőmiveseknél. Barátai, különösen Mac Kowen amerikai ezredes, figyelmeztették, hogy ne kockáztassa egészségét. De ő, a ki soha életében beteg nem volt, nem akarta hinni, hogy futólagosnak látszó bajának komoly következménye lehessen. Bizonyos cynismussal követte saját nézeteit, s nem akart tágítani, míg a czélba vett építkezést be nem fejezi. A nedves, hűvös, tavaszi időjárás, — háló szobájának nedves fala, hiányos táplálkozása és mindenek előtt hanyatlott erejének tulfeszítése megártottak neki. Mikor barátai kérdezték, hogy minek siet oly nagyon az építkezéssel, azt felelte nekik, hogy az élet építésből áll. A ki megszűnik építeni, megszűnik élni. Ezen szép mondás rá nézve végzetes igazsággá lőn ; mert mihelyest befejezte az építkezést, azonnal súlyos betegségbe esett. Megszűnt építeni, megszűnt élni.

Két barátja volt különösen, akik őt hű rokonok gyanánt ápoltak, és akiknek önfeláldozó szeretete türhetővé tette testi fájdalmait. Az egyik Mac Kowen János, egy nagy

műveltségű és bő tapasztalású amerikai ezredes, aki egy évtized óta a szigeten, mint rokonlelkű, jó barátja lakott, — a másik pedig Langfelder Jakab, magyarhoni születésű nápolyi kereskedő és kitűnő emberbarát, aki betegsége alatt hetenként egyszer-kétszer áthajózott a szigetre, hogy szolgálatait felajánlja neki. Az első keresztények önfeláldozására emlékezhető hűséggel ápolták mindketten; de a naponkint oszlásnak indult szervezetet nem bírták erőlyesebb visszahatásra kelteni.

Haán, szenvedéseinek közepette is ugyanaz a jó kedvű és humoros ember maradt, a ki volt egészséges korában. Mint jó keresztény és széles látkörű ember, valóságos bölcshez illő bátorságot és nyugodtságot tanusított a bizonyos halállal szemben. Mac Kowen, aki az amerikai újabb szabadságharc után ezredesi ranggal a katonai pályától megvált, orvosi tanfolyamot végzett férfin volt; s mint ilyen előre látta a bekövetkezendő veszélyt. A beteget házához fogadta, hol neje valóságos irgalmas nővér gyanánt ápolta őt, egy más orvosnak felügyelete alatt.

Egyszer a beteg azon kéréssel fordult Mac Kowen barátjához: mondja meg ezredesi becsületére, ki fog ő gyógyulni betegségéből?

Az ezredes zavarba jött; tréfával akarta elütni a dolgot. De Haán sürgette az egyenes választ. Erre az ezredes katonai egyenességgel kimondotta a nehéz szót; hogy nem fog kigyógyulni. E közben éles szemekkel vizsgálta a beteg arcát, nem rándul-e meg valamely vonása a kierőszakolt, borzasztó szó hallatára.

Haán Antal époly nyugodt maradt, mint volt előbb. Nehány percz múlva mosolygó arccal fordult Mac Kowen felé és azt mondá neki: Nem félek én a haláltól, csak még egyszer szerettem volna elmenni Magyarországba, meglátogatni rokonaimat és barátaimat, jóllakni magyar paprikással és friss kolbászszal, a pusztán sütni egy kis szalonnát,

és megfürödni a váradi püspök fürdőben, meg a csabai Körös csatornában. Ti nem tudjátok mennyi eredeti, kedves multság van az én hazámban.

Három nap mulva 1888. május 9-dikén meghalt, oly nyugodtan, mint a ki jól végezte el dolgát. Capri szigetén nem lévén protestans lelkész, barátai polgári temetést rendeztek végtiszteletére. Hogy mennyire kedvelt ember volt ő a szigeten, mutatja azon körülmény, hogy az ott levő két városnak Caprinak és Anakaprinak majdnem összes lakossága, számos turistával együtt megjelent ravatalánál, és koszorúkkal halmozta el sirdombját. Langfelder barátja tartotta felette a gyászbeszédet, melyben szivreható szavakkal ecsetelte a megboldogultnak kiváló tulajdonait. Kiemelte igénytelen lényét, jószívét és művészetét. Kiemelte magyar hazáját, melyet szeretett, a melyeknek földjétől távol kell örök álmát alunnia. Mikor végül olasz nyelven elbucsuztatta őt az olasz néptől és a szigettől, mely a nápolyi öbölnek drága gyöngyét képezi; mikor elmondá, hogy az elhunytak ellenségei nem, csak barátai voltak e szigeten, akiktől most csak egy kis helyecskét kér örök nyugalma helyéül; az összes nép hangos zokogásban tört ki, és áldást kívánt hamvaira!

Halálának hírért Magyarországon is nagy részvételt vett a művészet iránt érdeklődő közönség. A nagyobb hazai lapok kivétel nélkül megemlékeztek érdemeiről; Széchy Károly pedig egy felettes érdekes és alapos tanulmányt írt róla »Fővárosi Lapok« 187—192. számaiban.

»Mint művész, nem teremtett világra szóló nagy műveket; nevének híre nem járta be a föld kerekiségének országait; de a ki nagy számu képeinek bevégzettségét, a renaissance nagy mestereire emlékeztető színezését és sajátos modorát mélyebben tanulmányozta, kénytelen beismerni, hogy Haán Antal figyelemreméltó helyet foglal el művészeink között. Azt pedig bizvást el lehet róla mondani

hogy a renaissance művészetének nagyobb tisztelője és alaposabb ismerője nem volt nálánál. Alkotásain az ő szerény igénytelen lénye, finom izlése és alapos tanulmánya tükröződik vissza. A természet és művészet szépsége közös forrását képezte lelkesedésének és tevékenységének ; de egyuttal közös alapját azon szép öszhangnak is, mely eszméi és élete között mutatkozik,

Az érkeserői Fráter család levéltárá- nak Békésmegyére vonatkozó oklevelei.

Megyénk történetének lapjait a török uralom viharja összetépte és ez összetépett lapokat az idők viszontagságai szerteszéjjel sodorták. A mint a háztulajdonos sokszor meszsze földön kénytelen összeszedni tomboló szélvész után házának darabjait, épen úgy vagyunk mi is. A mi az összetépett lapokból megmaradt, abból legkevesebbet találunk megyénk területén; messzeföldre kell sokszor fáradnunk, hogy egy-két lapra rátaláljunk.

Igy jártam én is a mult év nyarán. A biharmegyei történelmi társulat megbizott, hogy ifj. Bölöni Sándorral együttesen a bélmezei és érkeserői Fráter család levéltárát Ér-Semjénből a társulat muzeumába megőrzés és értékesítés végett beszállítsam. Igaz magyar vendégszeretettel fogadott bennünket a levéltár eddigi gondviselője, tek. Fráter Béla főszolgabíró úr, és a mint azt Kazinczy F. szülőföldjének levegőjét szívó férfiútól máskép várni nem is lehetett, teljes készséggel hozatta elő családja levelesládáját, hogy abból a hozzáértők hazánk multjára fényt derítsenek. E levelesládában találtam én reménységemet felülmuló számban Békésmegyére vonatkozó oklevelekre. Nem az Árpádok korából valók e levelek, roppant régiségük által nem tűnnek ki, csak három század választja el őket korunktól, de mégis oly dolgokról beszélnek, a melyek előttünk egész ismeretlenek voltak. Jelentőségük még nagyobb, ha meggondoljuk, hogy éppen azon időből valók, mikor megyénk a

török uralom alatt volt. Ezen szomorú időszak közelebbi viszonyainak, a megye lakosságának, beléletének ismeretére vonatkozó adatok úgy is nagyon hiányosak voltak; ime tehát ezen 18—19 oklevél a hézagot jó részben betölti.

Fölöslegesen tartottuk ez oklevelekben foglalt adatoknak itt, e helyen való, a többi adatoktól elszakított földolgozását. Egyelőre tehát csak az okleveleket vagy azoknak teljes kivonatát adjuk. A XVI. századbeli oklevelek formulái annyira ismereteseek, hogy az okleveleket egész terjedelmükben közölni nem érdemes.

Az oklevelek időrendben ekkép következnek :

a) Egy folyamodvány, kelt nélkül, de bizonyosan 1571 végéről, vagy 72 elejéről, Felső-Szécsényi Szénássy (Zenassy) István folyamodik a királyhoz, hogy jutalmazza meg őt egykét faluval. Érdemeiül fölhozza, hogy Szathmár 1565-iki ostrománál egy török zászlót vett el és azt Schwendi Lázár vezérnek, ez pedig a királynak küldötte. Ugyancsak 1565-ben Erdőd alatt 150 lovassal, 500 török ellen győzedelmeskedett és egy agát elfogott. Midőn pedig Schwendi őt a tatárok ellen küldötte, akkor több tatárnak fejét vette és Kassára vitte. — Azért kéri ő Felségét, hogy adományozza neki Kürtös és Papi falvakat Borsodmegyében, vagy Erdő-Szadát Szatmármegyében, és ha ezek közül egyiket sem nyerhetné meg, akkor legalább a »Gyula tartományában fekvő« Békést, Décset és Szénás jószágokat adja neki. (Décse neve más kézzel és halványabb tintával van közbeszúrva.)

b) Kelt Pozsonyban 1572. október 26-án, Miksa király Békésmegyében fekvő és különben Gyula várához tartozó Décse és Szénás nevű falvait (totales possessiones nostras Dechie et Zenas vocatas in comitatu Bekes existentes que alias ad arcem nostram Giulia pertinebant), egészen Szénássy Istvánnak adományozza. (Az egész oklevél Istvánffy Miklósnak, a hirneves történetirónak kezeirása.)

c) Kelt Bécsben 1572. november 16. Miksa király értesíti Ungnad Kristóf egri várkormányzót, hogy Décest és Szénást Szénássy Istvánnak adta, s eltiltja őt Szénássy háborgatásától.

d) Eger, 1573. február 27. Az egri káptalan tudatja, hogy megkapta a királynak 1572. okt. 26-án kelt parancsolólevelét. E szóról-szóra leírt levélben meghagyja a király az egri káptalannak, hogy hiteles embert küldjön ki és ennek jelenlétében : Erdőhegyi Boldizsár, Kaczky Zsigmond, Dóczy Kelemen, Zagyvay Simon, Ghémes Ferencz, Mezey Pál, Baryus István, *Ábrahámffy Gáspár, Ábrahámffy Boldizsár*, királyi emberek közül valamelyik iktassa be Szénássy Istvánt Szénás és Décese birtokába. A beiktatás a törökök miatt nem történhetett meg a helyszínen, hanem Egerben Szegedey Pál olvasó kanonoknak Borsod vármegyében eső házában ment végbe 1573. február 12-én. Királyi ember volt Erdőhegyi Boldizsár, káptalani kiküldött pedig Tholkay Illés egri kanonok. Jelen voltak : Bekő András, Mezey Pál, Túry Ferenc, Jakabházy Mihály, Sárközy Mihály, Tassy Pál, Thopes Ferencz, Győri Márton nemesek, továbbá Kis Tamás esküdt bíró (iudex iuratus), János Márton, Surga Bálint jobbágyságok Décese helységéből, Bothos Jeromos esküdt, Kis Miklós, Nagy Boldizsár jobbágyságok Szénásról. A beiktatás-kor ellenmondás nem történt, de később február 13-án Cys-i Németh Mihály kismemes vitézlő Várkonyi Aba Gáspár nevében Szénásra nézve ellentmondott. Várkonyit megidéztek a király elé.

e) Eger, 1574. febr. 2. Az egri káptalan tudatja, hogy kézhezkapta Báthory Miklós országbirónak 1573. december 14-én kelt parancsoló levelét. Ebben a levélben az országbíró meghagyja az egri káptalannak, hogy hiteles embert küldjön ki és annak jelenlétében iktattassék be Várkonyi (Warkony) Aba Gáspár Szénás békésmegyei falu birtokába, mert Várkonyi azt új adománykép nyerte meg Miksa ki-

rálytól. Királyi emberekül kijelöli Kenderessy Boldizsárt, Varjassy Balázst, ifjabb Mágócsy Gáspárt és Társy (Tarssy) Istvánt. A beiktatás Ónodon 1574. január 14-én ment végbe. Királyi ember volt Társy István, káptalani kiküldött Felnémety Orbán oltárigazgató. Jelenvoltak: Nyáry István, Karácson Máté és más nemesek, továbbá Hegedűs István, Kis Miklós, Bosnyák Balázs, Varga László és Magas Márton szénási jobbágyok. 1574. január 15-én, tehát egy nappal utóbb Felső-Szécsényi Szénássy István ellenmondott a beiktatásnak állítván, hogy Várkonyi Aba elődei soha sem birták Szénás helységét, és így Várkonyi hamis értesítés alapján szerzett magának arról adománylevelet.

f) Eger, febr. 16. Egy levélből azt olvashatjuk ki, hogy Szénássy egri vitéz volt és Ungnád Kristóffal, az egri várkormányzóval, kegyetlenül összetűzött.

g) Eperjes, 1574. jun. 15. Czobor Imre nádori helytartó tanúvallatásokat eszközöl Szénás falu ügyében. Nevezetesen Szénássy István kérelmére kihallgatta Gál Istvánt. Ez a kihallgatáskor körülbelül 60 éves volt és Gyula eleste előtt három évig békésmegyei és zarándmegyei alispán vala. Gál István mindenre, a mi szent, esküdve bizonyítja, hogy Szénás (Gyula-Zenas-nak van írva), már Brandenburgi György örgróf idejében a gyulai várhoz tartozott. Miután pedig Czibak Imre a gyulai várat György örgróftól erőszakkal elfoglalta, Szénást Czibak és az ő örökösei Patóczy ¹⁾ Miklós és Ferencz állandóan birták. A király ő felsége várkormányzóinak, t. i. Mágócsy Gáspár, Demétei Bornemissza Benedek és Kerecsényi László idejében szintén a gyulai várhoz tartozott Szénás, a meddig a török ezt el nem foglalta. ²⁾

h) Eperjes. 1574. jun. 21. Czobor Imre nádori hely-

¹⁾ Az oklevél ezt Pathoczy-nak, Mágócsyt pedig Magochy-nak írja. Így tehát e név Patóczynak és nem Patócsy-nak ejtendő.

²⁾ E vallomást tehát Békésmegyének a török uralom előtt kormányzó utolsó alispánjainak egyike tette. E szempontból az erről szóló oklevelet alább egész terjedelmében közöljük.

tartó felsorolja a »Gyula-Szénás« ügyében kihallgatott tanúk vallomásait. Zyny egri vitéz, Gyulán soha sem volt, de azt tudja, hogy Várkonyi Aba Gáspár Ungnád Kristóf egri várkormányzótól kérte és el is nyerte a kérdéses Szénás falut. — Társy (Tharsy) István azt vallja, hogy ő Mágócsy, Bornemissza (Benedictus Bornemissza Demethey de Heves) és Kerecsényi gyulai várkormányzók idejében *mindig Gyulán szolgált* és úgy tudja, hogy Szénás a gyulai vár birtoka volt. Nemes Erdődi (Erdőhegyi?) Boldizsár szintén azt vallja, hogy Szénás a gyulai várhoz tartozott és nem tudja, hogy a Várkonyiaknak honnan volna joguk hozzá.

i) Eger, 1574. aug. 22. Az egri káptalan jelenti, hogy a Gyula—Szénás ügyében való tanúvallomások eszközzésére kiküldötte Dyaky Gál kanonokot. Ez pedig Hartyáni János királyi emberrel Szegedey Pál olvasókanonok házában hallgatta ki a tanúkat. Móré János azt váltotta, hogy ő Temesvár elfoglalása után Gyulán lakott ugyan, de soha sem hallotta, hogy Szénás más valakié lett volna, mint a gyulai váré. Nemes Pörös (Peoreos) András is úgy tudja, hogy Szénás mindig a gyulai várhoz tartozott, míg ő Gyulán lakozott. Balázsdeák István pedig azt vallotta, hogy ő Eger ostroma óta mindig katona volt és Szénást mindig a gyulai várhoz birták, még a Patóczyak adták azt el néhány ezer forintért ő Fölségének.

k) Eger. 1574. október 26. Az egri káptalan jelenti Czobor Imre nádori helytartónak, hogy megkapta Nagy-Idán kelt levelét és eljárta a kiküldetésben. A levélben pedig azt írta a nádori helytartó, hogy Szénássy megjelent előtte és a következő panaszt tette: Ő (Szénássy), a királytól megkapta és egy darab ideig birta is Szénás békésmegyei helységet, de később Várkonyi Aba Gáspár is elkérte azt ő Fölségétől. Hogy aztán abba magát beiktattassa és azt egészen megszerezze a maga számára 1574. újév körül Várkonyi Aba Jakabbal, Horváth Mihálylyal és Bázthy másképp

Nehéznevű Jánossal együtt fegyveres erővel elment Mohi városába (comitatus Borsodiensis oppidum) és ott elfogta Hegedűs István, Kis Miklós, Bosnyák Balázs, Warga László és Magas Márton nevű szénási jobbágyokat, a kik történetesen éppen Mohiban voltak. Ezeket aztán Diós-Győrre vitette és ott fogva tartotta, később pedig Ónod várába hurezolta őket. Itt másokat is összehíván beiktattatta magát Szénás helység birtokába azon ürügy alatt, hogy a megjelent nemesek a szomszédos birtokosok, a fölsorolt foglyok pedig a saját jó szántukból megjelent jobbágyok, holott a nemesek nem voltak szomszédok, a jobbágyok pedig kényszerűségből voltak jelen. Ezen beiktatás erejénél fogva aztán Várkonyi lefoglalta magának Szénás helység jövedelmét, s ezzel Szénássynak 1000 forintnyi kárt okozott. — E panaszra Czobor nádori helytartó megbízá az egri káptalant, hogy idézze meg a Várkonyiakat és társaikat az ő színe elé. A káptalan Diáky Gál kanonokot küldötte ki, a ki 1574. okt. 14-dikén Bázhthyt és Horváthot Diós-Győrött, a Várkonyiakat pedig Ónodon megidézte.

l) Eperjes 1575. június 3. Czobor Imre nádori helytartó bizonyítja, hogy Várkonyi Aba Gáspár és társai nem jelentek meg a törvényszék előtt és azért birságot ró rájuk.

m) Eperjes 1575. június 5. Czobor Imre nádori helytartó, meghagyja az egri káptalannak, hogy a Szénássy Istvánnak Szénás és Dècese birtokába való beiktatásról szóló iktatólevelet keresse ki és állítsa ki újból, mert a régiben az iktatás napja nincs kitéve. (Ugy látszik egy másikat vitt Szénássy Eperjesre, mint a melyik a Fráter család levéltárában fen maradt, mert ebben meg van az iktatás napja egész világosan.)

n) Eperjes 1575. jun. 20. Szénássy István, mivel Várkonyi Aba Gáspár Ungnad Kristóf segedelmével Szénás falut tőle elfoglalta, Szénásra való minden jogát visszabocsátja a királynak illetőleg a király szepesi kamarájának.

o) Eperjes 1575. június 21. Czobor Imre nádori hely-

tartó Várkonyi Aba Jakabot, mivel az idézésre nem jelent meg, 25 márka pénzbírságra, és a Szénássynak okozott 1000 forintnyi kár megtérítésére ítéli.

p) 1575. szeptember 12. Szénássy István, mivel a szepesi kamara mindeddig nem foglalta vissza Szénás helységet a Várkonyiaktól és mivel Czobor Imre nádori helytartó levelében az van írva, hogy ő Décséről is lemondott, holott a lemondáskor Décséről szó sem volt, 1575. június 26-án tett régi lemondását teljesen visszavonja.

r) Bécs 1576. febr. 27. Miksa király megparancsolja az egri várkormányzónak, hogy Szénás békésmegyei falut, amelyet ő (a király) Szénássy Istvánnak adományozott, de a melyet aztán Várkonyi Aba Gáspár bízva Ungnád Kristóf segedelmében és pártfogásában, mivel Ónodon az ő szolgája volt, Szénássytól erővel elvett, Szénássynak rögtön visszaadassa és őt annak birtokában megvédelmezze.

s) 1577. szeptember 16. I. Rudolf király megparancsolja Kollonich Bertalan egri várkormányzónak, hogy Szénás békésmegyei falut, a melyet Ungnád Kristóf egykor egri várkormányzó, akkor pedig tótországi bán, Aba Gáspár kezére játszott és még most is, noha Szénássy eléggé bebizonyította, hogy Szénás sohasem volt a Várkonyi Abáké, Ónodhoz tartozik, Szénássy Istvánnak vissza adassa. (Ezen oklevél is Istvánffy keze írása.)

sz) 1578. január 5. Szénássy István végrendeletet tesz. Végrendeletéből az tetszik ki, hogy protestans volt. Benünket csak azon pontja érdekel, a melyben fölkéri az egri püspököt, Mágócsy Gáspár főispánt és Istvánffy Miklóst: eszközöljék ki a királynál, hogy Szénást és Décsét, a melyek közül Szénást tőle Ungnád elvette, az ő özvegye és árvája még 40 évig bírassák.

t) Pásztóhy Gergely, Szénássy sógora és árvájának gyámja, az árva érdekében folyamodik egy főherceghez. Előadja, mint kapta meg Szénássy István Szénás helységét, mint

vette el azt tőle hamissággal a két Aba és minő károkat tett Várkonyi Szénás helység nyomorult lakosainak. Hivatkozik az akkori országgyűlésen jelenlevő főurakra, különösen Mágócsy Gáspárra, többen tudják és bizonyítják, hogy Szénás mindig a gyulai váré volt, hivatkozik az egri káptalan és a király leveleire, és hivatkozik végre arra, hogy ő Szénássy halála után zálogba vette az árva részére e két falut a szepesi kamarától 3000 forintért. Ennélfogva kéri a főherczeget, hogy az egri, tokaji és kállai várak kapitányainak segedelmével védelmezzé meg a Szénássy árvát az Abák ellen Szénás birtokában.

u) Egy év nélkül szűkölködő jegyzék. Első olvasásra látható azonban, hogy ezt mindjárt az iktatás alkalmával készítette Szénássy és e szerint adta meg jelenlevő jobbágynak az utasításokat. Az egész magyarul, gyenge orthographiával van írva és érdekes voltaért egész terjedelmében közöljük :

»Deche falun és Szenas ezt akarom törvyn szerynt, mint több falvynk is :

1. Mynden helyes yobbágy vesen egy-egy köből buzát és egy-egy köből árpát, mynt masut valo yoszagonkban törvyn szerynt tarthoznak vele, annak bethakarasa ygazan es felhordasa,

2. Masodyk szolgalatya. Mynden helyes yobbagyom tartozik egy-egy hetre kaszalas és annak bethakarásával, ygazan tartozzanak, mynt egyeb heleken való yoszagonk cselekedik törvyn szerynt.

3. Fahordasra, rendszerynt hetre, mynden helyes yobbagy tartozik,

4. Tyzed-Kylenchedeth tartozanak felhozni, ygazan buzabol, arpabol, baranbol és mehból es mynden tavasból, mynt egyeb yoszagonkból felhorgyak,

5. Ötödik. Törvyn szerynt valo adayokat estendő althal ygazan megagyak,

6. Hathodik. Borarolas az ket falura hatvan felhordó bor,

7. Hethedyk. Bythang byrsag az my essay, azt is kívánom hytek szerynt,

8. Nyolchydik. Az ky feyen (?) yoszagan marad es elszőknek, az en bűnthethesem lesz.*

v) Szerződés egy gyulai török szpáhi és néhány jenei vitéz közt. Így hangzik :

»Anno 1635. 18. Junii. Mi Jenőben lakozó Csókásy György, Csókásy András és Ujlaky Pál, ellenben pedig Gyulán lakozó Huzayn iszpája végeztünk így egymással : minthogy az teleki malmot¹⁾ Huzayn iszpája is bírja : hogy minden esztendőben adunk ő kegyelmének 5—5 tallért, a mostani esztendőben pedig adtunk 10 tallért ő kegyelmének ; ez jövő Szent-György napig immár semmivel sem tartozunk, hanem elmulván Szent-György napja, a jövő, ismét a másik Szent-György napig tartozunk 5 talérral ő kegyelmének esztendőről-esztendőre. Lett pedig ez megegyezésünk Nádudvary István, Szentandrassy Tamás előtt, Gyulai Aly Iszpája előtt Mustafay resesik fia (Kivülről) : Török levél a malom felől.

z) Egy kigyósi lakosnak levele Fráter Pálhoz.

Ez is magyar. Egész terjedelmében így hangzik :

A Jehova úr Isten minden üdvösséges testi és lelki áldásával, jószerencsés, hosszú élettel kedves édes házi népével és szerelmes magzattal látogassa meg uraságodat.

Uraságodtól a mi Eperjesi pusztát én Kigyósi Elekes Mihály megbérlettem volt két egész esztendőre, im az jutalmat uraságodnak szépen megküldöttem, jóllehet én bizony semmi hasznát sem vettem, mivel a Gyulai Mustafa Olajbek én töllem elvette, ellene és tilalma ellen nem élhettem. Hanem alázatosan könyörgök uraságodnak, hogy ez jövő esztendőre engedné meg uraságod, hogy én megfizetett ju-

¹⁾ Teleki falu a mai Vadász mellett feküdt, pusztja neve ma is meg van.

talomra hadd élhetném, az minemü hasznát vehetném, az mit uraságodnak teljes életemben igyekezném megszolgálni. Ha pedig az én marhámon kívül, az én akaratomon és Uraságod akaratján kívül ott találtnék járni, uraságod viselné gondját. Ezen is alázatosan könyörgök uraságodnak, hogy a Gyulai Mustafa Olaj beknek is írjon fölöle, hogy én nekem hagyjon békét, ne élje hatalmasúl. Uraságotúl ezekre kedves választ várok. Ezeknek utána éltesse az úr Isten uraságodat kedves házi népével együtt jó egészségben. Datum Kígyosini. Anno 1672. ignoto die (ismeretlen napon.) Aprilis. Uraságodnak alázatosan szolgál Kígyósi Elekes Mihály manupropria.

Kívülről : Az nemes nemzetes úrnak Fráter Pál uramnak. Keserűben lakozónak, nekem mindenben tiszteletes uramnak adassék.

(A levelet egy kis pecsét zárja le; e pecséten van egy pajzs, ennek mezejében egy edény, ebből nyúlik ki két ág s azok végén két kinyílt rózsa. A paizs felett S. T. betűk.)

Milyen sajátságos, hogy az itt bemutatott levelek elseje 1572-ben, az utolsója 1672-ben kelt. Épen egy század a különbség. Csakhogy az első levelek jövedelmező falvakról és az ott folyó földművelésről beszélnek, az utolsó pedig elpusztult faluról és marhatartásról szól, és a mi még szomorúbb, a vagyonosság pusztulásával együtt tűnt el a műveltség és polgárosultság is; hisz milyen csattanós példa erre Kígyósi Elekes Mihály, a ki még tud ugyan írni, de már nem tudja a hónapnak a napját, és idegen (talán valami lelt) pecsétnyomót használ!

Melléklet.

Eperjes, 1574. junius 15. Czobor Imre nádori helytartó bizonyítványa Gál Istvánnak békésmegyei Szénás helység ügyében tett vallomásáról.

Nos Emericus Czobor de Czobor-Szentmihály Locumte-

nens officii palatinalis regni Hungariae, et Serenissimi Principis et Domini Domini Maximiliani secundi, Dei gratia electi Romanorum Imperatoris semper Augusti ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regis, Archiducis Austriae, Ducis Burgundiae etc. Consiliarius, damus pro memoria, quod cum feria secunda proxima post festum sacratissimi Corporis Christi proxime praeterita nobilis Stephanus Gal ad instantiam egregii Stephani Zenassy sub onere sedecim marcarum gravis ponderis ad dicendam super infrascriptis rei veritatem auctoritate nostra iudiciaria nostri in praesentia, durante videlicet praesenti termino generalis iudiciorum octavi diei festi beati Georgii martyris proxime praeteriti pro comitatibus eis et ultra Tibiscanis hic in civitate Eperjes iuxta contenta articulorum novarum constitutionum publicarum Posoniensium inchoatorum ad faciem citatus coram nobis personaliter comparuisset, tunc idem Stephanus Gal, annorum fere sexaginta, ad fidem suam Deo debitam fidelitateraque praefato Imperatori et Regi nostro ac sacrae eius coronae observandam per nos ipsos sub strictissimo iuramento diligenter examinatus fassus fuisset: se superioribus disturbiorum annis in tribus comitatibus in circuitu Castri Gywla vocati, partim in Zarand, partim vero in Bekes comitatibus siti, aliquot annis officio vicecomitis functum fuisse et scire certissime, quod possessio Gywla Zenas vocata in dicto comitatu Bekes existens habita etiam tempore condam Georgii marchionis Brandenburgensis, tunc possessoris Castri Gywla, ad idem Castrum Gywla per eundem marchionem tenta fuisset et possessa. Eodemque Castro Gywla per condam Emericum Czybak, tunc factiosum et rebellem proxime defunctae Maiestatis Imperatoriae et regiae, *violenter* expugnato et de manibus ipsius marchionis Brandenburgensis vi occupato, idem Emericus Czybak et sui postea in eodem Castro successores videlicet Nicolaus et Franciscus Pathoczy eandem posses-

sionem Gywla Zenas ad idem Castrum Gywla possedissent, Tandemque processu temporis, cum scilicet idem Castrum ad manus praedictae proxime defunctae Maiestatis Caesareae et regiae devenisset, fideles eius milites videlicet Magnificus dominus Gaspar Magochy, comes comitatus Tornensis, posteaque Benedictus Bornemyzza de Deomethe et postremo Magnificus dominus Ladislaus Kerecheny tamdiu ad idem Castrum Gywla tenuissent et possedissent, donec idem Castrum per Turcas, fidei et nominis Christicolarum ferocissimos hostes, proh dolor, expugnatum fuisset. Utrum autem eandem possessionem Gywla Zenas muncupatam familia Warkony tempore aliquando habuerit et possederit nec ne, id testis nec se scire, sed nec a quoquam audivisse dixisset. Illud peroptime finaliter concludens, quod a memoria sua illa ipsa possessio Gywla Zenas vocata semper pertinuisset et possessa fuisset ad dictam arcem Gywla. Unde nos ad fassionem praedicti testis praesentes litteras nostras sub sigillo nostro secreto et autentico, memorato Stephano Zenassy iurium suorum futuram ad cautelam necessarias, dandas duximus et concedendas. Datum in dicta civitate Eperjes feria tertia proxima post praedictum festum Sacratissimi Corporis Christi Anno eiusdem millesimo quingentesimo septuagesimo quarto. Coram me Emerico Czobor. (P. H.)

(Eredetije papir, ép pecséttel, az Érkeserűi Fráter családnak a biharmegyei muzeumban letett levéltárában.)

Dr. Karácsonyi János.

A mult századi gyulai plébánosok.

(Vége.)

Kovácsnak október havában történt előmozdítása folytán Gyula megüresedvén, Harukkern bizonyos 1732. Hedry Boldizsárt ajánl plébánosnak azon esetre, ha mind a két nyelvet beszéli, mert ekkor káplán nem is kellene, Ruthenit pedig eleki plébánosnak ajánlja, mert már ezeknek is szükségök volna önálló lelkészre.

A németek ezen tervnek neszét vevén, folyamodtak a Consistoriumhoz, hogy hagyják meg nekik Ruthenit, a kit ők saját költségökön tartanak, mert nem szeretnének megint a magyar »Pfarrei«-hoz tartozni. — Ugy látszik, nemcsak a káplán, hanem a hívek is abban a vélekedésben voltak, hogy ők önálló plébániát képeznek.

Annyiban czélt értek, hogy káplánjok megmaradt, gyulai plébánossá neveztetvén

RAVUSZ ISTVÁN, azelőtt nemes-kereki plébános.

1733—1738.

1733-ban felszólítja őt Adalbert esanádi püspök, hogy az Eleken gyakorlott jurisdictiot tőle kérje, mert különben kánonilag fog ellene eljárni. — Erre hosszas vita és surlódás következett a két (váradi és esanádi) püspök között Elek hova tartozása kérdésében, mely azonban végre a esanádi javára dőlt el, következő évben Elek esanádi fennhatóság alatt önállósíttatván.

1734-ben a németek községi önállóságot nyernek.

1735. A Peró főnöksége alatt fellázadt parasztok Gyula környékén nagy pusztítást tesznek, sőt a várat is megadásra szólítják fel.

1736. Ravusz táblabíró lesz.

A békési főesperes következő jelentést tesz a békés-megyei katolicizmus állásáról:

Gyulán a magyar gyónók száma 551, a németeké 563. Ezek egy templomba járnak, hol felváltva magyarul és németül szónokolnak. — Békésen van 7 katolikus. — Csabán a gyónók száma 30; az istenitiszteletet az uradalmi tisztt lakásán végzik. — Endrődön gyónó van 306 — Berényben 8, kiket hol a gyulai, hol az endrődi plébános lát el. — Szarvason 15, Váriban 30 gyónó van. A többi helyen katolikus nem volt, csak még Gyarmaton 1.

Ezen kimutatás minden esetre összeköttetésben van Okolicsányi János püspöknek azon tervével, hogy Békésen, Szarvason és Csabán missioi plébániákat állít. Haruckern igéri, hogy ezen szándékot előmozdítja, csak mivel ő felségétől a kegyuri jogot megnyerte, biztosító-iratot kér arra nézve, hogy a püspök őt ennek gyakorlatában akadályozni nem fogja.

1738. Ravusz értesíti a Consistoriumot, hogy a környéken a pestis kezd mutatkozni, s felhatalmazást kér egy aradi minorita, és orvosságot hívei számára.

Az általa jelzett borzasztó vendég juliushan csakugyan megérkezett és hihetetlen mértékben pusztított a gyulai hívek sorai közt. A meglevő magyarvárosi anyakönyvek I-ső kötetében 1738-ról csak november 18-ig vannak beiktatva az elhunytak; ettől kezdve a következő év márczius elejéig hiányzanak az adatok. Ennek daczára csak az említett ideig, azaz juliustól november 18-ig 353-ra megy fel a dühögő ragálytól elsodort magyarvárosi hívek száma. Bizvást állíthatjuk, hogy a nagyobb számú németek közül is áldozatul esett ugyanennyi. Ha már most még a november 18-tól

december végeig s a következő év első két hónapjában az elhunytakat ide számítjuk, 700—800-ra bizton föltehető az összes elhunyt katolikusok száma. Oly szám, mely a föntebb közlött főesperesi kimutatásból következtetve, az összes gyulai kath. lelkek harmadát jóval meghaladja.

A hagyomány szerint áldozatul esett a pestisnek maga a plébános is. A kereszteltek anyakönyvében október 22-én tette az utolsó bejegyzést; halálának tehát, melyről a halottak félbeszakadt névsora nem emlékezik, ez idő után, és pedig bizonyosan a bejegyzés nélkül maradt november 18—1739. márciusi időközben kellett történni.

Káplánja mindvégig Rutheni János volt.

RUTHENI JÁNOS.

1739—1748.

1739. Nyolcz évi káplánkodása után elvégre gyulai plébánossá neveztetvén ki, Hinorányi Béla lett a káplánságban utódja.

A dúló pestis ellen a püspök ez év folytán a bold. Szüz ünnepei előtt bőjtöt, a bold. Szüz felavatása (praesentatio) napján pedig előböjtöl ünnepet rendel.

1740. A hívek a plébános ellen vádat emelnek. Vádolják a többek közt 1) hogy Ravusz halála után a hívek magyar plébánost kívántak, ő tehát, hogy elleneseit megnyerje, ígéretet tett, hogy az eddiginél kevesebb fizetéssel meg fogja érni; --- 2) hogy ámbár a hitközség jó bort ad, ő mégis mind a miséhez, mind az áldozók szájöblítésére olyat ad, mely már a templomban napokig állott s ekkép az áldozók a megcsömörlés és hányás veszedelmének vannak kitéve.

1742. Hinorányit Placzer Ferencz követi a káplánságban. Emellett fordul elő az Anyakönyvekben az első szerzetes, páter Petrus Boka franciscanus és páter Leo. Állan-

dóan laktak-e az ily szerzetesek Gyulán, vagy csak időnként jelentek meg? nem bizonyos. Az, hogy nevök csak szórva-nyosan néha felváltva hosszabb rövidebb, olykor esztendei időközök után található, az utóbbi körülményt teszi hihe-tőbbé. Igaz, hogy Harukkern kastélyában a család megtele-pülése óta volt magánkápolna (*sacellum privatum*) mely-ben miséztek, de pater Antonius ez időtáji naplója szerint rendes várkáplán ekkor még nem volt, hanem a család itt tartózkodása alatt, mely rendszeren a nyári hónapokra esett, Aradról vagy Radnáról hoztak egy-egy pátert, ki a csalá-dot néha Bécsbe is követte. Várkáplánok tehát, legalább ekkor még, az előforduló szerzetesek nem voltak, mert ek-kor p. Antonius neve is, ki több évig volt Gyulán a csa-lád mellett, olvasható volna, — hanem csak időnkénti kise-gítők, kik mint ilyenek, néha a kápláni címet is használták.

1742 május 17-én gróf Csáki Miklós püspök *Canonica* visitatiót tartott.

1744. Ruteni kéri a Consistoriumot, hasson oda: hogy Harukkern adja ki fizetésöket, melyet azért tartóztat vala-le, mivel a káplánt az ő tudta, ajánlása, vagy felterjesztése nélkül nevezték ki.

1745. Gorliczky Simon lesz a káplány. Mellette elő-fordul Pálik Adalbertus *procurator franciscanus* 1747- és 49-ben, és p. Clemens váradi *franciscanus*.

A németvárosi keresztelteknak és házasultaknak a ma-gyar anyakönyvekbe való bevezetése megkezdődik.

1746. Bérmlás és *visitatio*. Magyar hívek 173, a né-metek 175 családot képeztek.

1748. Rutheni kanonok lett s az volt 1750-ben bekö-vetkezett haláláig.

Alatta épült az első szentháromság kápolna s a régi török mecset alapjára emelt új par. egyház

URBANOVICS ANDRÁS

1748—1761.

1748. Jelenti, hogy hívei vele a jövedelemre nézve szerződést akarnak kötni; visitatiót kér, káplánját Gorliczkyt az alapítandó esabai állomásra plébánosnak ajánlja. — A németekkel az új szerződés csakugyan létre jött, de részleteit nem ösmerjük.

1749. Pater Hyppolit nagyvárad i franciscanus.

1750. Gorliczky esabai plébános s helyébe Tanner János lett káplán. — Hyppolit és p. Imre várad i franciscanus hitszónok.

Ugyan ezen évben a paplakot ujra építtette a kegyuraság.

1751—1752-ben megfordultak itt p. Bernard, Kelemen és Brunó várad i franciscanusok.

1752-től kezdődik a németvárosi halottak-anyakönyvének II. kötete; az I-ső, melyben 1733—1751-ig a halottak és 1728—1745-ig a szülöttek és házasultak vannak bevezetve hiányzik.

1755. Urbanovics ugy van említve, mint esperes és táblabíró.

1756. Tanner káplán meghalt február 4-én. Utódjául márcziusban Jedlicska Antal jött, ki art. lib., philosophiae et ss. Theologiae doctor volt. Mellette működött p. Péter, Krisolog 1758, Miklós és Schmidt Ferencz 1758 -- 1759-ben, — p. Kassián és Kozma várad i ferenczrendiek.

1760-ban épült a Kálvária; az uraság 154 frt 45 kr értékű anyagot adott hozzá, a többi költség több éven át folytatott adakozásból gyűlt össze; a lakatos számlája 14 frt 31 kr, a vasárusé 41 frt 5 kr, az asztalosé 9 forint 55 kr-ra ment.

1761. elején Jedlicska káplán várad i kanonokká nevezetik ki. A hagyomány szerint ez a kitüntetés, melyet fő-

nőke várt, azért nyerte, mert egy befolyásos herezeget a plébános helyett igen vendégszeretőleg fogadott és látott el. Ezt különben képessége is eléggé indokolja.

Május hóban helyébe Hell Ferencz jött. — P. Kosztolányi Sándor szintén ez évben fordult itt meg.

Szeptemberben Urbanovics mint czimzetes kanonok át-tétetett az ujjvárosi plébániára.

1756-ban a püspök megengedte a várkápolnában való misézést, mit Franzina János uradalmi prefektus megköszön.

Alatta emelkedtek a szentháromság — és a németvárosi kápolna.

Csaba plébániává emeltetvén, magához ragadta Békés, Kigyós és Gerla fiókegyházakat, melyek ezentúl csak kivételesen fordulnak elő anyakönyveinkben. Megmaradtak még: Berény, Veszé, Doboz, Körös-Ladány, Vári, Varsánd, Nagy-Zerind és egyéb bihari helységek, melyek katholikus lakosok hiányában kath. lelkészi működést nem vevén igénybe, az ez idei anyakönyvekben nem említvék.

Az ő idejében történt az is, hogy a harangozóságot a kántor tanítói hivataltól a magyar városban elkülönítették. 1760-ban említették Mericskay János, az első egyházfi, mint nősülő ifju.

JÓSA XAV. FERENCZ.

1761—1778.

1761. Októberben foglalta el a gyulai állomást. — Hell Ferencz káplán mellett előfordul:

- pater Alexander 1761—1762—1763-ban,
- p. Cosmas Haberegger 1762—1763-ban,
- p. Antonius Schmidt 1765—1766—1767-ben,
- p. Felicián Forray 1764-ben,
- p. József Pongrácz 1765-ben,
- p. Simon 1766-ban.

1763. A Protocollum Dioecesanum, melyet az egyházi hatóság sürgetett, kezdetét veszi.

1766. deczemberben *Mayr József* második káplánnak jő. Első eset, hogy Gyulán két rendes káplán van; de csak kivételesen, mert még ekkor rendszeresítve és fizetése megállapítva nem volt.

Pater Gáspár Rajkó 1769—1770—1771,
p. Lőrincz 1771.

1768. Engedély adatik arra, hogy a várkapolnában hét-köznapi is lehessen misézni.

1771. májusban Hell eltávozik s júniusban *Lányi János* jő Mayr mellé káplánnak.

Pater Márton Eckhart 1771—1772—1773,
p. Márton Kamerath 1773—1774—1775.

1773. Eckhart Borbála, ki alkalmasint a fent említett páter Márton franciskánusnak nővére volt, a második káplán javára 1000 vforint alapot tesz le.

1775. Mayr és Lányi egyszerre eldisponáltatnak. He-lyökbe augusztusban *Szaur Pál* jött.

Alkalmasint a templom építése miatt ez évtől a németvárosi szülöttek és házasultak is külön anyakönyvbe iktattattak 1778-ig, azaz a templom befejezéseig. Ekkor mind a háromféle anyakönyv véglegesen egyesítették.

1776. Báró Harukkern Ferencz egy november 14-ikén tartandó assistentiás misére 1000 forintot hagy, melynek 6⁰/₀-os kamatát a Consistorium így osztja fel: $\frac{2}{3}$ -a, 40 fr a templomé, a harmadik harmad $\frac{2}{3}$ -a, 13 frt a plébánosé, 2 frt a két assistensé, 4 frt a zenészek és magyar kántoré, 1 frt az egyházfié. Ezt a kinestár, melynél 2 $\frac{1}{2}$ ⁰/₀-ra letéve volt 1840-ben fizette vissza pengőben, a mikor az egyh. pénztárban 6⁰/₀-ra tétetett le.

Ugyanekkor az endrődi és csabai templom 500—500 forintot kap.

1777. juniusbán Szaur távozik s helyét juliusbán Laufenbach Ignác foglalja el, ki mellett

1777—1778 ban p. Langmayer Bernát neve fordul olykor-olykor elő.

1778. szeptemberben Jósá váradi plébános, 1784-ben kanonok lett, s mint ilyen 1789-ben fejezte be életét.

Az esperesi hivatalt is viselte a még csak négy (Gyula, Endrőd, Szent-András, Csaba) plébániából álló békési kerületben.

Ő tette le a mostani templom alapját; alatta történt a megáldás is, noha a teljes befejezést csak utódja látta.

HIDASSY JAKAB.

1778—1798.

1778. Székelyhidi plébános és érmelléki esperes volt, a gyulai parochiát október 1-én foglalta el, 8-án pedig Jedlicska, békési főesperes által alesperesnek neveztetett ki.

Laufenbach káplán idejében szerzetesek:

p. Taddeus 1778—1779-ben,

Marcellinus 1779-ben.

Novemberben *Pongrácz László* lett káplán.

1771. Harukkern Ferencz özvegye, Dirling Antonia egy assistentiás (február 3-án) és 11 kis misére 1000 vforintot hagy, melynek 5%-os kamatát a Consistorium így osztja fel: a templom kap 15, a plébános 12 miséért 20, a két assistens 4, a magyar kántor 1, a zenészek 4, az egyházi 1, a szegények 5 vforintot.

1772. Október 12. és 13-dikán gróf Kollonitz László püspök Can. Visitatiót tartott. Az első, melyről némi részlet maradt ránk. Reggeli 8 órakor a megyei és uradalmi tisztviselők és hajdúk kíséretében, harangok zúgása, dobok és trombiták zaja, és ágyúdörgések közt megérkezvén, azonnal 80-at bérált. — Következő napon 1000-et bérált.

Délután az iskolásgyermeket kérdezte ki, közölök többeket megajándékozván. Este a káplánokat hallgatta ki a *Moralis*, *Jus* és *Pastoralis* praktikusabb résziből (de *scitu necesariis necessitate medii et praecepti*; de *actibus fidei, spei et charitatis cum moribundis succincte eliciendis*; de *impedimentis dirimentibus*; de *restitutione*.) A keresztek és halottak anyakönyvét a szükséges rovatokkal bővítette. Az eddig Csabához tartozó Kigyós pusztát Gyulához csatolta. A németvárosi előljáróknak meghagyta, hogy kápolnájukban a plébános tudta és engedélye nélkül magán ájtatosságokat ne tartsanak. A magyarokat pedig intette, hogy tartozásaikat ne oly nehézkes módon teljesítsék. — Október 14-ikén revideálván a *visitatio* pontjait, mise után a nemesek kíséretében visszatért.

1782. deczemberben Pongráczot *Sipos István* követte a kápláni állomáson.

Pater Henrik 1782.

p. Donát, Vince és Dénes 1784-ben segédkedtek.

1784. szeptemberben Sipos eldisponáltatik s helyét *Thezarovics Gábor* gyulai fi foglalja el. — Mellette *Pallovcics Dénes*, váradi minorita működik, mint rendes káplán, a kit a halál 1787. január 2-án akkor ragadott el, midőn utódja

1787. *Kovács József* helyébe már éppen megérkezett.

Ez időtől fogva Gyulán rendesen két világi pap káplán van.

1786-ban még p. Donát és Fridrich névvel is találkozzunk, sőt az első 1787. 1790-ben is még említve van.

1786-ban a stola (?) offertoriumok és coledák eltöröltetnek. A magyarokat fizetési hanyagságuk és vonakodásuk miatt a főispáni helytartó keményen meginti.

1788. szeptemberben Kalatay Xav. Ferencz püspök gróf Csáky Pál kanonok és Sebestyén Péter titoknokkal látogatást tartott. 11-én délután 5 órakor megjelenván, a templomban 40 napi búcsút engedett és *absolutio defunctoru-*

mot tartott. 12-én pénztár vizsgálás és examen. 13-án megidézte Nagy István helybeli prédikátort, a miért egy lutheranus ifjat a kath. templomban való hirdetés és elbocsátás nélkül megesketett; az esketést ismételnie kellett. 14-én, azaz pünköszt 18-ik vasárnapján 1043-at bérált. Este 6-kor Csabára ment át.

A szolnoki barátok engedélyt nyernek Békésmegyében kéregetni s a helybeli lelkészek fölhatalmazásával gyóntatni.

Páter Horváth Szaniszló kisegítő szerzetes.

1788. Májusban Thezarovics eldisponáltatik.

1789. Májusban *Prorok András* lett káplán, de csak rövid időre; mert novemberben mind őt, mind Kovácsot eltették. Utódjaik lettek *Hunyadi Imre* a magyar, és *Spiegel Ignác* a német hívek részére.

1790. októberben Hunyadi derecskei plébános s helyébe *Gráczai Imre* magyar káplán lesz.

Pater Elek 1790—1791—1792.

1791. júliusban Spiegel helyett *Zatlukál Imre* német káplán.

1792. Jósza Ferencz kanonok, egykori gyulai plébános a gyulai templomnak 1512 frt 48 krt hagyott, »ut fundum in ea (summa) habeat, unde illius quotidianis necessitatibus succurri valeat.«

Ugyan ez évben Hidassy a Sarkad-Keresztúron létesítendő localis káplánságra 4000 forintot ad.

1793. szeptember 6-án Kalatay visitatiót és bérálást tart. Csak egyszerü, minden szokásos ünnepélyesség nélküli fogadást kívánt.

P. Alexius Pócs, szolnoki franciscanus meghal.

1794. deczemberben Zatlukál után *Galgóczi Pál* német káplán; őt csakhamar

1795. májusban *Novák Péter* követte. Pár hó mulva Gráczayt is máshová helyezték, s utánna mindjárt senki sem jött. Novák augusztusban folyamodott, hogy, mivel a plébá-

nos öreg kora miatt nem igen fungálhat, s őt az egyedüli teherviselés már nagyon kimerítette, adjanak mellé társat. A consistorium októberben *Kelemen Andrást* teszi Gyulára.

Ez évben a nagy inség miatt a hívek bejelentés nélkül felmentést nyertek a bőjtől.

1796. májusban Novák helyébe *Málik Péter* jött német káplánnak.

1797. júliusban pedig Kelemen után *Mikoviny József* magyarnak.

Deczemberben őket *Sipos János* követte a magyar és *Folykusházi Antal* a német állomáson. De már **1798.** júniusban az előbbeni helyett Kovács Ferencz lett magyar káplán.

Szeptember 15-én Hidassy Jakab mint czimzetes kanonok 52 éves korában elhunyt s az általa készítettetett loresetó-oltár alatt eltemettetett.

Alatta különösen az iskola ügy nyer szép lendületet.

Emlékét a nép hagyomány mint szent életű papét kegyelettel őrzi.

1780-ig a hívek rendesen pappal jártak Radnára, ez óta csak magukban.

1798. A megüresedett gyulai plébániára a Consistorium Thezarovics Gábor professort, Spiegel székelyhidi plébánost, egykori gyulai káplánokat és Német József akadémiai exhortatort hozta javaslatba. — Az uraság először Maros György szent-mártoni plébánost, ezután a Consist. előterjesztésére Spiegelt választotta.

SPIEGEL IGNÁCZ.

1799—1817.

1799. Született Sóváron Sáros vármegyében; iskoláit Egerben és Pesten végezte; pappá szenteltetett 1789-ben, tehát mint 10 éves presbiter nyerte el a gyulai plébániát, s ekkor már érmelléki esperes is volt.

Működését január elsején kezdte meg.

Volt ekkor a gyulai egyháznak:

a váradi sóhivatalnál elhelyezve 1380

144 gyulai lakosnál kötelezvény mellett

betáblázás nélkül 13.096

az egyházmegyei pénztárban 2.000

két eleki lakosnál 390

összesen tőkepénze 16.866 vfrt.

Kovács »feбри maligna paralytica laborans« Váradra visszatétetik. Helyébe jött Ujvárosról *Bocskor István*, szé-
kely származásu novemberben.

Ez évben némelyek kérelmezték, hogy a plébánia ketté
szakíttassék. Ezek bizonyosan a németek voltak, kiknek kez-
dettől fogva kedvencz eszméjük volt a külön plébánia.

II.

A gyulai róm. kath. főtemplom.

A kezdetben kisdud gyulai kath. nyájnak templomul a mostaninak táján állott török mecset szolgált, mely, ha előbb nem, 1715-ben, midőn a plébánia szervezést nyert, alakíttatott át kath. szentélyé. A hagyomány szerint minarette az éjszakra néző homlokzat fölött a jelenlegi egyház építéséig fenmaradt, de a harangok csak előtte függtek egy faállványon. Környezetét az akkori szokás szerint temetőnek használták. Egy későbbi jelentés szerint (1731) egyházi szerekkel, kivéve a betegek ellátásához szükséges készletet, jól el volt látva. Jövedelmét képezte Haruckern báró önkénytes ajándékain kívül, a perselyből bejött mintegy 12 rfrint. Ugyanennyit fizettek a templom sírboltjába való temetkezésért is. Tőkepénze s harangozásból akkor még jövedelme nem volt.

Ezen templom, a hívek szaporodtával, az igényeknek meg nem felelvén, báró Harukkern Ferencz kegyúr az előbbinek alapjára (1744) szilárd anyagból új tornyos egyházat emeltetett, melynek csak szentélye és sekrestyéje volt boltozatos, hajója pedig stukatoros. Ez, az 1753-ki vármegyei összeírás szerint 5 haranggal és ornatussal jól fel volt szerelve, mindenesetre a buzgó földes uraság bőkezűségéből, (1753), melyet mai napig is hirdet a szent kereszt ereklyéje csinos kereszt alaku tartóban, és szent Celsus, Felicissima, Candidatus és Kreszeencia vértanúknak ereklyerészecekséi, melyek két kúp tartóban a főoltáron láthatók. Ez

időből való az ezüst serleg is, melyből hajdan az áldozók szájöblítést, most pedig a németek sz.-János-áldást isznak.

Alig telt bele három évtized, ezen szentegyház sem látszott illőnek sem a hívek számához, sem a kegyur méltóságához, azért a fönne említett vallásos lelkű báró a mostani tágas, az építészet minden követelményének megfelelő diszes ujabbnak létrehozását tervezte. Ennek alapkövét 1775. szeptember 10-én Mária nevenapján Jósza Xav. Ferencz plébános tette le. De a buzgó kegyur művének befejezésében nem gyönyörködhetett, mivel már a következő évben Bécsben elhunyt. Emlékét a szentély mellett a hajó keleti részén diszes oszlop jelöli, mely ezüst szelencében hajfürteit rejt; rajta a Migazzi Kristóf bécsi érsek s váci helyet. püspök által fogalmazott következő felírás olvasható:

D. O. M.

Francisco, Joannis Georgii L. B. Harukkern Perpetui in Gyula

Et Supremi Békésiensis, Expulso Turca

Vetricibus Caesareis Armis, Filio,

Ob religionem in superos, in regendis Békésiensibus
Sapientiam, animi lenitatem, moderationem, gravitatem,

Doctrinam, atque ob universam provinciam templis,

Coloniis, opibus auctam, tum omnibus,

Tum Mariae Theresiae Augustae ita accepto,

Ut ex filia Maria Josepha nepotem

Josephum Comitem Károlyium vix octennem avito

Supremi Comitissae Békésiensis honore donaverit.

Maria Antonia Dirlingiana gente nata

Conjugum moestissima

Maritali XXXVII annorum jucundissimae

Fidei gratificatura

Aeternum pietatis atque amoris monumentum posuit,

Obiit Vindobonae XVIII. Kal. Decemb. Annos. MDCCLXXV

Aetatis suae LXXIX

Quod

Temporum vetustate viciatum Ecclesiae Gyulensis patronus

Comes Franciscus a Wenckheim S. C. et R. A. Mattis Camerarius

Perennis memoriae causa instauravit a. D. MDCCCXXXIII.

Halála után a templom építését özvegye, Dirling Mária folytatta. Már 1777-ben annyira haladt a munkálat, hogy november 16-án, pünkösöd XXVI-ik vasárnapján Salamon József kanonok és békési főesperes megáldotta a következő segédlet mellett: ceremon. Jósá plébános, diac. Laufenbach káplán, subdiac. p. Langmayer Bernát, librifer p. Taar Elek ferenczrendiek. Nagymise előtt a káplán német, utánna a plébános magyar szentbeszédet mondott. Ezzel az ideiglenes állapot, mely alatt a püspök engedelmével a viaticum és a keresztkut a plébános egyik szobájában, az istenitisztelet pedig a kápolnában tartatott, megszűnt, noha az építés tökéletesen csak 1779-ben fejeztetett be. Került pedig az egész, ide nem számítva a tömérdek ingyen napszámot, 43,728 vlforintba. Ugyanekkor készülhetett a 18 változatú orgona és toronyóra is, mert Petik A. 1784-ben már mind a kettőt említi.

Az épület létrehozójának emlékét a templomnak délre néző főajtaja felett is a következő sorok örökitik:

A Francisco L. Barone ab Harukker
 Perpetuo in Gyula,
 Praeside
 Provinciae Békésiensis
 Domino
 Dominii Gyula
 Patrono
 Ecclesiae istius
 Sacrae hae aedes e fundamentis adductae
 Anno MDCCLXXV.

1782-ben Hidassy plébános az ugynevezett lorettói ol-tárt készítette saját költségén, ezen chronosticonnal:

MarIae, DeI genItrICIs VIrGInIs honorI,
 hUIUs gregIs saLUtI ereCta.

1787-ben a toronyórát 50 vfrintért kijavítják. A német curator fizette ki.

1800-ban b. Gruber Teréz gyönyörű lámpást ajándékoz. Ugyanez évben új Krisztus koporsó készült.

1801-ben július 9-én a várost elpusztító borzasztó tűz-vész a templom tetejét és tornyát s ebben a három kisebb harangot is tönkre tette. Kondé püspök azonnal szorgalmazta gr. Wenckheim Józsefnél a helyreállítást, ki ehhez, habár maga is tömérdek kárt szenvedett, tetemes hozzájárulását meg is ígérte. Spiegel plébános tevékenységének sikerült oda vinni a dolgot, hogy a templomra ideiglenes födelet tettek s Mindszent napján az istenitiszteletet benne megkezdhatték. December 18-án már a két nagyobbik harangot is felhúzták, melyeket Horner Jakab öntött Nagyváradon s a püspök a sz. László templomban megáldott, az

I-ső 11 mázsa 20 fontos volt ezen fölirattal:

Accipe Sancta Trias aes hoc tristi igne probatum,
Convocet ut populos ad pia sacra tuos.

Sint tibi grates, Pater, atque laudes
Nulla te, Fili! taceat vetustas,
Spiritus Sancti penetret per omnem

Gloria Gyulam. Anno MDCCCL.

1802. A II-ik 8 m. 10 fontos a Szepl. szüz tiszteletére ezen fölirattal:

Sancta Parens Christi pia protege tecta clientum,
Protege turres has, protege templa Dei,
Protege campanam Tibi Virgo Maria sacratam,
Nam quis te gaudens non bene tutus erit?

Per preces gratas Genitricis Almae
Christe sis nobis miserator atque
Supplicum merces pretiumque grande

Sidera pande. Anno MDCCCL.

A következő évben ápril 14-én húzták fel a másik kettőt.

A III-ik 5 mázsa 49 fontos ezen föliratot viseli:

Tristibus a flammis libera nos Sancte Josephe!
Templa, aras, turres, cunctaque sacra Tibi!
Mortis in articulo gratos defende clientes,
Adfer et auxilium magne Patrone tuum!

Supplices cunctos juvat esse vivos
Dum Joseph divus colitur sonora
Voce campanae, meritisque Christi
Praemia spondet.

A IV-iken, mely 78 fontos volt:

1. Provocet haec Christi semper campanula laudes
Mortes Gyulenses nec sinat esse malas!
2. Gaudia da vitae morituris Christe Redemptor!
Flebile dum resonant turribus aera melos.

E négy harangra a templom pénztára 1150 renus forintot költött.

Grócz Béla.

IV.

Első kísérletek, egy gymnasium felállítására Gyulán.

Gyulavárosának — Istennek hála! — mindig derék plébánosai szoktak lenni, de az, a kiről itt előljáróban szólni fogunk, sok tekintetben, de főleg a sokszoros tevékenységben jeleskedik, s ebben őt talán csak mostani szeretett lelkipásztora mulja felül. *Ez a férfi Spiegel Ignác volt, 1799 – 1817 gyulai plébános esperes, nemes Békésvármegye táblabírája, és kiválasztott küldötte, ki Gyula és Békésvármegye fölvirágzására igen sokat tett.*

Spiegel már segédlelkészképen is szolgált városunkban s a székelvhydi plébániát és érmelléki esperességet hagyta ott, mikor 1799. elején Gyulára jött. Mindjárt számbavette nemcsak a templomok pénztárait, hanem a kántor-tanítók és tanítók fizetését is. (Plébánia levéltár 1799. év 24. sz.) Nem panaszkodhatott az egyházközség állapota ellen, hiszen nem terhelte semmi adósság a pénztárt, sőt az egyház községnek 16 ezer forint készpénze volt. Az iskolák is kiemelkedtek már végső elhagyatottságukból. Szent életű előde, Hidassy Jakab alatt egy külön tanító állás létesült, és az iskolákra gondot kezdtek fordítani. Már az 1799-ben tett összeírás és számbavétel is arra mutat, hogy Spiegel az iskolák ügyét szíven viselte s alig hisszük, hogy egy pár év múlva tovább nem fejleszti az iskolát, hisz módjában volt, és csak az uradalommal folyt viszátkodást a földek ügyében kellett befejeznie. De hát ember tervez, Isten végez! Gyula

városát 1801-ben július 9-én oly borzasztó tűzvész pusztítá el, hogy — kivéve a Körösön túl álló néhány házikót — egész város porrá égett. Leégett a templom, a plébánia, az iskola, mindennek vége volt; az uradalom maga is roppant kárt szenvedett, s azért az egyházközséget, temploma, iskolája, plébániája helyreállításában csak gyengén segítette; — de Spiegel nem csüggedett, — a templom és iskola a következő évben, a plébánia 1804-ben elkészült; — 1806-ban végre valahára rendbejött mindennel, s hozzáfoghatott újra ahhoz, a mit 1801-ben elhagyott: az iskolák javításához.

Jó embernek mindig akad segítője. — Spiegelnek is akadt. — Egy derék, jólelkű világi katolikus férfin volt ez, ki hitbuzgó és magasztos áldozatkészsége által »monumentum aere perennius«, »érecznél marandóbb emléket« szerzett! Ez *Vida Imre*, »a néhai Méltóságos Haruckern Uraság Successorainak (utódainak) egész hatalmu volt Praefectussa (felügyelője) és több Tekéntetes N. Vármegyéknek Táblabírája«, egy igazán jó katolikus férfin volt, akinek nagyon sokat köszön a gyulai kath. egyházközség; többek közt ő eszközölte ki azt is, hogy az uraság a mostani iskolaépület északi felét az egyházközségnek adta. — Jótékonyságának dicső befejezése a végső rendelkezésében tett alapítvány, mely két évvel a tűzi veszedelem után történt, s minthogy úgy sem volt még eddig sehol sem közölve, érdemesnek tartjuk e helyt a következőkben ismertetni;

»Én Vida Imre stb. még értelmem egész épségében vagyok stb. e következő rendelésemet teszem:

3. Tízezer R.-forintokat hagyok, melyek ajánlatnak a Méltóságos Uraság kegyes Gondviselésére, hogy azokat magánál törvényes Interessen tartani méltóztassék, annyival inkább, mennyivel az Uraságnak is diszére és hasznára szolgál a jó keresztény Polgárok nevelése, Gyula Magyar Városnak a végett, hogy a Pápista Gyermek, mind világi,

mind az Isteni tudományban előmenetelekre rendelt Iskolák jó rendbeszedetvén, ezen tíz ezer R.-forintoknak Capitalis-sáért jövő Interesse e Szerént osztassék fel: A Plébános Urnak mint Localis Directornak, és Catechetának Szász R.-forintok esztendőnként adassanak, azért is, hogy tizenkét Szent Miséket esztendő alatt, minden hónapban egyet a megboldogult Fundatorokért szolgálni tartozzon, emlékezetben lévén halálomnak napja, a mely Szent Miséken a tanuló Gyermek is jelen lévén imádkozzanak; a tanítónak három száz ötven Rforintok, Ötven Rforintok pedig a Gyermek buzgóbb felindítására, ajándékokra fordittassanak, és annak idejében, a midőn az Examen tartatik, a tanuló Gyermek közt kiosztogattassanak. A többi felmaradott Interes pedig az Iskolának reparatióiára, vagy más szükségére forditassék.«
 -- (Hitelesített másolat a gyulai pléb. levéltárban 1806. év. 38. sz.) ¹⁾

Vida »minekutánna a Felséges Úr Istennek bűneinkért ránk szabott rendelkezését, hogy megkellessék hallnunk, aláza-tos engedelmességgel elfogadta,« 1806. szeptember 27-ikén jobb létre szenderült. A végső rendelet 1808. márcz. 14-én hirdettetett ki Békésvármegye gyűlésén s a következő évben érvénybe lépett. — Spiegel plébános ekkor nem kevesebbet tervezett, mint hogy a Vida alapon megkezdve, *egy kisebb gymnasiumot állítson föl Gyulán.* Pártjára vonni ügyekezett nemcsak a két (Magyar- és Német-) Gyulát, hanem Békésmegyét is — s nem hasztalanul, mert az ő lelkesítő szava annyira hatott, hogy mind Gyula városa, mind Békésmegye pártolta az ő szándékait és azok kiviteléhez segédkezet nyújtott. A városról alább szólunk. A megye mindjárt

¹⁾ Azok számára, a kik nem tudnák, megjegyezzük, hogy Vida e 10,000 forinton kívül 32,000 frtot hagyott a ma is fennálló endrődi szegények kórházára (a végső rendelet erre vonatkozó részletét közölte Haan „Békésvármegye hajdana“ II. k. 300 l), 10,000 frtot a szentesi kath. iskolára, 4000 frtot a békésmegyei kath. templomokra; s így jótékony célokra összesen 56,000 frtot fordított, míg nejeének és rokonainak 20,000 frtot hagyományozott.

1808. mártius 14-én gyűjtést rendelt, jó példával a főispán járt elől, mert ő az indítvány megtevése után rögtön 500 v. forintot ajánlott fel. ¹⁾

De az, a ki Spiegel után legtöbbet fáradozott a kisebb gymnasium létrehozásában, Pechata János volt, a nemzeti iskolák kerületi felügyelője (Districtualis scholarum nationalium seu vernacularum Inspector Regius) buzgó férfiú a nevelésügy terén. — Előbb ugyan meglehetősen kurtán bánt el a plébánossal és a gyulai tanítókkal, mikor az ismétlődő iskolák behozatala ellen némi észrevételeket tettek, (Pleb. lev. 1808. év. 3. sz.) de utóbb Spiegelgel oly jó barátságba lépett, hogy ennek minden kívánságát eltalálni és betölteni igyekezett.

Megkezdődött tehát a kísérlet és buzdítás mindenfelől. Jó lesz azonban itt megismerkednünk az iskolák állásával. Magyar Gyulán a kath. egyházközségnek 1795—1809. volt két tanítója, és pedig 1808-ban Pataky István és Papp László. Az ezek által vezetett nemzeti vagy hát újabb módi szerint: elemi iskola két osztályból állott, az elsőt tanította Pataky István, s ebbe jártak a leányok és a kisebb fiuk, s másodikat tanította Papp László, s ebbe jártak már a na-

¹⁾ E szép fölbuzdulást a megye jegyzőkönyve következőleg örökítette meg: „367. Léven pedig Vida Imre Ur Testamentomának 3-ik Tzikkelye szerint a Gyulai Romai Catholica Oskolák gyarapítására tizezer forint hagyva előfordult, mely nagy és még a késő maradékságra terjedő hasznára lenne az ezen Megyének, de kivált a napról napra Népességébe nevededő Gyula M. Várossának, ha ottan a hatodik, legalább a negyedik Deák Iskoláig taníttathatának a nevendékek. Mely Jó és közhasznú Czélnek sikeres végrehajtását óhajtván a rendek, olly ajánlás tétetett a Gyűlésben Jelenlevőktől, hogy kiki Vida Imre Ur jó példájának követője lenni és tehetsége szerint a Gyulán felállítandó Oskolákhoz Concurrálni kíván. Különösen pedig az Elölülő M. Mlságú Főispány Ur esmeretes Jóltevő indulattýához Képpest e végre ötszáz Rfrtokat ajánlott. Hogy tehát a dolog minél fogatosabban eszközöltessen, Szükséges, hogy mindnyájan K. Biró Urak Köz meghirdetés által hívjanak meg minden Rendben hívőket, ezen jó tzelra való adakozásra és feljegyezvén Járásaikból? s mennyit fog adni? jelentéseiket adják be, hogy ezekből látván az összegyülemendő Capitalis mennyiségét meg lehessen tenni a szükséges lépéseket az illető Oskolabéli Fő Igazgatóságnak.“ Békésmegye jegyzőkönyve 1808. márcz. 14-éről, 139. l.

gyobb fiuk, kik az előirt tárgyakon kívül még a latin nyelvet is tanulták, úgy hogy az innen kikerült ifjakat akárhol fölvtették a gymnasium második és nemcsak mint rendesen szokás, az első osztályába.

Az első lépés a gymnasium megalakítására az volt, hogy Spiegel rábirta Papp Lászlót arra az ígéretre, hogy ezentul is tanítja a gymnasiumi első osztályt; a várost pedig arra, hogy egy új tanítónak ingyen lakást ad.

Már most Spiegel és Pechata ily módon gondolták hamar létesíthetőnek a kisebb gymnasiumot: a nemzeti iskola II. osztályának tanítója tanítsa ezentul is a gymnasiumi első osztály tárgyait; a gymnasiumi II. osztály tanítójának ellátására szolgáljon a Vida-alap 350 r-ftja és a város részéről adandó ingyenlakás; a III. és IV. osztály tanítóinak eltartására pedig a megye gyűjtsön alapot. A terv tehát meg volt.

1809. elején a két város (Magyar- és Német-Gyula) beadta folyamodványát a királyi helytartó tanácshoz, melyben kéri, hogy — mivel úgy is van olyan tanítójuk, ki a gymnasiumi első osztály tárgyait tanítja — gyermekeik könnyebb neveltethetése végett és költségkimélés tekintetéből engedje meg a kir. helytartó tanács, hogy az újonnan nevezendő tanító, ne az első, hanem a második gymnasiumi osztályt taníthassa.

A helytartó tanács 1809. május 7-én kelt 90. számú rendeletével megbizta Pechata Jánost, hogy a gyulaiak folyamodványáról tegye meg jelentését. Pechata szeptember végén épen Gyulán járt, s innen átment Nadabra s itt írta meg jelentését, mely egész rózsaszinben látja a világot s a legnagyobb biztatásokkal van tele. — Először is előadja okiratokkal bizonyítva, hogy a tanítónak fizetése biztos, s azután kidicséri Papp Lászlót, ki a nemzeti iskola második osztályát a már előadott módon vezette, s ebből azt következteti, hogy sérelem volna a városra, hogy, mikor ez oly

tanítót tart, a ki képes az első gymnasiumi osztályt oktatni, a most ujonnan kinevezendő személy megint csak az első osztályt tanítsa. Azért tehát Pechata ajánlja, hogy a kir. helytartó tanács a kért engedelmet adja meg.

Hogy pedig annál könnyebben kieszközölje a megerősítést, hozzácsatolja jelentéséhez a következő dolgokat is: a másik két osztály tanítójának fizetésére Békésmegye szándékozik akkora tőkét összegyűjteni a megyebeliek adakozásából, hogy annak kamatjából mindenik tanárnak 400—400 frt jut. Bizik abban, hogy a földesur Mélt. gróf Wenckheim Ferencz, a szükséges iskolaépületről gondoskodni fog. A földesur továbbá őt személyesen biztosította, hogy az iskolák, melyeken még mindig meglátszottak az 1801-iki égés által okozott károk, mielőbb jókarba fognak tétetni, s végül kéri a főigazgatót, Gábori Józsefet, hogy a n.-váradí gymnasium első osztályának tanítóját nevezze ki a gyulai kis gymnasium második (grammatices, mert itt még csak a grammaticát tanulták) tanítójául.*)

A helytartó tanács Pechata jelentésére az engedelmet megadta, — Gábori József eljött és e szerint 1809. november elsején megnyílt a gymnasium második osztálya. Az első lépés sikerült; — Gyulán három évig 1809/10, 1810/11, 1811/12-ben két gymnasiumi osztály állott, s már csak kiegészítésre várt, — de hiába várt; — a kiegészítés késett, sőt az egész dugába dőlt. Ennek több oka volt és pedig röviden a következők:

A helytartótanács megadta ugyan az engedelmet a második osztály megnyitására, de nem ám kir. helyeslést (approbatio). 1809. okt. 31. 19259. sz. a. kelt rendeletében

*) Pechata e jelentését másolatban elküldötte Spiegelnek is; levelet is írt mellé: „Reméllem — ugymond — hogy ha sikerül, megérdemlek Gyula városától egy pint bort vagy legalább törekvésemnek hálás emlékezetét.“ — Az összes erre vonatkozó s általam használt okiratok a plebániái levéltár 1809. 3. sz. a. összegyűjtve találhatók.

6 pontot terjeszt elő s azokra feleletet kér Spiegeltől, Pechata útján, mert előbb a kir. helyeslés meg nem adatik. Az előterjesztett 6 pont fogas kérdéseket foglalt magában. Pechata, hogy Spiegelen segítsen, mikor leküldötte neki a 6 pontot, egyszersmind megírta a maga véleményét, hogy mit kellene mindegyik pontra válaszolni. Lássuk ezeket a pontokat az azokra vonatkozó feleletekkel együtt.

Azt kérdi az (I) első pont: Hogyan taníthatja a nemzeti iskola második osztályának tanítója a latin nyelv elemeit a nélkül, hogy saját, tulajdonképen előírt tárgyait elhanyagolná? Hisz akkor másutt is egybevonni kellene ezt a két osztályt. — Az adandó felelet erre azt mondja, hogy Papp László a latin nyelvet azokban az órákban tanítja, a melyekre a nemzeti iskola második osztályának semmi sines előírva. Így van ez a debreczeni főelemi (capitális) iskolában is, s azért még sem kellett a két osztályt mindenütt egybe vonni.

(II) Második pont: Vajjon jövődőben a nemzeti iskola második osztályának tanítója betölti-e hűségesen mindkét hivatalát, minden segedelem vagy követelés nélkül? — A felelet azt mondja, hogy betölti. Ha pedig a kir. helytartótanács nem akarná megengedni, Békésmegye rendei könyörögnek, hogy legalább két esztendőre hagyja meg úgy, a mint van, mert ők ez idő alatt 5833 frt 20 kr. tőkét gyűjtenek s ennek kamataiból 350 frtból, fogadnak az első osztályra tanítót.

III. Vajjon Papp László utóda megteszi-e mindkét osztály tanítását? — A felelet szerint, ha Papp László 2 év alatt meghalna vagy Gyuláról elmenne, hasonlót reménylenek az utódától is.

IV. Vajjon a plébános és utódai elvállalják-e a kis gymnasium igazgatóságát és a hitoktatást azért a 100 forintért a miért különben 12 szt. misét is kell mondani? Erre könnyedén válaszoltak volna ilyképen: Spiegel elvál-

lalja az igazgatóságot, a hitoktatást is vagy ő vagy egyik káplán elvégzi, utódai szintén így cselekednek.

Legnagyobb bajt okozott az ötödik (V) pont, mely így hangzik: »Vajjon a földes úr írásban magára vállalta-e az iskola épület felépítését és fõntartását? Vajjon kimutatta-e már a megye a tanítók, helyettesek, iskolai gondviselõk és nyugalmazandók számára szükséges alapot.« — Pechata szerint erre hosszasan és több okirattal kellett volna válaszolni. Az elsõ okirat bizonyította volna, hogy a földesúr az iskola fõlépítését magára vállalta, a második, hogy mindkét Gyula város ingyen adja az iskola fõlépítésre szükséges kézi és igás napszámot. Az iskola fõntartásáról a Vida-alapból lesz gondoskodva. A harmadik okiratot Békésmegyének kellett volna kiállítani s abban kötelezni magát, hogy 1810. november 1-re 6666, és 1811, november 1-re megint 6666 frtot fog összegyûjteni, s ezen tõkék kamatai, 400 — 400 frt lettek volna az esztendõnként felállítandó III. és IV. gymnasiumi osztály tanítóinak fizetései. A helyetteseket s nyugalmazandókat egyelõre a tanulmányi alap fizetné.

Végül a 6-ik pont azt akarja tudni: Nem lesz-e az alapító szándéka ellen, alapítványát gymnasiumra fordítani, holott õ csak a magyar-gyulai iskolát akarta jobb állapotba hozni? — A felelet úgy szól, hogy a várossal ujabban kötött és odacsatolandó szerzõdés szerint a nemzeti iskolák tanítói, kik Vida korában nyomorúságosan voltak díjazva (misere salarisati), most már illõ, tisztességes fizetést hûznak, s különben is a kis gymnasiumnak leginkább a gyulai ifjuság veszi hasznát.

Ez volt a hat pont, a melyekre nézve Pechata egész hivatalos szigorral utasította Spiegelt, hogy legfõbb gondja legyen az illetõktõl nyilatkozatokat szerezni és azt neki eredetiekben felküldeni. Itt vannak a ráadandó feleletek is, melyek mindenféleképen ügyekeznek a felmerült nehézségeket eloszlatni, — de bizony annak aki írta, t. i. Pechatá-

nak sem volt valami nagy reménysége az adandó feleletekre szükséges kötelezvények kiállításához. Ez látszik meg Spiegelhez írt magán leveléből, mely az egész ügy állását megvilágosítja, úgy hogy én csekély erőmmel vele nem is mérközhetem s ezért csak ezt fordítom le.

•Hogy nagytisztelendő uraságodnak könnyebbítsem a feleletet, idecsatolom az én véleményemet, a mely szerint az informatiót készíteni kellene. Méltóztatik ebből látni, hogy 1) a gróf Wenckheim ő Méltóságának kötelezvényt kell adni a 4 osztályú iskola fölépítéséről, 2) Tek. Nemes Békés vármegye karainak és rendeinek kell adni a másikat, melyben kötelezik magukat, hogy 3 év alatt 19165 frt 40 kr. tőkét gyűjtenek össze. Itt csak annyit tehettem, hogy e szerint nem mindjárt egyszerre, hanem évenként kell előteremteni. 3) Hogy az iskolai szerződések, a melyeket én ott kötöttem, nekem bevégezve beküldendők. Ha e 3 föltételből valamelyik hiányzik, a kisebb gymnasiumból semmi sem lesz, és ez esetben méltóztassék ezt jelenten: Hogy példának okáért: vagy mivel ő Méltósága az osztályok fölépítésének terhet, vagy mivel a Vitézlő Karok és Rendek a kívánt tőke összegyűjtését elutasítják, a kisebb gymnasium behozatalát félben kell hagyni, de óhajtandó, hogy egy harmadik vagy polgári osztály állíttassék s ennek mesterévé olyan személy neveztessek ki, a ki rendkívüli órákban a művesek és mesteremberek inasait (vagyis az iparos ifjakat) a rajzolásban is oktassa, mert ennek 350 forinton kívül még ingyen lakása is van. Méltóztassék tehát ezen ügyben a gróf ő Méltóságával — kinek alázatos tiszteletem küldöm, — és a netalán egybegyűlő megyei közönséggel tanácskozni és férfiasan határozni. *Itt az idő, most nyerhet Tek. Békés vármegye kisebb gymnasiumot; ha ezt elszalasztja, egy könnyen még reménysége sem lehet, többé arra, hogy megkapja.*“

Ezt írta Pechata.

Tehát 3 »conditio sine qua non« okvetlenül szükséges dolog kellett. De csak az utolsó volt meg. Gyula város szerződésileg megjavította és állandósította a nemzeti iskola két tanítójának fizetését. — A földesur a templom szükséges javításait is alig alig tette meg; s nem tudni mi okból, az iskola épület fölépítését nem fogadta el, (legalább a plébánia levéltárában hiába keresünk ilyes szerződést vagy kötelezvényt.) A gyűjtés sem sikerült, mert bekövetkezett a nemesi fölkelés, már pedig »inter arma silent musae.« Az a kevés, a mit Tomesányi addig gyűjtött, nem tudjuk hová lett, talán a nemesi felkelés emésztette meg.

Spiegel zavarba jött, az informatio beadását mindig halasztotta. Végre 1810. szeptember 3-án feleletet adott, hogy a szolgabírák a nemesi fölkeléssel vannak elfoglalva és így a rendek nyilatkozatát nem közölhették; a földesur pedig Erdélyben van. (Pléb. lvtár 1810. 2. sz.)

A fölkelés után meg a szomorú állapotok és a mindinkább zavarodó pénzvviszonyok akadályoztatták a gyűjtést, elég az hozzá, hogy 1810. nov. 1-én a harmadik osztály nem nyílt meg. De egy darabig húzódott a dolog, úgy, hogy Gábori csak folytatta a II. osztály tanítását. (Pléb. lvtár. 1811. 32. sz.)

Bajosak voltak az állapotok. — Az iskola épületet nem nagyobbították, úgy hogy az a visszás helyzet fejlődött ki, hogy 4 osztály, 3 tanító és csak 2 tanterem volt.*)

Az a két esztendő is letelt, melyben Papp Lászlónak az első gymnasiumi (grammatikális) osztályt tanítania kellett. A felsőbb hatóság nem engedte meg tovább, hogy egy tanító két urnak is szolgáljon. Tokody György nagyváradi kerületi tanulmányi és iskolai főigazgató (Superior studiorum et scholarum Director) 1811-ben megparancsolta, hogy Pataky tanítsa az első-, Papp László csak a második nem-

*) Az első osztály, úgy hiszszük, a kántorlakban talált szállást.

zeti osztályt, Gábori pedig az első gymnasiumi osztályt, — az uraság pedig építsen még egy iskola szobát — Gábori e szerint 1811—12-ben az első gymnasiumi osztályt is átvette (Pléb. lvtár 1814. 27. sz.) s a két gymnasiumi osztálynak lett egy tanítója.

Az így összevont gymnasium is csakhamar végleg elenyészett. Röviden megmondhatjuk az okát. Az 1811-iki devalvatio a Vida-alapot is egy ötödére szállította le, úgy hogy a tanítónak jutott 350 rhénusi frt helyett 112 váltó frt $54\frac{2}{4}$ kr. a plébánosnak 100 frt helyett 32 váltó frt $15\frac{4}{8}$ kr. az iskolának 300 rhénusi frt helyett 32 váltó frt, $15\frac{4}{8}$ kr. jutalomkönyvekre 50 rhénusi frt helyett 16 váltó frt $7\frac{6}{8}$ kr.

112 váltó forint, egy tanító tartásra kevés volt, mert ennyiből még az akkori olcsó világban sem lehetett megélni. Gábori azért 1812. októberben vissza ment Váradra, elhagyott állására, — s ezzel a gyulai gymnasium 1812. októberben megszűnt.

Mint a kialvó tűz, még egy lobbót vetett a gymnasiun ügye Spiegel alatt. Mert ő nem tudott nyugodni. Erélyes felszólalásai a Vida-alap leolvasztása és leszállítása ellen, melyet a földesur, uradalmi tiszttartóhoz és a püspökhöz benyújtott (Pléb. lvtár 1813. 38. sz.) és felsőbb helyen is sürgetett, bizonyítják, hogy még nem adta fel a reményt és újabb terveken törte fejét.

Tokody György főigazgató, 1813. év május 18-án kérdést intézett Spiegelhez, hogy miben áll a gymnasiun ügye, és újra sürgette, hogy a helytartó tanács által küldött 6 pontra választ adjon, s akkor meg tesz a mit megtehet. — Spiegel megint a megyéhez fordult, és az 1813. július 2-ki gyűlésen melegen ajánlá a rendek figyelmébe a gymnasiun ügyét, s egyszersmind a megye 1808. határozatát kikérte. Ezt aztán a 1813-iki határozattal és a Vida alapítvány okirataival elküldötte Tokodynak. De a megyében már nem so-

kat bízott Spiegel, noha ez 1813. jul. 2-án újra megbízta a szolgabirákat a gyűjtéssel, — hanem csak a Vida-alappal bajlódott s azért Tokodyt ugyanakkor, t. i. 1814. április 11-dikén fölkéri, hogy a Vida alapot ismét előbbi értékére emeltesse, vagyis inkább ezt eszközölje, s egyszersmind egy új tervvel állott elő.

E szerint a felállítandó kis gymnasiumban a három gyulai káplán tanított volna, és fizetésük lett volna a 10,000 frtra újra fölemelt Vida-alap kamatjából (600 frt) 406 frt 27 kr három részre osztva (egynek-egynek 135 frt 20 kr.) — Spiegel állítása szerint ezért a díjért, ha még elegendő alapítványokból fizetés javítást is kapnának, a káplánok hajlandók voltak a tanítást elvállalni. (Pléb. lvtár. 1813. 2. sz.) — Ez is abba maradt. S előre megítélhetjük, hogy így kivihetetlen is lett volna.

Spiegel törekvései ekképen egymásután váltak sikertelenné. Tehát az egész terv füstbe ment és fáradozásainak semmi eredménye sem lett? — Csalódnék, a ki azt hinné. — Ha egyebet nem is eredményezett volna, mint, hogy a város és megye lakosaiban az iskolák iránt való érdeklődést fölkeltette: megérdemelné sokszoros hálánkat. De ő azt is kivitte, hogy legalább 2 évig Gyulán 2 gymnasiumi osztály állott, kivitte azt, hogy mindkét város a tanítóknak nagyobb biztos, jövedelmet adott. (Pléb. lvtár 1809. 1. sz.¹⁾) kivitte azt, hogy a leányok elválasztattak a fiuktól, s a kisebb fiuk új tanítót kaptak. Azért méltán mondhatjuk, hogy: *áldás emlékére!*

Ha már odairtuk értekezésünk homlokára, hogy »első kísérletek« beszéljünk hát még legalább egyről, hogy ki jön a többes szám, no meg azért is, mert e kísérlet még

¹⁾ Ezen fontos okirat 4 példányban készült, s egyik a kir. helytartó tanáshoz, a második az urasághoz, harmadik az iskolák felügyelőjéhez tétetett át s végre a negyedik a városnak maradt. Furesa mégis, hogy két példány belőle a plébánia levéltárában van. Talán Spiegel folyamodványával kerültek oda.

mindig kísértett Gyulán. — Spiegel utóda Braun József — gyulai születésű, s még csak 9 éves áldozó pap — lett. Nem tartozik hozzánk elmondani, hogyan építették emeletre az iskolát, kivált a bőkezű földesur gr. Wenckheim Ferencz segítségével, csak azon kezdjük, hogy mikor a város nemzeti vagy népiskolája (trivialis) főelemivé (capitalis) lett¹⁾ a jó eredmény újra fölbuzdította a buzgóbb embereket, hogy ezt a főelemi iskolát fölemeljék vagy is valami nagyobb iskolát létesítsenek annál is inkább, mert az uraság az épület másik részét is fölajánlotta, ha kisebb gymnasiumot alakítanak.

Hogy ez volt szándékuk, kitűnik a németvárosi lakosok kötelezvényeiből, kik »zur Errichtung der in Hungarischen Gyulaer Stadt befindlichen Capital Schull« »a Magyar Gyulavárosban levő főelemi iskola fölemelésére« tettek alapítványokat, míg a magyarok a »N.-Gyulán felállítandó Nemzeti oskolára« adakoztak.²⁾

A gyűjtés szépen, sőt tekintve az 1817-iki csapásos esztendő, bőven és gazdagon folyt.

De a gyűjtés és egyáltalában az egész mozgalom élén most nem a plébános, hanem Tomcsányi Kristóf, a lelkes szolgabíró, és a város előljárói állottak. 1819. december 16-án tétettek az első ajánlatok s folyt gyűjtés 1820. májusig. Az adományokat mindnyájan úgy tették, hogy bizonyos összeget ajánlottak fel alapítványnak, a melynek hatos százalékát mindaddig fizetnék, míg az egész tőkét le nem teszik. Legtöbbet ajánlott fel a híres építőmester *Czigler Antal*, 1000 forintot, de úgy gondoljuk, hogy a többiek is

¹⁾ Mária Therezia 1777-ben kiadott nevelés-szabályzata szerint az alsóbb iskolák 3 rendbe soroztattak. 1. Normalis, melyet ma minta-iskolának neveznénk. 2. Capitalis, melyben IV. osztály s legalább két tanító volt, és azok a tárgyak adattak elő, melyek a normalisban. 3. Trivialis a többi szegényebb iskolák.

²⁾ Itt nem lehet az iskola épület emeletre vevését érteni, mert ez már 1819. jul. megtörtént, a kötelezvények pedig 1819. decz. 16. után és 1820. elején keltek.

megérdemlik, hogy neveiket fölemlítsük, mert tehetségökhöz mérten ők is megtették a magukét.

200 frtot ajánlottak Nuszbek Mihály építőmester, Verner Károly timár, Suszky Gáspár gyógyszerész, Rothgerber, a esizmadia czéh; 100 frton felül ajánlott Exner Ádám kérekgyártó, Valner János; 100 frtot ajánlottak: Gergely Ferencz, később gyulai alkapitány, Lukács Gergely, Misztina Imre, Hailinger János rézműves, Bayer György takács, Pain Vilmos timár, Geist Ádám, Moldovány Ignác szabó, Mészáros Antal, Danszky János, Verner Péter, a többi czéhek és mások.

50 forintot pedig vagy 25—30-an, azonkívül majdnem minden tehetős gazda legalább 17 frtot.

Nehogy úgy járjanak mint Spiegel alatt, először iskolaépületre akartak szert tenni. Gr. Wenckheim Ferencz volt ekkor Gyula földesura, a kihez bátran fordultak a város lakosai. Meg is tették.

»Gyula Magyar Városának Elöljárói — írja a gróf szép okiratában — és számosabb Lakossai Magzatyoknak Szorgalmatos nevelését szíveken hordozván Városomnak kebelében Nevendék ifjuságnak oktatására a megkívántató Oskolát felállítani szándékozván ily atyai igyekezeteket előttem kinyílatkoztatták.

E város az Örökség útyán rám szállván, és a ditső Eleimnek adakozó példáját követvén, hogy a népemet és a Magzatabann élő gondos és erköltsös Atyákat e' czélbann hatásabban serkentsem — a városnak adja a mai iskola épület déli, templomnak néző részét, mely addig uradalmi magtár (granarium) volt, oly feltétel alatt, hogy előbb az annak átalakítására szükséges költséget elő mutassák és a tervezetet előbb vele közöljék, mert addig a kulcsot át nem adják. (Pléb. lvtár 1819. év 37. sz.) A plébánia levéltárában ez okiratnak csak másolata van meg, s az is minden évszám v. keltezés nélkül, s azért még azt az esztendő

sem mondhatjuk meg, melyben a gróf azt az ígéretet tette. Csak az bizonyos, hogy vagy az 1821-dik évben vagy az 1822. elején hozzá fogtak az építéshez, és alkalmasint ekkor készítették el a gymnasium tervezetét is, mely úgy látszik Spiegel utóbbi szándékait akarta valósítani. Ugyanis nem világi, hanem papi tanítókra akarták bízni, kik lakást kaptak volna a plébánián, élelmezte volna őket a város, és így sokkal kevesebb fizetéssel megelégedvén, kevesebb költségbe kerültek volna.

Föl is szállította a város Braun plébánost, hogy mit kívánna a 3 professor tartásáért. Braun ily feliratu levélben felelt: »A plánum szerint leendő gyulai kisebb gymnasiumhoz jöendő Papi Rendü Professorok tartása eránt ez a' Declaratio.« S ebben 50 pengő forinton kívül egy-egy ember számára következő élelmiszereket kérte: *)

»Egy-egy Professornak adandó tisztességes Asztal', 's az egy Mosáson kívül mindennemű Accomodatioért, valamint ez 'a Káplányaimnak meg adatik, e' következőket kérek esztendőnként

1. Készpénzben :

Ötven forint Conventios, azaz pengő pénzben, vagy pedig ezen 50 frtkat Cursus szerint.

2. Naturalékban :

a) Hét köből tiszta buzát. b) 5 akó hegyi, és öt akó Gyulai fejr bort. c) Hét öl tüzi fát. d) Másfél Mázsa Tehén hust. e) Egy harmadfű hizott disznót. f) Egy ölni való frischlinget. g) 30 itze Tehénvaját. h) 100 fő káposztát. i) 50 font sót. k) 50 font Tehén fadgyut. l) Másfélmázsa halat. m) két mázsa 50 font tojást. n) Fél mázsa finom Aradi Mondlisztet. o) Tíz itze Grieszt. p) 30 drb tsirkét. q)

*) Érdekesnek találjuk közölni ez előírást, mert kitűnik belőle, hogy alig 50 évvel előbb mennyit ettek, s még inkább ittak a gyulaiak, abban a jó világban, mikor a bírák uraimék a városházán és rovására 622 frtot költöttek el a város konyhájára.

6 darab fiatal libát. r) 3 Pujkát. s) 10 kappanyokat. t) 3 töltött hizott libát. u) 1 hátulsó Czimer bornyuhust. v) 3 Nyulat. x) 4 akó sert.

Három Professor tartásáért tehát háromszor énnyt.«

De nem tudni mi jött közbe, 1822-ben az építés megszakadt. »Az 1822. eszt. aug. 12. meghalálozottnak, — írja Tomcsányi — özvegye (Misztina Imréné) minthogy az Oskola építése félbeszakadt, az obligatióját vissza vette.« (Pléb. lvtár 1819-én 37. sz.) 1823. október 16-án Exner Ádám is visszakérte 127 frt kötelezvényét. »Minekutánna a Gyulai deák oskolák felépíttetése végre nem fog hajtatni.« Tomcsányi azonban még alkalmasint beszélt Exnerrel és ez kérésétől elállott, legalább kötelezvénye visszamaradt a többiek közt, mert Tomcsányi most változtatta tervét. »Az 1823. esztendőben deczember 14-ik napján, — írja a kötelezvények közt talált kis jegyzékén — számbavétettek azon obligatiók, melyeket a gyulai lakosok tettek a gyulai oskolának 2 pap tanítónak behozására, Salvo errore calculi 5802 frtra menne, ennek 6 procentumi interesse 348 frtra terjedne, hozzávetvén Vida Imre fundatiójából felmondott 800 forintoknak interessét 48 frtban, azaz 48, esztendőként in summa tenne 396 forintot.« Már ekkor csak két tanítót akartak.

Hogy pedig a négy tanító szám kijöjjön, abban állapodtak és az iránt folyamodtak a helytartó tanácshoz, hogy a meglevő főelemi iskola tanítója mellé két más, a város által fizetendő (segéd) tanítót fogadnak, (ugy hogy ezek a gymnasium 2 első osztályát hivataluk elhanyagolása nélkül taníthatják).

A helytartótanács ezt kereken visszautasítja. A capitalis iskola csak maradjon meg capitalisnak, gymnasium alakítását csak akkor engedik meg, ha a város 4 tanító, 1 igazgató, 1 hitelemző és 1 gondviselő fizetésére és nyugalma-

zására elég tőkét összeszed. Ennyi pénz nem volt, azért a kis gymnasiumból megint semmi se lett.

Erről is Tomcsányi tudósít bennünket. »Anno 1825. die 25. Aprilis Czenger György által az oskolára ajánlott Bottos Tódor obligátióját visszakérven, minthogy annak prae-signálása megszűnt, ezuttal általvétetett és általadatott. *Tomcsányi Kristóf*“, (Pléb. lvtár. 1819. 31. sz.)

De azért neki is, ki városunk javát előmozdítani oly serényen igyekezett, tisztelettel tartozunk. Ők ketten, (Spiegel és Tomcsányi) föl tudtak emelkedni odáig, hogy belás-sák, miszerint semmi sem fogja annyira fölvirágoztatni Gyulát, mintha azt nemcsak hivatalosan, hanem szellemileg is Békésmegye székhelyévé teszik, ha a megye értelmisége itt neveltetik. Hogy nem sikerült, nem az ő hibájuk. De lépéseik legalább megvédenek bennünket attól a szemrehányás-tól, mely alkalmasint fölmerült volna, hogy míg megyénk protestansai a Múzsáknak lakó helyet emeltek, addig a ka-tholikusok tunya tétlenségben töltötték napjaikat. Cselekedtek ők is, az érdeklődés és a helyes felfogás megvolt itt is, csak hogy hiányzott az, a mi a protestansoknak törekvéseit zöld ágra jutatta a gazdag, *autonomiával dicsekvő hitközség*, a gazdag pártfogó.

No de azt tartja a közmondás: »a mi halad el nem marad.« Adja Isten, hogy úgy legyen.

Végül itt közöljük a gyulai kis gymnasium utolsó előtti vizsgálatának előrajzát az akkori tanulók névsorával együtt¹⁾

Dr. Karácsonyi János.

Materiae, quae pro Publico Examine Primi Semestris E Praescriptis Institutionum Objectis Alumnis Classis 1-ae et 2-ae Grammatices Systematice propositae sunt. Gyulae Die 9-a Aprilis Anno 1812.

¹⁾ Ez előrajzzal Tek. Dobay János úr volt szives a szerzőt megajándékozni.

Nomina et Cognomina Alumnorum Grammaticales Classses frequentantium.

2-da Classis Grammatices.

1, Simai Antonius, 2, Tzibula Antonius, 3. Exner Adamus, 4. Czenger Joannes, 5. Popovits Georgius, 6. Kádár Joannes. 7. Tzigler Leopoldus, 8. Huszka Ignatius.

1-ae Classis Gram. seu Element.

1. Papp Mathias, 2. Pájer Josephus, 3. Kiss Georgius, 4. Huszka Michael, 5. Sébel Ignatius, 6. Verner Michael, 7. Ament Fridericus, 8. Kopasz Andreas, 9. Kornéli Josephus.

Ex Doctrina Religionis.

Vernacula Lingva explicata sunt Capita : de quinque Ecclesiae Praeceptis, generatim, et speciatim, peculiariter autem de incruento Sacro Sancto Missae Sacrificio de audiendo Verbo Dei, et Cultu Divino Pomeridiano.

Ex Institutionibus Lingvae Latinae.

1-mo. Ad introductionem Grammaticae Latinae repetitae sunt necessariae Regulae de Ortoepia, Ortographia, et Etymologia. 2-do. Specialiter Memoriae mandati sunt Versus Memoriales de Generibus Nominum cum explicatione et applicatione. 3-tio. His accessit expositio 14 Praeceptorum : et facilis Methodus Analytica et Synthetica exercitia Componendi. 4-to Ad illustrandas Regulas Grammaticas explicata sunt quaedam Colloquia.

E Geographia.

Praemissa generali Notione Geographiae proponitur Descriptio et Divisio Geographica Incliti Regni Hungariae. In specie de Circulo Trans Tibiscano 15 Cottus in se Conplectente.

Ex Historia Sacra.

Exhibebitur vita Josephi, Filiorum Israel, captivitas Aegyptiaca, eius liberatio, et per Moysen facta eductio.

Ex Arithmetica.

Quatuor species Arithmeticae, utpote Additio, Subtractio, Multiplicatio, et Divisio, una cum Tabula Pitagorae practice deducetur.

His accessit Scriptio, Lectio Latina.

V.

**Békésvármegye közléte a XVIII.
század elején.**

Irta: **Oláh György.**

I.

Az alföld áldott rónáján, hol ma a culturalis élet jelenségei tűnnek minden lépten-nyomon szemeink elé, a XVII. század utolján egy karaván vonult keresztül.

A karavánnal utazott egy württembergi tudós, Simplissimus mester, ki a sík országrész állapotairól igen érdekes és jellemző adatokat jegyzett fel.

Kövessük a karavánt.

Gyékénysátoros szekerekben napbarnított arcú örmény kereskedők szoronganak.

A láthatáron a »lenge délibáb enyelgve üz tündérjátékokat!« Dús tenyészet és erdők százados tölgyei, szélesen elterülő faluk fehér házai, tornyai látszanak elmerülni az égboltozat által határolt víz mélyében. Csak az alkonyattal tűnik el a csalóka fény s az est homályából felmerül az elhagyott, rengeteg pusztaság.

Komor csend honol a tájon, összhangzatban a karaván lassu, zajtalan haladásával. — Majd a hosszú út alatt megviselt s az itt-ott talált mocsarak megszáradt saraitól terhes kerekeknek egyhangu nyikorgása, a kátyúba zökkent rozzant járművek kínos recsegése, az utasok halk beszélge-

tése, a hajtsárok ostoresattogása, s a csorda egyhangú dübörgése váltja fel a csendet.

Az utazók, — öt-en-hatan egy szekér mélyében, ugyan csak fel vannak szerelve mindenféle fegyverekkel, mintha egy haretér maradványait szedték volna össze tiltott zsákmányúl, s félve az üldözéstől, figyelő tekintetök körül a távolba mélyed, készen tartva fegyvereiket a minden pillanatban bekövetkező véres küzdelemre.

Pedig igen békés természetű, jámbor utazók ők. Kereskedők, szállítói, a mint lehet, a szorongatott temesvári erősség törökjeinek, vagy a császári haderőnek. Beviszik Kassáról az alföld mocsaras, rétes helyeire az aba posztót, fűszerszámot, gyógyszereket, iparcikkeket s pénzt is, de ezt minél kevesebbet s kiviszik onnan a dús legelőn kihízott ökröket. Hirt hoznak és visznek egyik országrész állapotáról a másiknak, s kinézik az alkalmas helyet a megtelepülésre, ha majd a békésebb idők napjai felderülnek.

A hosszú szekér sor előtt halad lóháton egy marczona alak, állig felfegyverkezve, lépésről-lépésre töri az utat a süppedő ingoványon keresztül. Utánna marhacsordát hajt néhány lovas. A megtört uton haladnak aztán egymás nyomában a szekerek.

Öt nap óta van utban a karaván. Átvergődtek a Hortobágyon s leereszkedtek a Sebes-Körös s Berettyó mocsaras, nád és sásrétekekkel gazdag tájaira. Öt nap óta nem találtak utjokban ember lakta földre, falura, hol fedél alatt megpihenhettek volna. Szabad ég alatt volt a szállásuk; a hol tanyát ütöttek, fegyvereiket fejük alá téve, nyugodtak, készen tartván magukat folytonosan a rablókkal, vadállatokkal küzdésre.

Leszállt az alkonyat homálya s a messze láthatáron fel-fel villan fénye a pásztortűznek. Éji nyugalomra készül a karaván, remény s félelem közt, mert a felgyult tüzek arra engednek következtetni, hogy békés emberek lakta vi-

dékhez közeledtek, vagy talán martalóczok tanyáiról tör az est homályán át a világ.

A vezető lovas a Körös s Berettyó kiöntései között haladva, egy füzes berek tisztásához ér. Óvatosan körültekint a környéken s visszatérve, a karaván tábort üt.

A szekerek a füzek között körbe vonatnak, s a körbe pihenésre hajtatnak a kifáradt állatok, kipányváztatnak az elesigázott lovak.

Nem messze az éji szállástól karókat vernek le, s azok tetején összetákolt nyughelyen, másutt egy-egy kiszáradt fűz törzsen elhelyezkednek az örök, s innét mered tekintetők az éj sötétjébe ébren vigyázva minden neszre, mely a távolból hozzájuk elhat.

A tábortüzek körül foglalnak helyet a karaván tagjai, kezök ügyében tartván fegyvereiket.

A pusztaság csendjét felzavarta a karaván letelepedésének zaja. A zaj, a tábortűz mozgásba hozta a mocsárok, rétek vadjait. A darvak nagy csapatja felkerekedett, s kurrögva húzott, mint sötét felhő, a karaván tanyája felett, s a sasok megszámlálhatatlan sokasága kóválygott a magasban, le-le csapnak s felverik nyugalmukból a vándorokat. Az éj sötét leple alatt szarvas csorda, vaddisznó konda felváltva mintha minden csapat a sötétnek árnyéka volna, közelednek a tanyához, s az őket elűző lövésekre farkasok törnek elő a nádasok rejtekéből, s ezektől már küzdelemmel kell megvédeni a szállást.

A vadállatok nem okoznak nagy nyugtalanságot. Megszokták a hosszú uton jóformán minden éji pihenést fegyverrel küzdeni ki. Nagyobb gondot ad az ismeretlen táj ismeretlen népe.

Balsejtelemmel eltelve gondolkoznak arról, hogy a messze távolban fel-feleszálló tüzeket kik vehetik körül? s nem kell-e már a következő órában rablócsoporttal megküzdeni az élet-halál harcztot.

Aggodalmak közt eltöltött éj után feltűnik a hajnal pirja, s a karaván kászólik, felszedi sátorfáját, s megindul az ismeretlen vidéknek.

Az elhagyott pusztaság, a mocsaras, rétes táj után lassanként oly területre lép át a karaván, hol már a culturalis életnek kezdetleges jelenségei mutatkoznak.

Oly vidékre értek, hol már a polgárosodás határvonalait a messzeségben feltűnő kútgépek, a magasba felnyúló tornyok, füstölgő kémények jelzik.

Hosszas bolyongás után tehát előhaladottabb földre lépték.

De milyen ez az előhaladottabb föld?

A már töröttebb ut mentén két oldalt valaha szántóföldek terültek el, most parlagon hagyva óriási gaz verte fel azokat, a gaz oly nagy, hogy a »lovasnak ki a karaván előtt halad, ha az el-elvesző utat keresni kitér, a válláig ér az, s a legelésző gulyák egészen eltűnnek benne.«

A magasabb területeken itt-ott buza, árpa, köles, zabvetés terül el, s minden szegletén a kis szántónak sárból hányt őrkalnyibák domborulnak ki a földből, honnét a dúvadakat a gazda ostorcsattogással, lövésekkel szokta elijesztetni; a vetést többnyire gaz verte fel, s hol a munkásság gyümölcsét learatni sem érdemes a gáztól, marhák legelik le a vetést.

A tavasznak nagy árvize lehetett, az erek telvék vízzel, s még a nyári hőség sem volt képes kiszorítani a laposabb helyek kiöntéseit, s a karaván közeledése a vízi szárnyasok ezreit veti fel a kiöntések sáros mocsarairól.

Tovább haladva, a legelésző csordák nagyobb számával, sertés kondákkal, juhnyájakkal találkozik a karaván; a »hosszu szőrű juhnyájakkal mellett, az S alakban font nád karámok oldalánál feltűnik egy-egy mozgó ember alak is, messziről azt hiszik vándoraink, hogy medve őrzi a nyáját, s közelebb érve látják csak, hogy a guba az, mely a pásztor-nak olyan torzonborz kinézést ad.«

Ember lakta tájra értek tehát, hol már a földmivelésre s állattenyésztésre is rá érnek a lakosok.

Tovább haladva, falura is akadnak végre, ha ugyan annak lehet nevezni azon egy-két sár putrit, mely elszórtan emelkedik ki a földből, mintha mindegyik egy-egy verem volna.

Palánk vagy sövény kerítés veszi körül — védelmül a vadak ellen, a kis helységet s a tudós ember »rozzantabbnak, rútabbnak találta a viskókat, mint a milyen Würtembergában az — ói« ; s feljegyezte, hogy gazdasági épületeket, »esürt sehol sem talált, s nagy kazalokba rakják a gabonát, marha sok van, mert legelő bőven telik, ökrökkel csépelnek az udvarokon, lovat alig látni, minden munkát az ökör vagy ló végez, s az emberek igen lusták.«

Ugy látszik, a Sárrét vidéke két század előtti culturájához ma is szívéosan ragaszkodik. Az udvarokon találná a jó mester napjainkban is a különben szorgalmas gazdák szénáját és szalmáit is.

S e tájnak, hol már az előhaladás némi jelenségei mutatkoztak nincs neve.

Letörölte azt az ország térképéről a másfél százados török uralom.

Hajdan, melynek dicsőségét csak regékből ösmeri már a nép, e helyen tevékeny élet volt, jóllét, gazdaság honolt, tudomány, művészet, ipar ápoltatott; most elhagyott pusztaságot, romokat, a régi jóllét szomorú emlékeit találja csak lépésről-lépésre a vándor.

Hajdan e helyet Békésvármegyének nevezték.

Bucsuzzunk el a karavántól, melynek fáradalmas, veszélyes utja Erdély bérceihez vezet, s keressük fel az eltűnt vármegyét romjaiban; keressük fel azon helyeket, hol a török, s az ellene küzdött harc még nem semmisített meg mindent.

. II.

Sajátságos helyzet uralkodott a török hatalom alá került országrészekben.

A próféta mondását, hogy »két kard nem fér meg egy hüvelyben«, Magyarországon nem igazolták a viszonyok.

A hódolt területeken ur volt a török, s ur maradt a magyar is.

A vármegyéket letörölte ugyan térképéről a török, s felosztotta azokat az elfoglalt várak szerint szandzsákságokra, hol szokásait, törvényeit s igazságszolgáltatási s igazgatási rendszerét meghonosította; de viszont nem szűnt meg a vármegyék hatósága sem, léteztek azok, rendeleteket küldtek a községekhez, voltak mindenütt hatalmának képviselői, fentartatott a magyar törvények uralma, ugy, mint volt »régi atyáink törvényes szokása szerint.«

Minden vármegyének volt tisztikara, rendes közgyűlések tartattak, tanácskoztak, határozatot hoztak s végrehajtották azokat; intézték a vármegye közügyeit s pereket; pedig a hódolt vármegyéknek területe csak jogilag létezett. A közgyűléseket nem a vármegye területén tartották; az alispán, szolgabírák megtelepedtek egy másik vármegye területén, hova a hódító hatalom keze el nem ért, s onnét kormányozták — ahogy lehetett — vármegyéjüket.

A török ekként megosztotta az uralkodás minden ágában a hatalmat a vármegyékkel, sőt az igazság szolgáltatás terén a vármegyék a török jogait el sem ismerték, a bíráskodás jogát a hódoltság területén is kizárólag maguknak követelték; de nem került el semmi oly tény a török figyelmét, melyből hasznot lehetett huzni; s a bűnösökre gyakorolt hatalmánál fogva azonnal rátette a kezét, jóformán azért, hogy a birságot magának biztosítsa; s ezen beavatkozás — fájdalom — a közrend hátrányára szolgált.

A közterhek viselése tekintetében szintén mindkét irányban súlyos kötelezettségei voltak a hódoltság lakosainak.

Megfizette a nép a harácsot a töröknek, a Sz. György és Sz. Demeter napi izspendzsét a gabona, kerti vetemény, szőlő-tizedet, a méhkas s a karácsonyi sertés adót, párjától egy oszporát, s kharadzot a föld után; — s megfizette a magyarnak is a porta adót; s számadásaikat a községek két részre oszták, egyikben a »török részre való adók«, másikon pedig a »magyar részre való adók« számoltatván el.

Békésvármegye e tekintetben is kivételt képezett.

A mint a török hatalma járma alá hajtotta vármegyénket, teljesen megszűnt hatósága.

A török uralom alatt Békésvármegye sem tényleg, sem jogilag nem létezett.

Nem találunk a török uralom korszakából az alkotmányos közélet jelenségeire, még nyomaira sem a törvényhatósági igazgatásnak; a vármegye földes urai elzüllöttek, s az idegenben nem tartották fenn a vármegyét.

A községek, melyek a török hódító harczeit, vagy az azután bekövetkezett másfél százados szenvedés alatt végkép el nem pusztultak: megtartották az ősi magyar községi szervezetet, s vezették a községi előljárók a helyi közigazgatást a magyar törvények s szokások szerint; a török nem igen avatkozott belügyeikbe, ha az adókat pontosan fizették, s a szolgálmányokat teljesítették.

Nem is volt községeink helyzete felette sanyarú. A lakosok a török urak földjeit haszonbérelték, peres ügyeiket, sőt válópereiket is a török igazság szolgáltatás közegei, a kádik intézték; s a török urak jólelkűen megengedték, hogy a derék keresztyének halálra verjék egymást ostoraikkal, baltáikkal, fegyvertartását nem engedvén meg a török a tüzes vérű magyaroknak, ha a bündiját, vérpénzt aztán hűségesen beszolgáltatták; — sőt elég volt természetes halállal is kimulni arra, hogy egyik másik aga, szubasa falu

ura, vagy iszpája megvegye a békességes jobblétre költözés díját.

A fontosabb ügyekben, mégis csak a vármegyéhez folyamodtak igazság szolgáltatásért.*

»Mi Horvát Péter és Seriny Pál Bihar vármegyének hites Törvénytevő assessorával együtt adjuk emlékezetére, a kiknek illik, mindeneknek, hogy mikor a jelenvaló 1620-ik esztendőben Sz. Iván havának 10-dik napján Váradon, úgy mint szokott Helyünkön szokásunk és rendtartásunk szerint némü-némü Törvényeknek meglátására és eligazítására némely fő nemes Személyekkel leültünk volna, jövének mielőnkben egyfelől a vitézlő Verős Márton sarkadi kapitány, másfelől pediglen a vitézlő Nádudvari János és Cossai Márton, egyenlő akaratból jelentvén, hogy ő nekik Békési és Dobozi határ felől volna némü-némü egyenetlenségek és egymás között való ellenkezések, mely felől, mivel hogy egymás között meg nem egyenesedhettek volna, egymás akaratyából mind a két Fél bizonyos Embereket megesküttetének volna, és kérenek azon bennünket, hogy azokat a Tanu valóságokat megolvastatnánk szorgalmatosan és a Tanuk vallása után a miképpen Mi a dolgot Törvény szerint eligazítanók, semmi némü hosszú pörrel, költséggel és fáradsággal nem bántanak egymást, hanem azzal tellyeséggel megelégednének és ahoz tartanak magokat. Mely ő kegyelmek kérését szemünk eleibe vevén, és őket kiküldvén, egymással beszélgeténk arról, miképpen és mimóddal egyenesíthetnénk közöttük veszekedést, holott nem volt volna közöttük semmi Törvény való Hivatal és semminémü pört egymás ellen Törvény Széken nem erigáltak volna, hanem egymás között csak szóból való veszekedések voltak volna. Mely dologról beszélgeténk egymással, tetzék az, hogy mind a két Fél bizonyos Vinculumra adstringálnók, melyre, ha reá mennének és köt-

*Érdekes adatot szolgáltat a helyzet megvilágítására a doboz-békési határper, melynek iratai a gr. Károlyiak levéltárában őrzöttek.

nék magokat, a közöttük való veszekedést lecsendesítenők, és Törvény szerint dolgokat eligazítván, őket állandó békeségre hoznók, de ha Magokat kötélben nem adnák, mi sem fárasztanók magunkat, hanem ezután Törvényel igazítanak el dolgokat. Behíván azért őket, mikor ami végezésünket Némiek meg mondtuk volna, ők is akarván magoknak kedvezni, és a Békeségnek inkább örülni és engedni, hogy sem mint a sok költséggel és gyűlöléssel Magokat bántani és fárasztani, készek lőnek Magokat bizonyos kötilben adni, és egymás után egyenként 500 frtig adák bé, hogy valami képen Mi ő közöttük Törvény Szerént a dolgot eligazítanak a meg irtt 500 frtok kötil alatt azt ők megtartanak. Mely Törvényt, ha valamely Fél felbontaná, és még nem állaná, a meg álló Fél ezen Levélnek erejével csak maga Házátúl egyik Vice Ispányát és egyik Szolga Biráját Bihar Vármegyének kivihesse, és az 500 frtról non Obstantibus Belliductu, messis, et vindemiarum temporibus, inhibitione, contradictione, repulsione non curatis, exclusis etiam aliis quibusvis Juridicis remediis exequáltathasson és igazat tétethessen, akár minémű ingó bingó javaiból; Melynek két része az Arbiteré volna, harmadrésze pedig a megálló Félé légyen stb.«

III.

A XVII. század utolján, midőn már végperceit élte a török uralom, vármegyénk gyér lakossága, a derék köznép, mely egy századon át önmegadással viselte az erőszakos hódító hatalom nehéz igáját, — tűrte a hosszas szenvedéseket inkább, mintsem hogy elhagyja községeit, tűzhelyeit; kénytelen volt elvonulni a szomszéd vármegyékbe, hogy helyet adjon a török megtörésére, a gyulai vár visszafoglalására küldött seregnek.

Mig az egyes községekben megtelepedett törökök kive-

rése, s a gyulai vár ostroma tartott, — parlagon heverték a szántó földek, szőlős, gyümölcsös kertek, pusztulásnak indult minden gazdaság, mely a török idejében bár, jóformán a török javára termelt — mégis elég tűrhető jóllétet biztosított a lakosságnak. Ipar, kereskedés, mely a török alatt meglehetősen virágzott, teljesen megszűnt, kihalt a társadalom minden irányában a tevékenység, nem volt a messze terjedő pusztaságon, az elhagyatott községekben semmi jelensége a békés, munkás életnek.

A templomok, iskolák, középületek és pusztá lakokban a gyulai várat körül záró katonaság ütött tanyát. Örkdés, csatározás, hadi mozgás, izgalom szintere volt az egész vármegye, a gyulai vár nagy vidéke éveken keresztül.

Végre ütött a felszabadulás rég várt órája.

A már csak nem félszázados török uralom megtöretett s a községekben elhelyezkedett haderő is elvonult.

A lakosság kezdett visszaszállingózni az elhagyott fészekbe. Ember feletti munkásságot fejtett ki, hogy az ostrom nyomait, a pusztulás jeleit letörölje s a culturalis életnek némi jelenségeit feltüntesse.

Éveken át szakadatlan tevékenység jutott osztályrészül a derék népnek : de arról szó sem lehetett, hogy a társadalomnak bármely irányban szervezetet adjanak.

A közerkölségi, népnevelési, közigazgatási érdekek teljesen háttérbe szorultak.

Mindenek előtt az otthont kellett rendbe szedni, biztosítani a megélhetést.

Ily körülmények közt a közrend nem lehetett kielégítő; a személyi vagyon biztonság minden lépten nyomon megtámadásoknak volt kitéve, s legtöbbször, a gyulai vár őrsege is zsarolásokkal, erőszakos tényekkel súlyosbította a lakosság helyzetét.

A XVIII. század felvirradását már a viszonyokhoz képest eléggé rendezett, megnépesedett községek üdvözölték; s

elég erősnek érezte magát minden község arra, hogy a közrendet biztosítsa községi szervezkedés által.

Bámulatunkat keltheti fel azon, felette nehéz, kitartó munkásság, melyet vármegyénk derék népe, a községek új életre keltésében kifejtett; bámulatunket keltheti fel az a rendkívüli eredmény, mely az alig néhány év iparkodását dicsőíti.

Midőn a kir. kamarai praefectura a vármegyét, mint uratlan területet birtokába vette, Gyulát, Békést, Gyarmatot, K.-Ladányt, Vésztőt, Gyomát, Gerlát, Várit, Csabát, Dobozt és Szeghalmot benépesítve találta, s Gyulán s Békésen már az előhaladottabb társadalmi élet jelenségei is mutatkoztak.

Lassanként új életre keltek a többi községek is; de nem erősödhetek meg annyira, hogy velök együtt a vármegye is életet nyerhetett volna.

A következő évek történetét, egész a vármegye szervezéséig csak vázlatosan ösmertetjük.

A szerencsétlenség, a pusztulás képe vázlaiban is leverő.

Midőn a török hatalom megtöretett, a kormány legfőbb feladatának tekinté, a visszafoglalt országrészek biztosítását, s e végből szerveztettek a törökkel határos területeken a koronai őrhelyek. Ezen — az ország védelmi szempontjából alakított helyőrségekre, különösen a tiszai területekre, az országba már korábban beköltözött, s kisebb nagyobb csapatokban beédesgetett rácok telepítették le, — a harcok zajában azonban szó sem volt arról, hogy a jövevények akár katonai, akár politikai rendes, egyöntetű szervezet mellett telepíttessenek le. Teljesítettek hadi szolgálatoakat, már a török elleni harcok alatt, de a közjónak igen csekély hasznára; mert katonai fegyelem nélkül éltek, ellenség és a hon lakosai között különbséget nem ösmerve, zsákmányolásból tartották fenn magukat.

A gyulai vár is székhelye volt kisebb rác csapatnak s megfészkeltek magukat a váron kívül Gyulán s a környéken is; teljesítettek ugyan várőrségi szolgálatokat, de a békés munkásság egyáltalán nem volt ínyökre; — szerte jártak a megyében, zsarolták a népet s az okozott sérelmek megtorlása elől, rendesen a vár védfalai közzé menekültek.

Midőn a bécsi kormány vétkei Rákóczyt szabadságharcra kényszeríték a császár hadereje, — mely a magyar hadak ellen felhasználható lehetett — majdnem kizárólag a Nagyvárad, Arad és Szeged vidéki rácokból állott, s a »kurucz mozgalmak elején ők kezdék azok ellen a reactiot, s pedig a nyers erő egész durva vadságával s oly féktelen dühvel, hogy tisztjeik maguk is sokalták az ártalok elkövetett embertelen és hajmeresztő kegyetlenségeket.«

Az embertelen vadság, az irgalmat nem ismerő kegyetlenség semmisítette meg egy évtized alkotásait, irtotta ki községeink lakosságát, rombolta le a nehéz küzdelemmel új életre keltett községeinkben mindazt, mit a török más félszázados kegyetlen uralma még meghagyott.

Mielőtt részletesebb adatokat nyujtanánk a rácok viszonyu pusztításairól, éppen a rácok letelepítése, célba vett katonai szerkezésük történetéből merítsünk adatokat községeink viszonyaira is.

A határőrvidék szervezése céljából a rácoknak a Marosvidéken való megtelepítése, a ráczmilitia szervezése, elhelyezése s fentartására vonatkozó tervezetek okmányaiban, vármegyénk e korszakára vonatkozólag érdekes adatokat találunk.

Gróf Lamberg, a Maros melletti ráczmilitia létszámát s elhelyezését illetőleg, 1702. évben október 24-ikéről Aradon keltezett jelentésében azt írja, hogy Gyulán 23 lovas, 75 gyalog s tisztekkel 100 egyén helyezettetett el. Szarvason pedig 1 kapitány, 75 lovas, 50 gyalog, s tisztekkel együtt 187 egyén.

Kitetszik ebből, hogy Szarvas a török harcok után 1700-ban mint község nem létezett; de már két évvel később mint község szerepelt s a katonaság elhelyezését illetőleg fontosabb helynek is látszik mint Gyula volt.

Herdegen a Maros melletti ráczmilitia szervezésére vonatkozó tervezetében a fentartási évi szükségletet 28198 frtban tünteti fel, s ezen összeget Bács, Csongrád, Zaránd és Békés vármegyékből reméli előteremthetni, a honnan azt jegyzi meg, addig ugyanis alig 1500 frt adó került ki. Gróf Volkra Kristóf pedig 1702. szept. 30-án készített tervezetében felemlíti hogy Magyarország, az évi 2 millió országos adóból az 1700-ik évi repartitíóban ezen vármegyék között Békésvármegyét csupán 1844 frt 3 dénárral adóztatta meg; de ezen adót még felével vagy még egyszer annyival is lehetne felemelni; itt megjegyzi, hogy ezen összeget az első években nem lehetne ugyan behajtani, mert a földmivelő népnek a három szabadsági éve nem telt le. s itt-ott még csak most telepednek, jövőre azonban, ha a vármegyék lakossága, a nagyváradi püspöktől egy, ahoz intézendő császári parancs következtében nem tartatik vissza, és ha egyéb bajok is orvosoltatnak; akkor hihetőleg az egész összeg bevehető lesz: — Volkra tervezete szerint még a föld népét, a határőrvidék számára teljesítendő ingyen munkára és természetben kiszolgáltatandó természetmények adására is lehetne kötelezni, hogy a ráczmilitia szervezése és fennállása biztosíttassék.

Ezen adatokból okszerűen lehet következtetni arra, hogy községeink, a gyér lakosság mellett is, már a XVIII. század elején erős fejlődésnek indultak, adózás tekintetében is már számításba vétettek; de mindazonáltal még mindig oly nyomasztó volt a helyzet, hogy az igen csekély adóösszeg sem volt beszédhető, s hogy talán ezen körülmény szolgált okul, az elhagyott községek benépesítésére s ennek megkönnyítése végett a települők három évi mentességet

nyertek a közterhek viselése alól. De hogy így is csak lassan haladt a telepítés, abban találja indokát, hogy a vármegyénkből Biharmegyébe a nagyváradi püspök jószágaira menekülteknek. az ős fészekbe való visszatérhetés nem engedtetett meg.

Kétségtelenül változott a helyzet később az ismertetett tervezetek alapján tett intézkedések folytán; mert a következő években a vármegye lakossága rohamosan szaporodott az elpusztult községek romjaikból legnagyobb részt fel is épültek, részben úgy hogy már az 1705. év folyamán a derék ráczoknak ugyancsak volt alkalmuk mit elpusztítani.

A telepedés nehéz munkája nem folyt le akadálytalanul. Már az 1700. év folyamán elpusztított az alig megtelepült M.-Berény. A ráczok egy kóbor csapata feldulta a községet, kifosztotta a lakosokat.

Ezzel kezdődött meg a ráczok betörése, mely oly sokszor ismétlődött mindaddig, míg a vármegye hamvaiból fel támadt.

»Midőn a ráczhad 1703-ik év tavaszán, így ír Hornyik János a ráczok forradalmára vonatkozó művében, — visszaköltöznék Aradra a Fekete-Körös-nél, mintegy 5000 főnyi kurucz seregre bukkant. Tököli a ráczok kapitánya ügyesen felállítja seregét, a vele volt németeket középre fogja s a kuruczok ismételt rohamait feltartja; de a ráczhad szárnyait megnyomják és hanyatlásnak kényszerítik; ekkor Stoltz százados, a németek parancsnoka ismervén a rácz nép harci modorát s értvén nyelvét a csatahely közelében levő — remetei — erdőre támaszkodik, a futamlókat visszatartja, tüzesen ellenáll; már markában a győzelem; de a ráczok szokásuk szerint zsákmányhoz látnak s a kitartással küzdő kuruczok által megveretnek.«

E győzelem után a kuruczok Békésvármegyét is elözönlötték. Igen fontos pontja lett a kuruczhadnak Békésvármegye, a szegedi várórség, a ráczok főfészke, innét tar-

tatott féken, s az élelem beszerzése lehetetlenné volt téve. De nem volt előnyére a telepedésnél igen sok nehézséggel küzdő lakosságnak a kurucz sereg itt maradása, annak élelmezése teljesen az ellenségtől körül zárolt községek lakosság terhét képezte, főképen hátrányos volt azért, mert, midőn a viszonyok a kuruczokat vármegyénk elhagyására kényszerítették: lakosaink java része a harczképes lakosság itt hagyta községeit, s a kuruczokkal harcolni ment a szabadságért.

Ismét pusztá, néptelen lett a vármegye s a telepítés, a rendezés nagy munkája félbe maradt, pedig már ekkorra szépen előre haladt az.

Csak azt várták a ráczok, hogy a kuruczok elvonuljanak. Megkezdték az embertelen pusztításaikat. Gyakran kitörtek a vármegye egyes községeibe, elraboltak mindent, mit találtak, s a vármegyénkből s a szomszédos vidékről elhajtott marhák száma Hornyik János tanúsága szerint oly mesés nagyságra emelkedett, hogy azt a német parancsnokok is megsokalták, sőt Monaszterli János a ráczok alvadjája is elszörnyűködött azok nagy száma felett. Vármegyénkből a pusztítás után zsákmányaikkal Arad alá gyűltek s onnét rontottak ki nagy erővel 1705. május 24-én Nagykunságra, felgyujtván minden községet, melyek a török uralom megtörése után újra felépültek, s nem volt képes őket ujokban feltartani a Károlyi Sándor által ellenök küldött Nyiri ezredes kis csapata, — a ráczok megverték, a csatában 45 kurucz hullott el s két ágyújuk is a ráczok martalékául esett.

Ekkor Károlyi maga eredt utánnok, mire a ráczok Békésvármegye felé szaladtak. Károlyi a Körösnél érte be s szétverte őket, a két ágyún kívül elfoglalt tőlök még hármat, a tetemes zsákmányt elszedte tőlök, és egész Gyuláig kergette őket. A ráczok Gyula várában találtak menedéket, mire Károlyi ostrom alá fogta a várat, azonban sikertelenül, s így kénytelen volt Gyula alól elvonulni. A

rácok ekként biztonságban érezvén magokat, bosszujok dühét ismét vármegyénk községein öntötték ki.

Rémes tettekben nyilvánult dühök, nem maradt meg a vármegyének egyetlen egy községe sem, felgyújtottak, leromboltak mindent, és a védtelen nőket, gyermekeket is kegyetlenül legyilkolták, úgy, hogy a vármegye pusztább lett, mint valaha volt.

(Folytatása következik.)

V.

A helvécziai vallástételt tartó gyomai ekklézsia históriája.

Irta :

Dávidházy Bekes Sámuel

prédikátor.

I. RÉSZ.

1. §. Gyoma, hajdan helység, most már mezőváros nevezete honnan vette légyen eredetét, nem tudni; valamint hogy kezdetét is homály fedi. Vagyon Békésvármegyében, Hevesvármegye szélében, Mező-Berény, Endrőd, T.-Kevi, Déva-Ványa, Körös-Ladány, Körös-Tarcsa között. Hogy nagyon régi, Budai Ezsaiás Magyarország históriája szerint megtetszik onnan, hogy a Ritus explorandae veritatis per Judicium ferri candentis etc. nevű könyvben s annak másolatjában Gyoma is említettik azon helyek között, melyekből az akkori idők szelleme szerint Nagy-Váradra 21 esztendő alatt, u. m. 1214—1235-ig hordattak a nyomorultak megítéltetésre.¹⁾ — 1682-ben lakosai (kik akkor mind reformátusok voltak), a török itt garázdálkodásai miatt széjjel oszolván, a helység elpusztult és mintegy 36 esztendeig így maradván, 1717-ben ugyanazon reformátusok újra megülték. Négy nevezetes részre osztatik. Mező-Berény felől lévő része egy régi *Mirhó* nevű folyóvíztől, melynek most csak

¹⁾ Ez tévedés. Gyoma személynév említettik a váradi regestrumban, de helynév nem.

árka viseli nevét, Mirhó-hátnak; errébb a templomig fekvő része Mirhóninneninek; a templomtól észak felé fekvő része egy csakugyan régi *Dancza* vízárkától Danczainneninek, az azontul felebb eső része Danczahátnak mondatik. Mind a 4 rész egyforma kiterjedésű. Ezen részekről neveztetvén többnyire e hely, csak 3 névvel nevezhető utcái vannak, u. m. a hidtól Berénybe vezető Berényi, az ugyanonnan Endrődre vivő: Endrődi, az ismét onnan Orosháza felé menő: Órosházi utcák. Van benne 950 ház.

Reguláztatva lévén e hely, 1819 óta a házak többnyire mind szépen épültek, melyek közt nevezetesebbek: a városháza, méltóságos uraság épülete, serház, patikaház, (melyet ugyan az uraság építtetett tiszt számára, de 1832-ben azzá lett), tiszttartói, parochiális ház, Csepcsányi ház, a városon kívül egy 4 emeletes pompás gabonatár, iskolaházak és egy, 1833-ban épült vármegyeesküdti épület. Nem is nagy, egészséges is lévén e hely, benne ispotály nincsen. Csapszék van benne kettő, melyek közül egyikben vendégek is szállást kaphatnak. Különben mindeddig Szent-Mihálytól Szent-György napjáig mérhette minden lakos is a maga borát. Ven benne husz lisztmalom, melyek közül egyben egyszersmind kását is készíthetni, 2 olajmalom, 2 posvány benne: a Danczáé és Mirhóé.

Régi lévén e hely, sok ellenségei is lehettek, valamint az egész országnak, a tatár, török. Tűz kevésszer pusztította. 1740-ben megégett a Mirhóhát idegen vendég vigyázatlansága miatt. Később, ha támadt is tűz, de mindenkor csak szerencsétlenségből s 5 házon felül sohasem pusztított, rendesen pedig csak egy égett el. Tíz esztendőben is pedig ha esett egyszer.

A pestis e helyet is meglátogatta 1739. és 1831-ben az epekörság dühe; de csak 170 személyt ragadott el.

Árviz is háborgatta e helyet, mert már itt 3 Körös egyesülve foly, u. m. Fehér-, Fekete- és Sebes. — Nevezetesen

1816-ban olyan nagy volt itt az árja a víznek, hogy a házakban is felfakadt és 1830-ban, a nagy télben, mikor az árvíz juhászt juhával, karámmjával elragadta. Ugyancsak 1816-ban volt ama nevezetes, és fekete szénnel jegyzendő fergeteg is Januárius 29. napján, mely számtalan jószágot még az istállókban is leölt s a bádoggal fedett pompás 12 öles új tornyot levetette s semmivé tette.

2. §. Földje Gyomának lapály annyi, mint hát, a lapályban annyi szék, mint jó. A termő fekete földje 2 vagy legalább is egy lábnyi. Ezen alul különfélék a földnek rétegei, u. m. fekete-sárga, homokos sárga, kékagyagos alább, lejjebb kemény, szappanforma, néhol folyó homok. A kékagyagos $1\frac{1}{2}$ lábnyi, a többi több.

3. §. 1832-ben az uraság által külön hasíttatván a legelő, az urbáriális szeszszíó benne 250, ahoz járuló kaszálólal s legelővel, egész szeszszíós van 50, háromnegyedrészes 63, félrészes 156, egynegyedrészes 33, ötnegyedrészes 14, hatnegyedrészes 9, hétnegyedrészes 1, nyolcznegyedrészes 3, kilencnegyedrészes 1.

1832-ig nem árendáltak a lakosok egyébbütt csak Gabonáson a ványai határban, Eceget ugyancsak Heves vármegyében és Csejtet, mely a méltóságos uraság jószágga. A föld itt kétszer szántatik. A mag ád 2, néha 3, jó időben tízannyit is. Terem buza, árpa, zab, köles, len, kender és más házi szűkségre valók, bükkön, lóhere is kevés, de ezek közt legbővebben: árpa és a kétszer szántású búza. — A kaszáló 24 jugerumával van egy szeszszíó után; mesterséges kaszálója nincsen.

4. §. Szőlői számosan vannak, u. m. Hantos, Epres, Sásas, Czifra, Mata, Bánom, Nadrágos (mely nevét onnan vette, mivel egyedül nadrágos embereknek osztatott először), Csepűs két darab, Poczos. Bora második klaszísú; addig áll, míg nem consumáltatik, mert esztendeig is eláll, tovább is jó pinczében. Kevés el is adatik, vagy inkább nádért a vá-

nyaiaknak elcseserélődik. Terem 2000 akó bor. Gyümölcsfák itt számosak és jók, szép oltások is vannak: alma, körte, szilva, meggy, cseresznye, barack, stb.

3. §. Erdő határában nincsen; fűzfák is csak a gátak mellett.

6. §. Folyóvize a hármás, u. m. Fehér, Fekete, és Sebes-Körös. Fokai a Csergettyű, Nagy-Iván, Isti, Németfokok, melyek időnkint a Körösből megtelnek. Két kanálisa van: a Dancza és Mirhó. Töltései a víz áradásai ellen: az Ivánfenéki 2000 öl, a Hőgyeregát 720 öl, melyeket a nemes vármegye készíttetett, de Gyoma belőle 2000 ölet újítgat. Vizünknek szokott haszna mellett megvan a halászat. Malom rajta nincsen, de vannak benne: harcsa, csuka, potyka, süllő, menyhal, sok nemű keszeg bőven, rák, egy kevés kecsge is. Vizimadaraink sokféle: sneffek, rucza, lúd, gém, sirály, gődény, bíbicz, ritkán kócsag és hattyú is.

7. §. A határban vannak: *Ege, Pó, Nyárszeg*, 1682-ben elpusztult helységek. Ásás után helyeiken találni embersontokat, köveket, de pénzt nem. Halmok a határban ezek: *Szilasok* vagy a *Háromhalom, Székhalom, Póhalom, Rédahalom, Lepény-Özed* s a város alatt *Előhalom*; az ugarakon: *Oláhhalom*, úgy neveztetve régi művelőitől (?), *Sáska*, *Bodvai*, *Istihalom*, *Gálokkalma*, *Keselyűs-halom*, *Egeihalom*, mely legnagyobb, *Bódorhalom*, a 2 *Kishalom*.

8. §. Földes urai:*) Ezeket 1682-ben a török lakóföldjokről elszélesztvén, kik is reformátusok voltak, és 35 esztendeig birtokuk pusztaságban állván, ismét a királyi kamarára ment át, miután 1717-ben ismét megülték a reformátusok. 1719-ben egy linczi pék nagy talentomú fiának báró Haruckern János Györgynek, ki sok érdemei ál-

*) Az eredetiben itt következő részlet teljesen hamis adatokon épült. Mivel pedig a történeti tévedéseket terjeszteni nem akarjuk, kénytelenek voltunk azt kihagyni. Gyoma városának új monographusa az igazságnak megfelelő dolgokat mond majd ezek helyett.

tal méltóvá tette magát a királyi udvarnál, 24 s több ezer forintért Gyomát is 91 helységgel és pusztával együtt átadta III. Károly király. Ezen Haruckern, 1722-ben magyar indigenává, 1729-ben báróvá, 1732-ben Békésvármegye főispánjává tétetett

Ennek famíliája birja máig is mind Gyomát, mind a többi helységeket és pusztákat. 1775-ben a férfiág belőle kihalt Ferenczben, kinek két leánya maradt: Dirling Antóniától született Josepha, gróf Károlyi Antal felesége, — Mannsfeld Annától született Anna, gróf Stockhammern József hitvese. Volt még Ferencznek 3 leány testvére is és így az egész uradalom 5 leányra szálott. Johannát báró Wenckheim, Caeciliát báró Wendenburg, Francziskát báró Pechmann vették el feleségül. 1800-ig együtt birta a família az egész jószágot. 1806-ban kezdtek megosztózni, mely osztály szerint Gyoma esett gróf Stockhammern József fiának, Ferdinándnak, ki is kiskorúságában atyjafia gróf Bolza general tutorsága alatt volt. 1812-től fogva Bujanovics Ágoston, majd Csepicsányi Tamás lettek plenipotentariusai; a mire következett az ő birtokának voluntarium sequestrumba esése. Melyből felszabadulván uradalma egy részének eladása által, Gyomát árendába adta egy nagy tehetségű és igen becsületes izraelitának, Vodjaner Sámuelnek 20 esztendőre, (de ki azt 1840-ben örökáron megvette), minekutána Csepicsányi a legelőt az uraság és jobbágyság közt felosztotta. 1819-től fogva a maga hasznára elvette Póhalmot, Pusárt (potsart), Bácsi szigetet, Arkosállást, Kerektót, Székalmot, a Szilasokat, mindössze 13 ezer jugerumnyit. Mívelteti a jobbágyokkal. Termeszt azt, a mit jobbágyi szoktak termeszteni. Van marhája 150, birkája 3 vagy 4 ezer, sertése mintegy 200 darab. Lakik Bécsben. Jobbágysai iránt kegyes feleségestül együtt. Tisztjei: adminisztrator sequestri Csepicsányi Tamás; van egy tiszttartója, fiskalisa, 2 kasznárja a granariumnál, egy cancellistája, kik az első és utolsó evangélicusokon kívül római catholicusok.

9. §. Mindenkor magyar nemzet lakta. 1814-től fogva némely oláh-czigányok is laknak egyik szélén. 1830-ban, a mikor Gyoma város lett, jöttek ide német evangélicusok Mező-Berényből. Temploma van egy, a díszes reformatum két haranggal. Három nemes família van benne: a Gálos, Izsó, Kruchió, nagy népességű hadak, melyek egymással szép egyetértésben élnek.

10. §. 1718—1721 bírāja és egyszersmind notáriusa volt Jeges Mátyás, kevesen levén még ekkor a visszaszakadozott, az előtt innen elköltözött lakosok. Ennek idejében készült egy nád templom. Jeges innen elköltöztén a helység iránt tapasztalt hívtelensége miatt Körös-Tarcsára, 1722-től 1725-ig Kós Ferencz lett a bíró, ki katonaságot viselt és lengyel felesége volt, notáriusa pedig lett Nagy Pál Ferencz, ki ezen hivatalát 20 esztendeig viselte. Kós Ferencz idejében készült a nád templom helyébe másik, sövényből és sárból. 1726-tól 1728-ig Öreg Bíró János, 1732—1733-ig Szabó Péter. Ennek idejében vetődött a taxa a népre, az előtt kitelvén az adó a helység jövedelméből. 1734—1737-ig Csat Nagy János, ekkor készült az előbbi helyen a 3-ik templom vályugból. 1738—1740-ig Kovács Márton, ekkor jött Törökországból ide is a közönséges pestis! 1741—1742-ig Oláh György, kinek első esztendejében lett Berzétai István notárius és szolgált 40 esztendeig, a mikor meghalt. 1743—1745-ig Takó András, ekkor öntetett a mostani nagyobbik harang, u. m. 1745-ben. 1746—1749-ig D. Kovács János, 1750—1752-ig Szántai Nagy András, 1753—1756-ig ismét Csat Nagy János, 1757—1759-ig ismét D. Kovács János, 1760 Bódor János, ennek idejében készült a 4-ik fatemplom az említett helyen. Erről az a hír, hogy török szülektől származott. 1761—1762-ig ismét Oláh György, 1763—1764-ig ismét Öreg Bíró János, a mikor meg is halt az ugynevezett sárostélen, mivel ekkor az utakról kétfelé hányt sár fal módjára állott. 1765—1769-ig Kis Csapó And-

rás, 1770. Szántai Nagy András ismét, ennek bíróságában fogták fel a bírák s osztották el a lakosoknak a Póhalmot. 1771—1772-ig ismét D. Kovács János, híres és nagy tehetségű gazda. 1773—1774-ig G. Szabó János, ennek idejében készült az ötödik templom égetetlen téglából. 1775—1777-ig Bíró Péter, kinek idejében készült a kántori iskola, vagy azon iskola, mely utóbb kántor háza lett. 1778—1779-ig Szalóki Nagy András, öntődött alatta a mostani kis harang. 1780—1881-ig Kis Csapó András. 1782—1783-ig Szalóki Nagy András, félszemű ember, ennek első esztendejében mérette fel a felsőség az egész országban a földeket s holt meg Berzétai notárius, kinek helyébe állott Fábíán József, de csak 2 esztendeig. 1784—1785-ig Szilágyi László, ki alatt készült a most is meglevő nagy koresma kőlabakkal. 1784-ben lett notárius Szabó János, volt 14 esztendeig, a mikor hivatalából kiesvén, végre Kunhegyesre ment lakni. 1786—1787-ig Bíró János. 1788 Szilágyi László. 1789—1790-ig Bodvai István, minthogy egy öles nagyságú volt, kiválva a »nagy ember« nevezetű, ki ekkor roppant gazdagságú volt, de elvégre annyira elszegényedett, hogy a mások könyörületességéből élve, halt meg. Ekkor volt az első szűkidő, a mikor 10 pengő forint volt egy köből buza. 1791—1793-ig Szilágyi Mihály természetes mechanikus, ki magában dolgozó ekét s malmot gondolt, de a miket végre kevesebb baj kedvéért szokottakká fordíta. A mostani torony fundamentuma ekkor tétetett le. 1791-ben volt a hallatlan bő idő, a mikor a nyomáson is eleget lehetett kaszálni. A mostani Körös-hidnak fái is ekkor hozódtak haza. 1794—1795-ig ismét a »nagy ember«, kinek első esztendejében készült el a híd. 1796. Bíró János ismét. 1797. ismét Szilágyi Mihály, készítette a mostani notáriusi házat. 1798—1799-ig Molnár Mihály, kinek első esztendejében lett notárius Nagy Sándor 17 esztendeig, a mikor az uraság számtartójává tette. 1800-ban ismét Szilágyi Mihály. 1804—1805-ig Deb-

reczeni, András jó keresztyén ember. 1807-ben tevődött le a mostani szép és nagy kőtemplom fundamentuma. 1809—1810-ig Bíró P. Péter. 1811—1812-ig Cseri János, ekkor készült a mostani derék helységháza. 1813-ban Molnár Mihály ismét, ekkor szentelődött fel Augusztus 8-án a templom. 1814. Debreczeni András. 1815—1817-ig Szilágyi L. János; ekkor vetette le 1816. Január 29-én a nagy fergeteg az új templom bádgos tornyát, ekkor lett Kóródi József is nótárius, de a ki 3½ esztendő után innen elment. 1818-ban Kis. Szilágyi Mihály; ekkor készült a kápláni leány-oskola, és a fiuk osztályához ekkor toldatott egy classis. Ekkor lett Petz István is nótárius, mely hivatalát viselte 7 esztendeig, a mikor meghalt. Ekkor készültek az ország útjában eső nagy gátak is. 1819. Bíró P. János, 1820-ban G. Szabó Ferencz; ekkor készült a mostani kő és alkalmas paróchialis ház. 1821-ben Debreczeni András, 1822-ben Bíró P. János, 1823-ban Fekete István, 1824—1826 ig D. Kovács Mihály, 1825-ben lett Szilágyi István a nótárius s vitte 1833. Novemberig, a mikor hivatalát letette. 1827-ben Fekete János, 1828-ban Bíró P. János ismét; ekkor építtetett a fergeteg által levettetett bádgos torony helyébe, mely eddig csonkán befedve állott, a mostani veres zsindelyű. 1829-ben ismét Bíró P. János, ez építtette az eklézsia kis granariumát egy gyűlés szobával a parochialis kis kert egy részében. Ezen esztendőben volt egy földrengés, melyet az ülő, álló emberek megéreztek, melyre a konyhákban az edények egybeverődtek. 1830—1833-ig Marjai István. Nevezetes bírósága az 1830-ban 2 lábnyi vastagságú 19 hétig tartott hóról, az 1831-iki félelmet okozott Choleráról, nagy árvívről és bécsi útjáról, melyet a lakosok kívánsága szerint tenni tartozott, hogy az elvett legelőt a legfőbb helyen visszanyerné. 1834-ben G. Szabó Ferencz; ekkor hozódott ide notáriusnak Kalocsa István Kenderesről, de kiesvén, itt házat s földet vett és itt lakott.

1835-ben Fekete István, 1836-ban Nemes Kruchio István, 1837-ben Bíró P. Péter.

11. §. Doktor nincsen a helységben, hanem van egy vármegye sebésze, ki ugyan a hozzá folyamodóknak praescribálgat, de az kevés hasznot hajt a patikának, mivel a lakosok az orvosságra pénzért nem igen akarnak szorulni. Bába van 10, kik mind kitaníttattak vármegye sebésze által s hitesek. A himlőoltás folytában és jól megyen.

12. §. A lakosok olyanok, mint az alföldiek szoktak lenni, szép, pozsgás, rendesen középtermetűek, ruházatjuk csinos mind kivált a fehér személyeknek, mind a férfiaknak, melyek télen, nyáron egyformák, u. m. fehér bunda, szűr, ködmön, rékli. A férfiak művelik a földet, az asszonyok fonnak, szőnek, varrnak, jó kenyeret sütnék. Eledelek a paraszt vagy földmivelőké. Rendes italuk a Körös vize, kis kertjeik vannak háziaknál, melyekben a konyhára szükséges főzeléket termesztik. Tüzelőjük nád, szalma, s tőzeg.

13. §. Rendesen pénzelnék gabonáikból, legkülönösebben juhaikból, melyeknek eladott gyapjából fizetik adójukat. Dézsmáikat hol in natura fizetik, hol pedig alku szerint adnak bele bizonyos mennyiségű gabonát. A bor dézsmát is hol megváltják, hol a kilenczedet adják ki. Az eklézsiának fizetnek ágy számtól egy váltó forintot, egy véka buzát, egy véka árpát, a gyermekek tanításáért is személy szerint egy véka buzát, egy véka árpát. Egy béres fizetése rendszeren 60–70 forintra megy, egy szolgálóé 30-ra is felmegy.

14. §. Csizmadiák legtöbben, azután kovácsok, kerégyártók, szabók kevesebben, rokkások, molnárok, ácsok, kalapos, festő, lakatosok is vannak. Van egy vasáros és 3 görög bolt is. A mesteremberek nagy része nyáron takar is.

15. §. Szarvasmarha van 3300, juh 10000, sertés 2000, ló 1500. Baromrvos nincsen. Tenyésztenek ludat, ruczát, tyukot, pulykát. Vadaik: nyúl, farkas. Széna, szalma a jószágok eledele.

II. RÉSZ.

1. §. Mikor állott légyen fel Gyomán a reformatata eklézsia : nem tudni bizonyosan, mert róla nincsen semmi hiteles írás. Hogy jókor ; hihetően hozhatni ki ezen egy régi protocollumunkban találtató itt volt predikátor által feljegyzett sorokból : »ezen földnek az ellenség t. i. török és tatár által lett elpusztíttatása miatt lakosai el széledvén, ismét kezdték megülni ezen lakóhelyet 1717-ik esztendőben Mindszent havának 8-ik napján.« Ez időtől fogva ebben az eklézsiában az Úrnak oltára körül szolgáltanak ezek a lelki pásztorok, de honnan jöttek ide, s hová mentek s meddig szolgáltak itt, nem tudatik, ezekről t. i. tiszteletes Pati Miklós, Szöllősi István, Berhidai János, Zágoni Mártonról (erről annyit tudni, hogy az Erdőháton, nevezetesen Ágyán is volt és oly nagy mechanicus volt, hogy fatornyot is épített, mely Sarkad-Keresztúron ma is áll). Ekkor következik a legelső meglevő protocollumunknak szép és gondos írója Hajdú János, ki is itt szolgált 1741-től 1748-ig 13. jun. — Olesai Gál András 1748—1773-ig, Marjalaki Dániel (ez maga 1773—1802-ig s itt halt meg, de már magánosságban.) Erre interim lett. Kolláth Mihály 1804—1818-ig, 14 esztendeig ; jött a vésztői eklézsiából, hol igen kedves pap vala, itt Gyomán idővel tractus jegyzője leve s ment Hód-Mező-Vásárhelyre első papnak, leginkább azért, mert elébbeni hallgatói parochiális rossz háza helyett újat nem építettek, s talán még az inkább az új templom építtetéséről szóló számadásokból reá háramlott kedvetlenségek miatt. — Helyébe rendeltetett a T. tractus által 1818-ban a dobozi helyosztó gyűlésen debreczeni collegiumi volt sénior, az akkor göttingai s ultrajectumi akadémiákról harmadfél esztendei távolléte után megjött Dávidházi Bekes Sámuel, az ágyai predikátor s tractualis assessor Dávidházi Bekes János legöregebb fia, ki másik esztendőben rendes predikátornak

hallgatói által megmarasztatott, s abba a tractus által megerősített és az óta mind e mái napig (1837. jul 1.) itt szolgál. Előttem szolgált T. Kolláth Mihály urat familiájával volt ugyan szerencsém ismerni, de azért sokat ő róla is, az előtte voltakról pedig semmit nem írhatok. Ő kicsiny, nem mondhatni, hogy középtermetű volt, erős, recsegős szavú, tanult s világtól el nem maradt ember volt. Felesége szép, szelid asszony, egy leánya, Mária lett idővel halasi professor Pordány János, most fülöpszállási predicator felesége, s Lajos egyetlen egy fia, a szerencsétlen, ki a debreczeni collégiumban még kis deák korában megháborodottnak mondatott, szeghalmi praeceptor s most már ittebei rektor, édes anyját magánál tartja, de éppen nem kényelmesen szegénységök miatt. A gyomai predikátoroknak fizetésök 1776-ik esztendőben ez volt s azután is sok időig:

Kézpénz 100 vonás forint

Sertésre 12 frt

Szántásért 9 forint

Buza 120 véka

Árpa 120 véka szokott ráadásom kívül.

Széna 12 boglya

Faggyú 50 font

Hús egy mázsa azaz 100 font

Vaj 12 itcze

Fa 6 öl

10 akó bornak lucrummal való kiárultatása s minden tehénnek eszteringának egyszeri fejés teje; mind lágy liszt őrlés, mind darálás elegendő; fűteni való elegendő, a szokott stolare, s aprólékos szántás. — Mostani fizetése a T. predikátor urnak:

Kézpénz 100 forint

Egy sovány sertés

Szántásért 7 frt 39 kr

12 boglya széna s bor árultatás helyett 50 frt

Buza, árpa mint régen

Só, faggyú, vaj, hus, fa mint régen ; minden tehénnek eszteringának egyszeri fejés teje ; őrlés, darálás elegendő, fűteni valóért 30 frt, 200 kéve nád, aprólékos szántás, egy szeszszó föld és stolare.

2. §. Oskola rektorok voltak 1763-tól — 1765-ig Molnár János, idővel berényi predikátor. 1766 — 1770-ig Szántó János, idővel hegyköz-szentimrei predikátor s érmel-leki esperest. 1770 — 1771-ig Kabai János, 1772 — 1775-ig Szivák János, 1775 — 1776-ig Lecse András, idővel békési predikátor, Osváth János 1776 — 1789-ig, Nagy Péter 1780-tól 1783-ig, Back János 1783 - 1787, Kulesár György 1787 — 1790-ig, Litterati Sámuel 1790 — 1794-ig, idővel szeghalmi predikátor, Antal István 1802 — 1805-ig, Kömleli Zsigmond 1805 — 1808-ig, Szabó Sámuel, idővel nyírségi predikátor 1808 — 1811-ig, Kóródi Sámuel 1811-től 1814-ig, világi ember lett ; Szabó Gergely 1814 — 1817-ig, baranyai predikátor ; Dobosy Lajos 1817 — 1820-ig, most Csongrád vármegyei perceptor s a Békés-bánáti egyházi vidék kurátora. Kapu Sámuel 1820 — 1823-ig, most czeeglédi főnótárius, László József 1823 — 1826-ig, most fiskalis, Szikszai Pál 2 esztendeig csak, Kozma András nem a collegiumból, interimális rektor 1828-ban, Szabó József 3 1/2 esztendeig 1829 — 1832-ig, Makai István 3 1/2 esztendeig 1832-től 1836-ig, Túri Dániel 1836 — 1837-dikben is folytatja hivatalát.

Leányok tanítói, míg káplánok nem tétettek, voltak : Mata Mihály, Szilágyi Zsigmond, Sződényi József, Bátorke-szi József, 1776-on kezdve leányok tanítói s egyszersmind káplánok : 1-ső Molnár János, ki itt rektor volt, s azután berényi predikátor lett, Paksi János, Szegszárdy József, Back János, Toldy János, most a debreczeni collegium perceptor, Szegszárdi Sándor 1808 — 1824-ig, Gál Dániel január 15. 1824. április 25-ig ingyen, szeretetéből, most H. Mező-Vá-

sárhelyi predikátor, Tassi Mihály 1824. május 2-től 1832-ig, a mikor meghalt. 1832—1836-ig Zágonyi István, először nagy-zeréndi rektor azután szentesi corrector, innen ment káplánnak Öcsödre. 1836—máig Zilahi János, dobrai rector, békési volt predikátor s tractualis aszszeszszor Zilahi János fia. 1787-ben megszaporodván a leány tanulók száma, másik leány tanító is állítódott elő, u. m. Árvai Bálint, Szendrei Péter, Sukorai József, Kis János, most erdőhegyi predikátor, Tóth János, Kabai János, Pikó Pál 24 esztendeig, Kántor István, ki most itt szolgál.

Kápláni fizetés :

60 forint, 10 köböl buza, 5 köböl árpa, 3 öl fa 50 font hús, 50 font só, 25 font faggyú, minden leány fizet egy véka buzát és egy véka árpát, $\frac{1}{2}$ szeszszio föld, mindenkori örletés.

Rectori régibb fizetés :

34 forint, 12 köböl buza, 10 köböl árpa, prédikációs halottól $8\frac{1}{2}$ kr, énekszóstól 6 kr, minden gyermek az egész iskolából egy véka buzát és egy véka árpát, faggyú 15 font, hús 50 font, fa 2 öl, asztali költség 100 forint $\frac{1}{2}$ szeszszio föld.

Mostani rectori fizetés :

100 forint. vendégek tartására 30 forint, fűtésre 20 forint, kenyérnek 12 köböl buza, árpa 12 köböl, őrléssel, darálással, egy mázsa hús, 50 font só, 3 öl fa, 20 font faggyú, minden keze alá járó gyermek egy véka buza, egy véka árpa, canicularis csirke, predikációs halottól 24 kr, énekszóstól 15 kr, $\frac{1}{2}$ szeszszio föld.

Tanítói fizetés :

55 forint, 10 köböl buza, 3 köböl árpa, 3 öl fa, 50 font só, 20 font faggyú, minden tanítványva fizet egy véka árpát, $\frac{1}{4}$ szeszszio föld.

Kántor a legelső Gyomán volt Gál Mihály, T. Koláth Mihály predikátorsága kezdetén, szolgált 1830-ig, a mi-

kor meghalt. Helyébe hívott az eklézsia egy fiatal Csoma Györgyöt, ki békési praeceptor volt, el is jött, s néhány napig szolgált, de míg a predikátor Debreczenbe járt, az alatt akkori esperest, Nagytiszteletű Juhász István ur rendelte Szabó Sándor inokai rektort, ki miatt azután Csoma György 10 forint viaticummal a collegiumba Debreczenbe ment.

Mig a kántor gyermekeket is tanított fizetése ez volt :
Készpénz 30 forint, kántorságért 20 frt, téli fűtő helyett 7 forint, predikációs halottól $8\frac{1}{2}$ kr, énekszóستól 6 kr, buza 28 köből, árpa 20 köből, fa 2 öl, só 50 font, hús 50 font, faggyú 15 font, egy fertály föld.

Mostani kántor Szabó Sándor a gyermekek tanításáról lemondván, helyébe kénytelen volt, az eklézsia egy praeceptort fogadni.

A kántori fizetés ez lett :

Készpénz 30 forint, buza 20 köből, árpa 10 köből, fa 2 öl, só 50 font, hús 50 font, faggyú 15 font, predikációs halottól 24 kr, énekszóستól 15 kr, $\frac{1}{4}$ szeszszio föld.

3. §. Curatorok voltak :

1780-ik esztendőben Csath Nagy István curator, egyházfi : Nagy András ; 1782-ben Tóth Mátyás curator, egyházfi : Gecsei Mihály ; 1792-ben Megyeri István curator, egyházfi : Korda György ; 1798-ban Szendrei János curator, egyházfi : Kovács Pál ; 1804—1811-ig Szántai Péter (curatorsága alatt készült a mostani templom téglából, a torony bádогоzva, mely tornyot az 1816-iki Januárius 29-én volt nagy zivatar földre döntött Segédecuratorok a templom építtetése alatt voltak : Bányai István, Bácsi Mihály ; 1812-ben rendes curator Bányai István, egyházfiak Sárosi József és Csapó András, 1813. és 1814-ben Püski János, curatorságában készült a fiugyermekek oskolája, egyházfiak : Szilágyi György, Hatvani József ; 1815—1818-ig D. Kovács József. Egyházfiak : Beeskereki István, Parais Mihály és Juhász

István. — Zöld István, Kis András, Zöld János. 1818. és 1819-ben Nemes Krucsó János, curatorságában készült az egyik leány-iskola, egyházfiak : Lada András, Márton András, Novák Mihály, Kis Mihály. 1820-ban és 1821-ben Püski János curatorságában lett az eklézsiának szőlős kertje, egyházfiak : Sárosi Sándor, Kovács Mihály, Király István, Bogát Bálint. 1822—1825-ig Molnár Mihály, curatorságában készült a parochialis ház, egyházfiak : P. Varga János, B. Kis Ferencz, Diószegi Mihály, Hatvani István, Vitkai Mihály, Tamási András. 1825—1829-ig Cs. Krucsó János, curatorságában építődött az 1816-ban ledőlt bádigos torony helyébe, új veres zsindegyházfiak : Szalóki Sándor, Zöld Mihály, Kis Imre, R. Tóth István, Korda László, Szabó Bálint. Józsik Sándor, Varga Imre. 1829—1832-ig Bácsi Mihály curator, egyházfiak : Szilágyi István, Orbán István, Kun József, Arany Gergely, Csapó István, Török Sándor. 1832-ben Kis Dániel, négy esztendeig magában volt curator, 1836. és 1837-ben vice-curator is adódott melléje, u. m. Szilágyi György, mindketten jó lélekkel viszik hivatalaikat, egyházfiak : Eva Pál, Tóth János, Visnyai Sándor, Szombati István, Komádi István, G. Nagy Ferencz. Bari Imre, Magyar József, Bodon Mihály, Kovács András, Orbán Mihály, Nyíri Bálint.

Első curator fizetése: 30 forint, 4 köből buza, 2 köből árpa. — Második curator fizetése 10 forint, 3 köből buza, 3 köből árpa.

Két egyházfinak a fizetése 3 köből buza és 3 köből árpa.

1831. Január hó 12-ik napján halt meg Ns. Gál Mihály ezen eklézsiának 32 esztendeig közkedveltségben volt első kántora. Ezen esztendőben, valamint mindenütt édes hazánkban; úgy itt is dühösködött az u. n. Cholera, melynek áldozatja lett a többek között helybeli káplán, egyszersmind leányok tanítója Tasi Mihály itt való hivatalának 6½ esztendeig való folytatása után. Nemkülönben Pikó Pál, má-

sik leányok tanítóját is 24 esztendeig viselt hivatalától az említett nyavalya megfosztotta élte 51-ik esztendejében.

Esketődött pár 94.

4. §. 1803. és 1804-ik esztendőkről Erdei György curator bevett 3140 frtot s 49 xrt. — Buzát 826 pozsonyi mérőt, $\frac{1}{2}$ árpát 528. — Kiadott 1094 frtot 56 xrt. — Szántai Péter 1805-ik esztendő aprilis 24-ik napjától fogva viselte a curatorságot 8 esztendeig, ezen idő alatt épült a most fennálló templom. Az ekkor előforduló sok rendkívüli bevételek és kiadások miatt külön-külön minden esztendei bevételt s kiadást kiírni nem lehet, hanem a 8 esztendő alatt restantiából, lakosokra vetett felosztásból, külön-különfélekéből bejött 117,216 forint 46 xr. $\frac{4}{8}$. Ugyan-ezen 8 esztendő alatt a kimenetel summája 118.171 forint 44 xr, így felesleg való költség volt a 8 esztendő alatt 954 frt 57 xr. Buza jött be 972 pozsonyi mérő, árpa 936. Buzát kiadott 972, árpát 291 pozsonyi mérőt. 1806-ban buzát bevett $359\frac{6}{8}$, árpát $167\frac{7}{8}$. Kiadott buza: 359, árpa 921. — 1807-ben buzát bevett $734\frac{1}{4}$, árpát 1345. — Kiadott buza 705, árpa 1345 p. m. — 1808-ban bevett buza: 352, árpa 318. — Kiadott buza 335, árpa 391. — 1809-ben bevett buza 346, árpa $343\frac{2}{8}$. — Kiadott buza 320, árpa 290. — 1810-ik esztendőben bevett buza $645\frac{6}{8}$, árpa $382\frac{5}{8}$, kiadott buza 327, árpa 241. — 1811. esztendőben maradt által buza $318\frac{6}{8}$, árpa $141\frac{4}{8}$. — Kiadás pénzen eladódott s különféle helyekre fordítódott buza $318\frac{6}{8}$, árpa 60, megmaradt 81. — 1812. esztendőben curator Bányai István számadó laistroma nem találtatik. 1813. s 1814-ik esztendőben Püske János curator bevett: átaladásból, adakozásból, perselyekből egyházfiaktól, gazdálkodásból, életarából 3738 forintot 55 xrt, kiadott 3750 forintot 8 krt, 1815, 1816, 1817-ik esztendőkből. Kovács József curator bevett: átaladásból, adakozásból, perselyből egyházfiaktól, életarából 13,387 frt 53 krt, kiadott 13,190 frtot

53 xrt. — 1818-ik esztendőben Nemes Krucsó János curator bevett 3184 frt 33 xrt, kiadott 3026 frtot 31 xrt, két egyházfitól bevett búzát 162 köblöt, 1 vékát s $\frac{3}{4}$ árpát, 137 köblöt 2 vékát. — 1819-ben bevett 3001 frt 36 xrt, kiadott 2097 frtot 48 xrt; gabonát bevett, búzát 247 köblöt 3 vékát, árpát 249 köblöt 1 vékát $\frac{1}{4}$, kiadott búzát 237 köblöt, árpát 215 köblöt 3 vékát $\frac{1}{2}$. — 1820-ik esztendőben Püski János curator bevett 2757 frt $18\frac{1}{2}$ xrt, kiadott 2742 frt $31\frac{1}{2}$ xr, búzát bevett 159 köblöt 1 vékát $\frac{2}{4}$, árpát 155 köblöt $3\frac{1}{2}$ vékát. — 1821-ik esztendőben Molnár Mihály curator bevett 2130 frt 46 xrt, kiadott 2084 frt 4 xrt, búzát bevett 172 köblöt 1 vékát s $\frac{1}{4}$ árpát 198 köblöt 1 véka $\frac{1}{4}$, kiadott búzát 168 köblöt 3 vékát, árpát 129 köblöt 2 vékát. — 1822-ben bevett 1353 forintot 25 xrt, kiadott 1459 frt 1 xrt, búzát bevett 703 s $\frac{1}{2}$ vékát, árpát 624 vékát $\frac{1}{4}$ vékát; kiadott búzát $726\frac{1}{2}$ vékát, árpát 740 vékát. — 1823-ik évben bevett 1492 frt 33 xrt, kiadott 1333 frt 18 xrt, búzát bevett 641 és $\frac{2}{4}$ vékát, árpát 635 és $\frac{3}{4}$ vékát, kiadott 564 vékát, árpát 435 vékát. — 1824-ik esztendőben K. Nagy János curator bevett átaladásból, adakozásból, perselyből egyháziaktól, külön-félékből, élet árából: 1473 frt 47 xrt és $\frac{1}{2}$, kiadott 1490 frt 5 xrt, búzát bevett 206 köblöt 2 vékát, árpát 243 köblöt két és $\frac{1}{2}$ vékát; kiadott búzát 205 köblöt 2 és $\frac{1}{2}$ vékát, árpát 253 köblöt 2 vékát, eklézsia szőlőjéből szűrve bevett 23 akó bort. — 1825-ik esztendőben Cs. Krucsó János bevett 2398 frtot 41 xrt, kiadott 2354 frtot 54 és $\frac{1}{2}$ xrt; búzát bevett 174 köblöt $1\frac{1}{2}$ vékát, árpát 170 köblöt $\frac{1}{2}$ vékát. Szőlő-termése volt 18 akó, búzát kiadott 173 köblöt $3\frac{1}{2}$ vékát, árpát 174 köblöt $\frac{1}{2}$ vékát. — 1826-ban bevett 2476 frt 10 xrt, kiadott 1932 frt 24 xrt, búzát bevett 184 köblöt $2\frac{1}{2}$ vékát, árpát 163 köblöt $\frac{3}{4}$ vékát; kiadott búzát 184 köblöt $\frac{1}{2}$ vékát, árpát 153 köblöt 1 vékát. Szőlő termett 15 akó bort. — 1827-ben be-

vett 1915 forint 40 $\frac{1}{2}$ xrt; kiadott 1809 frt 31 krt, búzát bevett 154 köblöt 1 és $\frac{1}{2}$ vékát, árpát 148 köblöt 3 $\frac{1}{2}$ vékát, kiadott 153 köből búzát, árpát 147 köblöt. Szőlő termett 15 $\frac{1}{2}$ akó bort. — 1828-ban bevett 4091 frt 24 $\frac{1}{2}$ krt; kiadott 3826 frtot 52 xrt, búzát bevett 189 köből 2 vékát, árpát 181 köblöt 3 vékát; kiadott búzát 186 köblöt 2 vékát, árpát 181 köből 1 $\frac{1}{2}$ vékát. A szőlő termett 34 $\frac{1}{2}$ akó bort. — 1829-ben Bácsi Mihály curator bevett 1996 frt 25 xrt; kiadott 1576 frt 20 krt, búzát bevett 196 köblöt 1 $\frac{3}{4}$ vékát, árpát 189 köblöt, kiadott búzát 162 köblöt $\frac{1}{2}$ vékát, árpát 126 köblöt. A szőlő termése volt 41 akó 3 fertály.

5. §. Az *eklézsia archivuma*, mely mintegy 20 esztendő, áll az eklézsia consistorialis a végre készült házában, magában tartván az eklézsiái számadásokat. A matriculák tartódnak a predikátori háznál, melyek is kezdődnek a születteké 1741-ik esztendő, mely 1751. október 6-tól fogva 1770. Januariusáig csonkítva vagyon, (ki által? nem tudni. Én ezt író Vásárhelyről az antecessoromtól T. Kolláttól 1820-ban kaptam vissza és így 2 esztendővel az ő elmenetele és az én idejövetelem után. Ezen hiány a legtöbb gyalázatot hozta eklézsiánkra; mert ezen elveszett időszakban kerestettek több vármegyékre vitetendett levelek.) Ennekutána folyvást meg van a matricula mind e mai ideig, mindössze 3 darab, melyből kettőbe a meghaltakról és eskettekéről is egy rész van jegyezve. Már most ezen utolsóknak egy külön protocollumok van s ez a 4-ik darab. A halottak jegyzőkönyvére nézve még rosszabbul van a dolog, mert több itt töltött esztendeim után hozott a várostól haza bizonyos nemességét próbáltató Kató Mózes egy darabot, mely kezdődik 1775-ön s megy 1792. Deczember 7-ig. Ez a rektor keze alól vészett el, minthogy ott állott. Azután ezen kevés hiány után megy a matricula rendesen, 1794-től fogva mind a mai napig. Currensek protocolluma

van 3 (negyedik az esperesi currensek könyve): egy régi fedeletlen, összevarrott papírból álló és egy másik fedeles, s a legujabb. A curatori számadások s documentumok kezdődnek lásd feljebb a curatorok rubricájában. Az eklézsiának semmi históriája nincsen egyéb ezen itt, a hogy lehetett, összeszedetetett, összeírtánál.

Jegyzés. 1841. évben egy 96 éves, hat mázsás harangunkat Pesten becseréltük s ekkor egy 12 mázsás 6 fontos harangot készítettett az eklézsia tulajdon és magános költségén 2216 váltó-forinton. Nemes Krucsó István pedig egy 5 mázsás 89 fontos harangot 1076 váltó-forinton.

Beavattatásuk ezen harangoknak esett 17. szept. 1841. Es. 40 : 3 szerint vasárnap reggeli isteni tiszteleten. S legelőször halottnak Főtiszteletű Buday Ezsaiás superintendensünk utolsó tisztességére huzattak meg. Felhúzáskor énekeltettek levett kalappal az utcán. Solt : 101 : 10, 16. ének 234 : 5.

Nb. Ócska harang fontját bevette 1 vf. 15 xr.; ujnak fontját adta a harangozó 1 frt 45 kr,

1844-ik év Julius 24-én tétetett le az alapja a parochialis kis kertben az egyház presbytériális szobának alapja, két vele együvé épített, egy az egyház, más a predikátor számára rendelt magtárral Marjai Kis István curátorságában. A kapu sarkánál való szegletbe alulról felfelé 4-ik sorba, befelé is 4-ik sorba az utca felől, az utca felől 2-ik sorba van téve egy rézpixisbe az emlékirat, emlékpénz 1 tallér. Ördögh fiskális urtól, huszas, tizes, római és lengyel ezüst pénzek.

1848-ik év Martius 26. napján tartatott tanítás. Luk. 8:13. az alkotmányos szabadság ünnepélyes el- s befogadásakor. Előtte két nappal a templom mellett felolvastatván az ezt először üdvözlött Budapest és a Békésmegye iratai.

1848. April 8-án d. u. 1 órákor nagy szélben tűz-

támadván, megégtek az oskola, a fiuké, a káplán ház, meg egy praeceptor lak, a templom, torony, városház, a Krucsó István csináltatta harang elolvadt, a legnagyobb leesvén, meghasadt, a legrégibb s legkisebb épségben megmaradt, bár leesett is, s így az eklézsia ház előtt tartatott reggeli istentiszteleteken a kettő szolgálatot tett, sátor alatt.

1848. Jul. 12-én 175 őrkatona ment Gyomárról Makóra a Maros mellé őrködni a betörekvő ráczság ellen. — Három hétre mentek és csak Makóig, de ki tudja, nem tovább s messzebb is mennek-e? — Három hét múlva azt ismét másik csapat váltotta fel, melynek ideje kitelvén, ilyenek többé nem mentek, hanem toborzott önkéntesek.

1848. Ősszel egy tizenégy mázsás és egy hét mázsás újra öntött harangok felhuzattak a toronyba, hol a régi kis harang meghasadt a sok félreverésben, melylyel a nép gyűjtetett egybe hirtelen a városházához.

1849. Márt. 15. Csötörtökön tartatott a magyar szabadság egy éves ünneplése.

1849. Május 6-án tartatott a Magyarország függetlenségének ünnepélye. Templomban a rendes lelkipásztor tanítván Solt. 34 : 4. 5. szerint. Este az egész város kivilágítatott.

1852. Jul. 31-én a felebb említett legkisebb harang a forradalom idejében a sok félreverésben (mely jel volt a tudósítás vétel végetti egybegyűlésre) meghasadva újra öntetett s szaporítva lett 391 font, azon nap helyre tétetett.

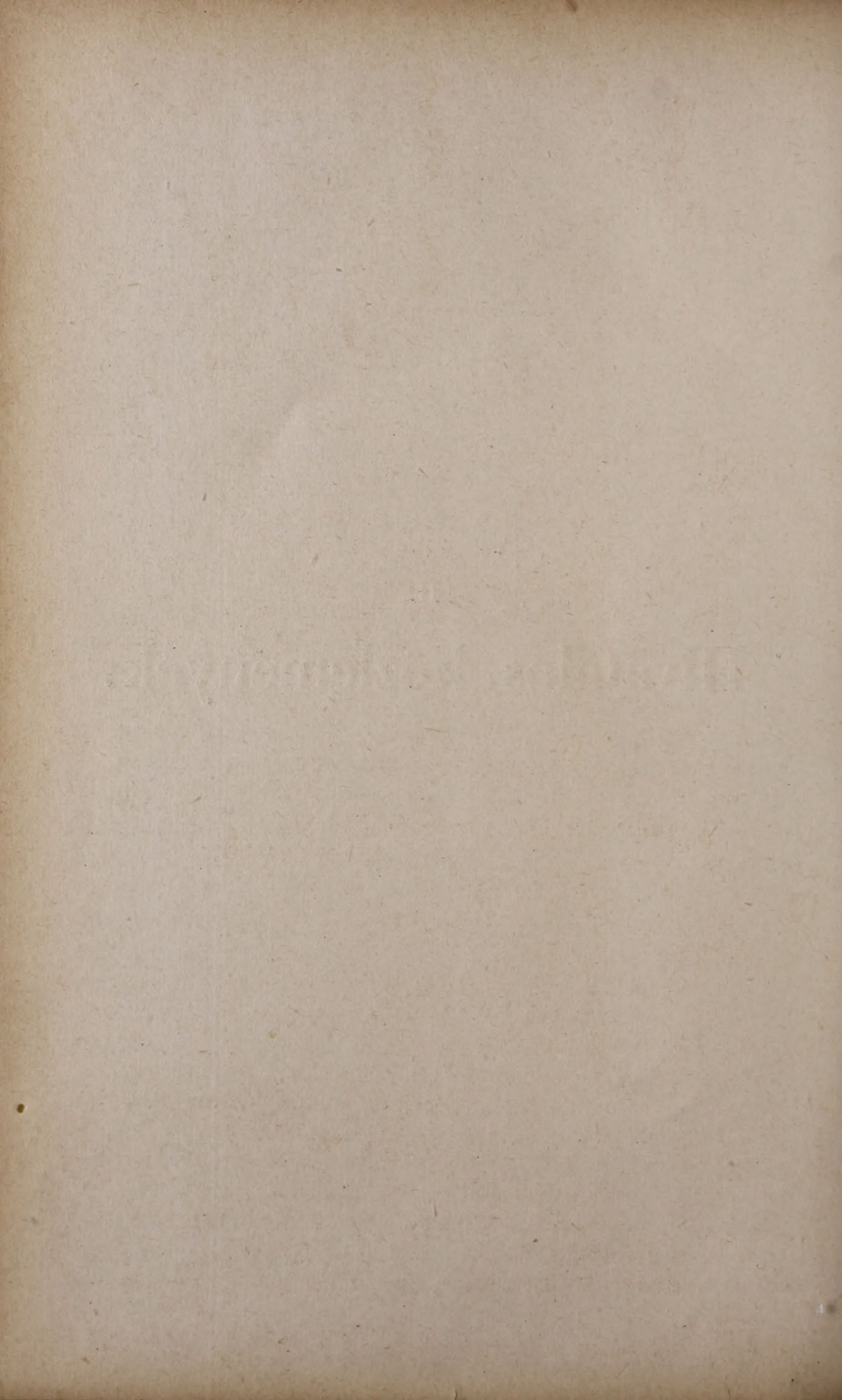
A megégett templomnak tűz ellen vas pléhtető adott egy szolnoki Molnár nevű építető gondoskodása alatt, de a ki maga hasznát nézve, az egyházat megcsalta, megrontotta és azt inségbe keverte, mivel azt nem győzte jobbitgattatni; s mivel már a rossz fedél miatt a templom falai is kezdtek romlani az áthatott eső miatt: végre elhatároztatott 1860-ban az egész templomnak reparációja, mely is elkezdetett, 1860. évben nyáron, s a tető vaspléh-

vel keletre ujonnan, délfelé a leszedett jó vas pléhből és ujakkal is megfedezett s megfestetett, októberben bevégeztetett 1861-ben torony s templom falai pesti vállalkozó által kivakoltatott, bemeszeltetett s székek, Catedra s Cancell aranyos részei felfrissítettek.

1854. és 1855-ben készítettett egy 26 változatú orgona, mely 14,000 váltó forintba került.

II.

Hivatalos közlemények.

Elnöki beszéd.

A békésmegyei régész- és művelődés-történelmi társulatnak Gyomán 1888. év
október 21-én tartott gyűlésen fölolvasta

Göndöcs Benedek,
egyleti elnök.

Midőn Gyoma városának lelkes közönségét megyei közmívelődési egyletünk nevében ez alkalommal először üdvözölhetni szerencsés vagyok, — megköszönve mindennek előtt az egyletünk iránti közérdeklődést s a szívélyes meghívást, melynek folytán alkalmunk nyílt mai vándor gyűlésünket vendégszerető körükben megtarthatni — van szerencsém a gyűlést megnyitottnak nyilvánítani.

Egyletünk két utat tűzött ki maga elé, melyen lankadatlan buzgalommal, kitartó erővel haladva biztosan elérünk a közös cél felé, megyénk szellemi felvirágoztatásához.

Mert egyletünk míg egyrészt ujjal mutat a multra, bebizonyítja, hogy az idő vas foga mindent megemészt. Az enyészeti hullámszél mindent magával ragad, mit a régész mentő keze meg nem ment s a történelem örökítő szelleme könyvekben az utókor részére meg nem őriz. Azért azon sötét borongós, lelket, szívet nyomó felleget, mely megyénk múltját takarja, el kell üznünk. Megyénknek városait, falvait, helyeit a multnak kedves emlékével fel kell ékesítenünk s még kedvesebbé tennünk. El lehet-e üznünk a sötét felhőt? A mint a szorgalmas munka, a közjóra való törekvés elűzte megyénk területéről a délibábot, s miért? azért, hogy szebb arany kalászszal rengő téreink legyenek, épen úgy elűzhető megyénk multjáról is a sűrű felhő, csak akarat kell hozzá, — itt van e társulat szívesen küzd, fárad s meg tesz mindent,

csak egyet kér fiaitól, hogy míg ő ingyen fáradozik a közművelődés előmozdításán, ne vonják meg anyagi támogatásukat.

A második út, mely biztos kezekkel vezeti a jelent, hogy megalkotni segítse a szebb jövőt. Célhoz jutásunk egyik fő eszközül tüztük ki ismertetni, elemezni, összegyűjteni minden kornak, minden népnek régiségeit, ritkaságait és műkincsét, hogy ezek ismeretéből kivonhassuk az irányt, mely előmenetelünkre, hasznunkra volt, van és a jövőben lesz. Egyrészről a történelem fáklyája bevilágít előttünk a multba, csodálatva velünk annak emlékeit, tanulságos eseményeit, addig másrészt a jelen korszerű, tudományos és társadalmi eszméinek fejtegetése által élénk tárja a helyes utat, melyen haladva a szellemi tökélesbüléshez bizton eljuthatunk.

Működésünk tehát a mult és jelen körében a régészet és társadalmi történelem között oszlik meg. Hogy a kettő közül melyik fontosabb, a régészet vagy a történelem tett-é nagyobb szolgálatot az emberiség fejlődésére és előhaladására? azt nehéz lenne eldöntenünk. Egyiránt hasznos, nagyszerű, szép és szükséges mindkettő.

Az emberi szellem és művészet remekeit; az ipar s munkáság különféle alkotásait; az állat-, növény- és ásványország ritkább termékeit mind a régészet barátjainak köszönjük. A történész igyekszik feljegyezni az eseményeket, jellemezni, leírni a kor kitűnősegeit, megnevezi a tárgyakat, megbírálja azok czélszerűségét, hasznát, értékét; de a régész az, ki magát a leírt tárgyakat bemutatja s megmenti az enyészettől és becses hagyományként átadja az utókornak.

A békésmegyei régész s művelődés-történelmi társulatnak is az leendő kiváló feladata, hogy mindent, de mindent, mit ma még meg lehet menteni az enyészettől, az utókor részére megmentse és egybegyűjtse azt. Az leendő feladata, hogy e megyének jeles fiainak arczképét, életrajzát és műveit megörökítse s az ifjú nemzedéknek követésre ajánlja; az leendő célja, hogy a történelmi emlékeket, okmányokat, érmekeket a végelpusztulástól megőrizze.

Azt hiszem az előadottakból meggyőződött a t. közönség, hogy a békésmegyei régész társulat hivatása magasztos, nemes, mert meg ment a multból és jelenből mindent, mit lehet, hogy történelmünk annál gazdagabb legyen; miért is kérem a t. közönséget, hogy egyletünket pártolni sziveskedjenek akként, hogy az egyletbe belépjenek, továbbá, bármily régiség vagy ritkaság birtokában

vannak, vagy az ásatások által jutni fognak, legyenek szívesek a tárgyakat a békésmegyei muzeumba beküldeni, hol azok a megye közönségének és a késő utódoknak is tanuságos, érdekes szemlélhető műkincsekké válandanak. — Ezek után felkérem nagytiszteletű Garzó urat felolvasását Gyoma multjáról legyen szíves megkezdeni.

Elnöki beszéd,

a békés megyei régészeti- és művelődéstörténelmi társulat közgyűlésén
Gyulán 1888. év decz. 30-án tartott Göndöcs Benedek apát elnök.

Tisztelt közgyűlés !

Midőn a legszívélyesebben üdvözlöm a közgyűlés minden egyes t. tagját, ugyanakkor tudatom, hogy egyletünk ez évben csak egy vándorgyűlést tartott nyilvános fölolvassal 1888. okt. 21-én Gyoma városában, melynek lelkes közönsége a legszívélyesebben fogadta e vándorgyűlésen megjelent egyletünk tagjait, mely szíves fogadtatás s magyar vendégszeretetért e helyen hálás elismeréssel kell adóznom Gyoma városának és a felolvasáson megjelent nagy érdemű közönségnek.

A gyűlést *megnyitó elnöki beszéd után* nagytiszteletű *Garzó Gyula* ur tartott történelmi jellegű érdekest felolvasást Gyoma város multjából. — Ezt követte *Oláh György* urnak szintén történelmű tárgyú felolvasása az Angyalkút körüli csatáról, melyeknek figyelmes meghallgatása után más nap bemutattattak azon leletek, melyek a Körös szabályozási munkálatok alkalmával felszínre kerültek.

Itt azonban sajnálattal kell felemlítenem, hogy a Körös szabályozási munkálatokat vezető Steinacker mérnöki karvezér a békés megyei muzeum részére ama leletekből mind e mai napig semmit sem küldött be, holott a megyei muzeumnak lenne első sorban mind ahhoz, mi a megyében találtatik, joga ; miért is igen óhajtható lenne, hogy ez irányban a t. mérnöki karelnök ur egyletünk részéről megkerestessék.

Örömmel tudatom a társulattal, hogy *Schlauch Lőrincz* n.-váradai püspök ur, ő excellentiája az egylet tiszteletbeli tagjává lett ; választását és a tagsági diplomát igen kedvesen vette, és a küldöttségnek, mely neki azt átnyújtá, a megtisztelő figyelemért köszönetet mondva azon rokonszenves érzelemnek adott kifejezést,

miszerint óhajtja: hogy »a békésmegyei közművelődési egyesület« so-
kaíig viruljon. Egyuttal a társulat alapító tagjai közé is belépven
az alapítványi díjat le is fizette.

Az 1887-ik évben a közgyűlés elhatározta, hogy a községek
és pénztintézetek kerestessenek meg a végből, hogy a békésmegyei
régészeti- és művelődés történelmi társulat alapítói sorába belépjen-
nek; a felhívásnak eddig az az eredménye lett, hogy a községek közül
többen az egyesület alapító tagjai közé be is léptek; nevezetesen :
az 1888. évben B.-Gyula, M.-Berény, az 1889. évben Békés városa,
Orosháza az alapító díjat az 1889. évre a költségvetésbe fel fogja
venni Szarvas és Endrőd jobb időkre vár, — a többi községek és
pénztintézetek pedig ez ideig még nem feleltek, remélem, hogy
alapítók lesznek.

Mi végre egyesületünk pénztárát illeti, ott is javulás állt be,
mivel a fáradhatatlan szorgalmú és tevékeny Borza Béla egyesületi
pénztárnok ur mindent elkövet, hogy a 10 év óta hátralékokban
lévő összegeket az adósoktól behajthassa, de a legnagyobb buzgó-
ság mellett sem képes jó akaratát egészen érvényesíteni, mert
hogy csak egy példát hozzak föl: »a pártoló tagok« a maguk
mentségére azt hozzák föl, hogy az egyesületi szabályrendelet 8. §.
értelmében 3 év eltelte után megszűntek tagok lenni és annál-
fogva a náluk kint levő 688 frt, melylyel hátralékban vannak le-
írandó lenne a mai közgyűlés határozata folytán.

Nov. 13-án tartott pénztári vizsga eredménye azt mutatta
ki, hogy a régész- és közművelődési egyesületnek van és pediglen:

1-ször. Tizenkét alapítvány tőke után mi egyeseknél kint van	1200 frt.
2-ször. Takarékpénztárban 3 alapítvány van u. n. dr. Károlyi Tibor, Geiszt, Schlauch Lőrincz püspök	300 frt.
3-ször. Három újabb alapítvány tétetett, Gyula, M.-Berény és Békés városa által	300 frt.
Tizennyolcz alapítvány van	összesen : 1800 frt.
Jegyzet.	

Mult időkben többi évi kiadások fedezésére elköltetett 11
alapítvány, mely összesen 1100 frtot tesz ; a mint a pénz bejön
multhatlan kötelessége a társulatnak az alapítvány tőkét helyre
pótolni.

Alapítványok után kamat kint van 251 frt — kr.

Rendes és pártoló tagsági díj kint van . 2684 frt — kr.

Takarékpénztárban készpénz van, mi befolyt 137 frt 79 kr.

A 2684 frt tagsági hátrányokra nézve kérem a közgyűlést kegyeskedjék elrendelni, hogy az illetőket a társulat ügyvédje beperelhesse.

A 688 frt pártoló tagok tartozását, mely az egyleti szabályok 8. §-a értelmében behajthatlan leírását kérem elrendelni.

Az évkönyvre nézve az lenne szerény nézetem, hogy a pénztárnok készítsen kimutatást, hány alapító, hány rendes tagja van az egyletnek és a kimutatott tagok számán felül nyomattassék még 50 példány főlőszeg előfordulható különös esetekre.

Kelt Gyula, 1888. decz. 30-án.

Göndöcs Benedek,
apát és lelkesz.

Jegyzőkönyv,

a békésmegyei régész- és művelődéstörténelmi társulatnak 1888-ik évi decz. 30-án tartott rendes közgyűléséről.

Jelen voltak: Ngs. Göndöcs Benedek apát és elnök elnöklete alatt csaknem az egész választmány.

1. sz. Elnök a közgyűlésen megjelent tagokat melegen üdvözlővén,

a közgyűlést megnyitottnak nyitvánítja.

2. sz. Olvastatott és tárgyalatott Ngs. Göndöcs Benedek apát és elnök elnöki jelentése, melynek értelmében 1. 1888. okt. 21-én Gyomán vándorgyűlés volt, hol a társulat igen szívélyes fogadtatásban részesült.

2. A jelentés további részében sajnálattal jeleztetik, hogy a körösparti munkálatokat vezető *Steinacker* mérnök úr a talált régiségekből muzeumunk részére semmit sem küldött be, holott azok Békés megye területén találtatván, ahoz a békésmegyei muzeumnak törvényes joga van.

3. Egyúttal folytatólag örömmel jeleztetik, hogy Schlauch Lőrincz n.-váradi püspök úr Ő Excellentiája a társulat alapító tagja lett, s a 100 frtot már be is fizette.

4. Továbbá jeleztetik, hogy több község, mint Gyula, Mező-Berény, Békés, Orosháza a társulat alapítói közé léptek.

5. Az egyleti pénztárt illetőleg jelentve van, hogy örvendetes javulás állt be, bár a pártoló tagokkal ma sem lehet boldogulni.

6. A nov. 23-án megejtett pénztárvizsgálat alkalmával minden rendben találtatott.

7. Elnök kéri a közgyűlést, hogy a 2684 frtnyi hátralékok per útján hajtassanak be.

8. A 688 frt pártoló tag dijnak törlése kéretik.

9. Elnök kéri a közgyűlést, hogy csak a fizető tagoknak nyomassék évkönyv, s azon felül 50 példány. Mely jelentésre hosszabb beható tárgyalás után, pontonként következő végzések hoztattak :

Az. 1. pontra nézve Gyoma városának az okt. 21-én tartott gyűlés alkalmával tanúsított szíves magatartását elismerést és köszönetet szavaz a társulat.

A 2. pontra nézve, megyei alispán úr útján közmunka-és közlekedési miniszter úr ő Exciája megkerestetik, hogy a talált régiségekből azokat, melyek a nemzeti muzeum részére nem szükségesek, rendeletileg szíveskedjék a békésmegyei muzeumnak adatni, mint a melynek területén a kérdéses régiségek találtattak.

A 3. pontra nézve. Schlauch L. püspök úrnak az egy-let alapító tagjai közé történt belépéséért j. k. köszönet szavaztatik.

A 4. pontra nézve. Gyula, Mező-Berény és Békés városának alapító tagságáért j. k. köszönet szavaztatik.

Az 5. pontra nézve kimondatott, hogy a 688. frt pártoló tagdíj hátralék úgy a főkönyvből, mint a törzsvagyonyból törlendő, miután belátja a közgyűlés, hogy a pártoló tagság 3 évre kötelező, s azontúl önmagától megszűnik.

A 6. pontnál kimondatott, hogy az 1100 frt alapítványi tőke, mely elköltetett: lehetőleg mielőbb pótlendő. Jövőre nézve pedig határoztatik, hogy az alapítványi tőke külön takarékpénztári könyvben kezelendő, s abból kgy. végzés nélkül kivenni szigoruan tilos; miről a békésmegyei takarékpénztár igazgatósága értesíttetik.

A 7. pontra nézve. A hátralékos tagok, miután egy év lefolyása alatt a társulattól kétszer fel lettek kérve, egyszer a pénztárnoktól egyénenként felszóllítva, minden mellék tekintet nélkül haladéktalanul beperesítendő, miről ügyész és pénztárnok végzésileg értesítendő.

A 8. pontra nézve az intézkedés már az 5. p. a. meghozatott.

A 9. pontra nézve kimondatott, hogy csak az 1889-ik év derekán lehet arról szó, hogy lesz-e Évkönyv, vagy sem? mert először az 1100 frt alapítványi tagsági összeg helyreteendő, illetve pótlendő, s csak a netán fent maradó

összeseg erejéig lehet intézkedni az »Évkönyv«-et illetőleg.

3. sz. Olvastatott és tárgyalatott Party Ferencz nyug. m. főpénztárnok úrnak az egyletnek 1877/8-ik évtől 1887/8-ik évig, összesen tiz évi számadásai megvizsgálásáról szóló hivatalos jelentése.

Miután a jelentés szerint a számadások úgy számtanilag, mint egyéb tekintetekben kifogástalanul helyesen vezetetteknek találtattak : a közgyűlés társulati pénztárnokot 1877/8—1887/8-ik évig, tehát összesen tiz évi számadás továbbbi felelősség terhe alól — a szokásos óvadék fenntartása mellett — egyhangulag felmenti.

Miről Kőrös Kálmán volt pénztárnok végzésileg értesítettik.

4. sz. Olvastatott és tárgyalatott Borza Béla társulati pénztárnok úrnak az 1887/8-ik évre vonatkozó jelentése.

A nagy gonddal, kifogástalan pontossággal készített jelentés nagy érdeklődés mellett felolvastatván s egyhangulag — általánosságban — elfogadtatván, annak egyes lényeges pontjaira nézve azon végzések hozattak, melyeket az elnöki jelentésre hozott végzések a jegyzőkönyvben 5, 6, 7, 9. sz. a. magukban foglalnak, s mely alszámok a j. k. 2. sz. a. foglaltatnak,

A 10 kérvényező közül Rimler Pál 18 frtja töröltetik, Koller Gábornak megadatik, hogy a 30 frtot 3 év alatt fizesse ki. A többi 7-nél behajtandó.

5. sz. Olvastatott és tárgyalatott a főtitkári jelentés,

mely egész terjedelmében és tartalmilag is elfogadtatván, határoztatott, hogy az »Évkönyv«-ben kinyomatni fog.

6. sz. A Rómába távozó főtitkár helyettesítésével

a távollét időtartamára Dr. Zsilinszky Endre úr bizatik meg.

7. Ngs. Göndöcs Benedek apát és elnök indítványára

Ngs. Erkel Ferencz úr, tekintettel tudományos és hazafias érdemeire, egyhangulag az egylet tiszteletbeli tagjává választatik, s erről j. k.-leg értesítettik.

8. sz. Nt. Haan Lajos egyleti alelnök, m. tud. akad. tag stb. indítványára a Henszlmann Imre elhalálozása folytán megüresedett tiszteletbeli tagsági helyre

nagyságos Kövesdi Wenzel Gusztáv kir. tanácsos, bölcséleti és jogtudor, pesti egyetemi ny. r. tanár, magyar tud. akad. r. tag. a délszláv tört. és régiségtani, a felső-lausitzi tud. társasági, a morva-sziléziai cs. k. társulati történelmi és statistikai osztálybeli, s erdélyi orzzágismértető egyesületi tag stb. egyhangulag megválasztatott. Miről Ngs. Wenzel Gusztáv úr végzésileg értesítetik.

9. sz. Olvastatott és tárgyalatott id. Mogyoróssy János muzeumi ig. pótjelentése a muzeum legujabb gyarapodásáról. Egyuttal jelenti, hogy a n.-várad r. k. püspök úr ő Exciája egy öl fát adott a muzeum részére.

Örvendetes tudomásul vétetett.

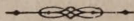
10. sz. Ezen jegyzőkönyv hitelesítésével

Bánhegyi István és Nagy Károly ig. vál. tag urak bizatnak meg.

Kmf.

Bánhegyi István, m. k.
Nagy Károly, m. k.

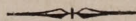
Finta Ignác, m. k.
egyleti jegyző.

Pénztárnoki jelentés.

Tekintetes választmányi gyűlés! Ez évi társulati pénztári működésemre vonatkozólag van szerencsém jelenteni a tekintetes választmányi gyűlésnek, hogy a társulati tagsági díjaknak kifizetésére nézve, mind azon tag urak, kik a tagsági díjakkal hátralékban maradtak, általam felhíva lettek, azonban nem azon eredmény éretett el, melyet az egyesület pénztára érdekében várni lehetett volna; több tagok ismételt szorgalmazás után sem hajlandók lefizetni tagsági díjaikat, s így évről-évre a hátralékos összeg növekedése lőn kilátásba helyezve; hogy a tekintetes választmányi gyűlésnek a társulati pénztár állagáról tudomása lehessen, a pénztári naplónak a folyó évi november 12-én lett lezárása, s a számadásnak folyó hó 27-én felül vizsgálat eszközölthetése végett egyleti elnök ur ő nagyságához lett beterjesztése után ekként áll. Bevételek részletezve, I. 1887⁷/₈-ik évről pénztári maradványból 363 frt 28 kr. II. Tagsági díjakból 295 frt, III. Alapítványi tőkéből 200 frt, IV. Alapítványi kamatokból 96 frt, V. Takarékpénztári betét utánni kamatból 12 frt 51 kr. Összesen 966 frt 79 kr. — Kiadás. Egyes természetű kiadásokra 240 frt 36 kr. Egyeztetve. Bevétel 966 frt 79 kr. Kiadás 240 frt 36 kr. Pénztári maradvány 726 frt 43 kr, — mely összegben bent foglaltatik öt alapító tag által befizetett, s a közgyűlés határozatánál fogva külön, takarékpénztárilag kezelt 500 frt; — melynek leszámítása után rendelkezés alatt áll alapítványi tőke után befolyt kamatokból 96 frt, takarékpénztári betét utánni kamatokból 12 frt 51 kr tagsági díjakból befolyt 117 frt 92 krból, vagy is *összesen 226 frt 43 kr*; minthogy a tagsági díjak többszörösen ismételt szorgalmazás mellett sem folynak be; *hogy mely időben, s miből fog a takarékpénztárban elhelyezett, s onnét évek során a szükséglethez viszonyítva kivett és kiadásokra fordított 11 alapítványi tőke, vagyis 1100 forint visszatérített, azt egyelőre meghatározni nem lehet*; — az egyesület vagyonát tekintve az évi számadás, s pénztári főkönyv nyomán így áll. 1-ór. Pénz-

tári maradványból 726 frt 43 kr. 2-or. Befizetésre váró alapítványi tőkéből 1300 forint. 3-or. Alapítványi tőke utáni kamatokból 233 frt. 4-er. Rendes és pártoló tagsági díjakból 1977 frt. Összesen 4236 frt 43 kr ; — az egyletnek van 29 alapító, 124 rendes, 66 pártoló, összesen 219 tagja ; az év folyamában pedig kilépett 6 rendes 22 pártoló, s így összesen 28 tag : — A községi jegyző uraktól nyert értesítés nyomán több pártoló tagok vannak olyanok, kik az itt alá csatolt foglaltaknál, különböző méltányos oknál fogva nem fizethetnek sőt, hogy pártoló tagok lennének, ezt nem is ismerik el, s mivel az összeg 79 frtot tesz ki, ennek az egyleti vagyonból törlesztését teljes tisztelettel véleményezem. — A tekintetes választmányi gyűlésnek B.-Gyulán, 1889. november 30. alázatos szolgája Borza Béla s. k. egyleti pénztárnok.

Jelentése

a békésmegyei-régészeti és- művelődéstörténelmi társulat muzeumigazgatójának a tárlat 1887/88. évi gyarapodásáról.

Egyletünk muzeuma e 14 évi lefolyása alatt is a közönség folytonos támogatásának örvendett, mi úgy látogatásokban mint adakozásokban nyilvánult. Mégis sajnálattal kell constataínom s a t. gyűlés tudomására hoznom, hogy a régi érdeklődés, melyet az előbbi évek muzeumunk iránt mutattak kissé megcsappant; mit csakis a kor szűkkeblű realistikus irányának tulajdoníthatok. Az elmúlt évben ugyanis az összes látogatók száma csak 94, az aján-dékok száma pedig az előző évekhez képest határozottan csekély.

A látogatók sorában látjuk: Varga Antal főgymn. tanár H.-M.-Vásárhely, Dr. Hayek Gusztáv kormány tanácsos Bécs, Dr. Horvát Géza m. tud. ak. lev. tag Pest, Frankó László joghallgató Nagyvárad, Vidovich Menyhért honv. százados Gyula, Irinyi István birtokos Szatmár, Bokfy Sándor albiró Győr, Mogyoróssy János cs. kir. e. önkénytes Szeged, Mogyoróssy Elek joghallgató Pest, Bleyer Izidor joghallgató Pest, Bezsán József g. k. szt. széki ül-nök Gyulán, Gerlóczy Károly alpolgármester Pest, Müller Jakab lelkész Szakaszi, Pokorny László kir. tszéki jegyző Gyula, Ungváry Mojsisovich Vilmos Duna szabályozási főmérnök Pozsony, stb.

Az adakozók és adományok sorozata következő:

A Nagyméltóságú nváradi latin szertartású megyés püspök f. évi oct. 2-án Gyulán történt keresztül utazása alkalmával — értesülve arról, hogy muzeumunk igazgatójának id. Mogyoróssy Jánosnak alapítványi ígéretet tett, hogy t. i. élte végéig — éven-kint egy öl fát adományoz a muzeum fűtésére.

Könyvtár gyarapodás :

Nagyságos Göndöcs Benedek egyleti elnök úr az 1881—1884 évi időtartamra vonatkozó országgyűlési naplókat. Id. Mogyoróssy János a m. tört. társulat rendes tagja, a Századoknak 1867-től

köteteivel folytatólagosan a jelen évig, továbbá »Egy hős honvéd leány« cz. korrajzával. Frankó László joghallgató »Utazás Észak Amerikában«. Pokorny László kir. törvényszéki jegyző »A középkori miniature festészetéről« s »Sistematik der Weihmünzen«. Bleyer Izidor joghallgató »Simonyi József br. életrajza« s »Az Egyenes-röpüek« cz. művekkel gazdagították könyvtárunkat.

Végre társulatunk muzeuma két igen diszes grófi diplomával gyarapodott. Báró Drechsel György 1889. február 22-én beküldte a kihalt gróf Stockhammer család grófi czímer leveleit. Az elsőt még Mária Terézia adta ki 1780 január 15-én, s általa gr. Stockhammer Józsefet az ő és őseinek számos érdemeiért (nagyatyja pl. Eger ostrománál a törökök ellen vítt harcban esett el) az osztrák grófok sorába veszi föl. A diplomába festett czímer a festést tekintve pompás. A czímer a következő: Középen egy szívpaizs; ebben szájában arany karikát tartó fekete ökörfő. A négy szegletű nagy paizs felső, jobb oldali szegletében koronás, kiöltött nyelvű fekete sas, bal szegletében arany mező egy fekete pólyával; alsó jobb oldali szegletében kezében bárdot tartó fehér lovon ülő veres ruhás vitéz, baloldali szegletében két egymással viaskodó vérese látható.

A második diploma 1780. decz. 9-én kelt, s általa József császár Stockhammer Józsefet a magyar nemesek és főurak közé iktatja.

Ez is igen diszes.

A beküldő méltán nyerte meg társulatunk forró köszönetét.

Főlemlítjük még, hogy a társulati elnökség közbenjárására Steinek Gábor úr a gyomai 33—34. számú Körös-átmetszések-nél talált régiségekből számos tárggyal gazdagítá muzeumunkat.

Kelt B.-Gyulán, 1889. okt. 18-án.

Id. Mogyoróssy János,
muzeumi igazgató.

A békésmegyei régészeti- és művelődéstörténelmi-társulat tagjainak névsora 1888 – 1889-ben.

I. Tiszteletbeli tagok :

József főherczeg ő fensége,
[Budapesten.	Ortvay Tivadar, Pozsony.
Böhm Lénárd, Fehértém-
[plom.	Pulszky Ferencz Budapest.
Bubics Zsigmond, Kassa.	Schlauch Lőrincz, Nagy-
[Várad.
Bunyitay Vincze, N.-Várad.	Szabó Károly, Kolozsvár.
5. Erkel Ferencz, Budapest.	15. Szentkláray Jenő, T.-Becse.
Fraknói Vilmos, Budapest.	Szilágyi Sándor, Budapest.
Hampel József, Budapest.	Thaly Kálmán, Budapest.
Nagy Iván, Horpács.	Dr. Wenzel Gusztáv Buda-
[pest.
Nyáry Jenő br. Budapest.	Zsilinszky Mihály, Szentes.
10. Ormos Zsigmond, Temesvár.	

II. Alapító tagok :

- Apponyi Albert gróf, Budapest.
Apponyi Antal gróf, Bécs.
B.-Csabai kaszinó-egylet, B.-Csaba.
Békésmegyei takarékpénztár, B.-Gyula.
5. Beliczey István, B.-Csaba.
Breznyik János, Selmezbánya.
Békés város.
Dessewffy Emilné grófnő, Budapest.
Geiszt Gyula, Budapest.
10. Göndöcs Benedek, B.-Gyula.
Gyula város.
Haan Lajos, B.-Csaba.
Horvát Sámuel, T.-Komlós.
Justh István, Budapest.

15. Karassyay István, B.-Csaba.
 Károlyi Gyula gróf, Budapest.
 Károlyi Tibor gróf, Budapest.
 Id. Mogyoróssy János, B.-Gyula.
 (Ungváry) Mojsisovics Vilmos, Duna-Almás.
20. Mező-Berény község.
 Pongrácz János gróf, B.-Szent.-András.
 Radvánszky Béla báró, Sajó-Kaza.
 Schlauch Lőrincz, püspök N.-Várad.
 Tót-Komlós községe.
25. Urszinyi Andor, Gerendás.
 Wenckheim Krisztina grófnő, Kigyós.
 Wenckheim Frigyes gróf, Kigyós.
 Wenckheim Rudolf gróf, Doboz. †
 Zsilinszky Mihály, Szentés.

III. Rendes tagok :

- Áchim Ádám lelkész, Szarvason.
 Almássy Erzsi gróf Cziráky Jánosné, L.-Berény.
 Almássy Minka grófnő, gróf Almási Kálmánné, Kétegyháza.
 Andrassy Kálmán nevelő, Budapest.
5. Asbóth Kálmán ügyvéd, B.-Gyulán.
 Badics Elek gyógyszerész, B.-Csabán.
 Bánhegyi István kir. tanfelügyelő, B.-Gyulán.
 Bartóky László kereskedő, B.-Csabán.
 Dr. Báttaszéki Lajos ügyvéd, Budapesten.
10. Békési központi kaszinó, Békésen.
 Beliczey Rezső birtokos, B.-Csabán.
 Benka Pál ev. tanító, Szarvason.
 Benka Gyula főisk. tanár, Szarvason.
 Bulla Sándor mérnök, Orosházán.
15. Dr. Csánki Dezső, áll. levéltári tisztviselő Budapesten.
 Csermák Kálmán ev. lelkész, T.-Komlós.
 Czinkóczy Márton ev. lelkész, Cs.-Albertin.
 Dancs Béla városi jegyző, Szarvason.
 Dáni József urad. igazgató, Kompolton.
20. Décey József kereskedő, B.-Csabán.
 Dérczy Ferencz földbirtokos, Kondoroson.
 Dobay János nyomdász, B.-Gyulán.

- Dobosffy Gyula járásb. hiv., Szekszárdon.
Gr. D'Orsay Emil, Pozsonyban.
25. Gr. D'Orsay Miksa Pozsonyban.
Dömény Lajos tak. pénztárnok, B.-Gyulán.
Elek Lajos gymn. tanár, Debreczen.
Emperl Ernő gazdatiszt, Békésen.
Erkel Rezső tak. pénzt. igazgató, B.-Gyulán.
30. Dr. Fuchs Ede városi orvos, Szarvason.
Dr. Fuchs Lipót orvos, M.-Berény.
Fehér Béla birtokos, B.-Csabán.
Fehér Imre urad. tisztartó, M.-Berény.
Finta Ignác polg. isk. tanár, B.-Gyulán.
35. Gajdács Pál lelkész, T.-Komlóson.
Garai Lajos, bizt. társ. könyvvezető, Prágában.
Garzó Gyula ref. lelkész, Gyomán.
Gärtner Adolf kereskedő, B.-Csabán.
Glasner Antal mérnök, Budapest.
40. Grócz Béla r. k. lelkész, Endrődön.
Dr. Hajnal István orvostudor, Békésen.
Haty Károly főjegyző, M.-Berényben. †
Irányi Dániel országgyűlési képviselő, Budapesten.
Jankó János festő művész, Budapest.
45. Jancsovics Pál alispán, B.-Gyulán.
Janó Sándor kir. ügyész, Miskolczon. †
Jeszenszki Károly ev. lelkész, M.-Berény.
Justh Gyula földbirtokos, Tornyán.
Karácsonyi János r. kath. hittanár, N.-Váradon.
50. Keller Imre ügyvéd, B.-Gyulán.
Kéry Kálmán ref. lelkész, Dobozon.
Kicska Mór ügyvéd, Szeghalmon.
Kis Ferencz gyógyszerész, Szeghalmon.
Klausz Lázár földbirtokos, Endrődön.
55. Kny Antal r. kath. plébános, Békésen.
Korossi Kamil urad. tisztartó, Gerendáson.
Dr. Kovács István megyei főorvos, B.-Gyulán.
Kuczka János ügyvéd, Endrődön.
Lederer Ede mérnök, Budapesten.
60. Dr. Löwy Lajos orvos, B.-Csabán.
Lukesch (Inczédi) István tanárjelölt, Budapesten.
Megele Bertalan, urad. tisztartó, M.-Berény.

- Moravek Gábor, B.-Gyulán.
Moldoványi Gyula ügyvéd, B.-Gyulán.
65. Moczkovcsák Károly lelkész, Besztercebányán.
Novák Dániel bérlő, B.-Csabán.
Novák Kamill törvényszéki elnök, B.-Gyulán.
Hg. Odescalchi Arthur, Budapestén.
ifj. Oláh György megyei főügyész, B.-Gyulán.
70. Omaszta Gyula kir. közjegyző, B.-Csabán.
Orosházi kaszinó, Orosháza.
Pivár János polg. iskolai tanár, B.-Gyulán.
Papi Balog Péter okl. gazda, Mezőhegyesen.
Pap Antal tanító, Vésztőn.
75. Péky Antal r. k. lelkész, ez. kanonok, B.-Csabán.
Petneházy Imre, tanító, K.-Taresán.
Polgári kör, B.-Gyulán.
Popovics Jusztn vár. főjegyző, B.-Gyulán.
Réthy László muzeumi tiszt, Budapestén.
80. Ifj. Sipos Sándor Békésén.
Sárkány János ev. lelkész, Szarvason.
Schmidt Károly mérnök, Budapestén.
Dr. Schwarcz Jenő orvos, Budapestén.
Schwarcz László kereskedő, Temesvárott.
85. Szabó János ref. esperes, K.-Taresán.
Szabó Pál birtokos, B.-Gyulán.
Dr. Szeberényi Gusztáv, ev. superintendens, B.-Csabán.
Szekér Mihály urad. tisztartó, Kétegyházán.
Szemián Sámuel főjegyző, B.-Csabán.
90. Szénássy József takarékpénztári könyvvezető, B.-Gyulán.
Stojánovics Gyula birtokos, Csorváson.
Szuesu Béla földbirtokos, B.-Csabán.
Tatay János gyógyszerész, T.-Komlóson.
Tatár János ref. lelkész, Szeghalmon.
95. Terényi Lajos megyei főispán, B.-Gyulán.
Tomesányi Károly földbirtokos, Szarvason.
Urszinyi Dezső miniszt. titkár, Budapestén.
Varságh Béla gyógyszerész, B.-Csabán.
Veres József ev. lelkész, Orosházán.
100. Vésztői kaszinó, Vésztőn.
Gr. Wenckheim Géza, Gerlán.
Br. Wenckheim Viktor, K.-Ladányban.

IV. Pártoló tagok :

- Almásy Dénes gróf, B.-Gyulán.
 Almásy György gróf, Kétegyházán,
 Alt Sándor egyházi, Endrőd.
 Andrassy Miklós adófelügy. tiszt, B.-Gyulán.
 5. Bakacs Lajos, Vésztőn.
 Banner József gazdatiszt, Székudvaron.
 Bán Károly jegyző Gy.-Váriban.
 Batik Elek tak. pénztárnok, B.-Gyulán.
 Bene István városi tanácsnok, B.-Gyulán.
 10. Benedikty József gyógyszerész, Békésen.
 Dr. Berkovics Jakab orvos.
 Bogár Dániel közgyám, B.-Csabán.
 Bracsok István ev. tanító, Cs.-Albertin.
 Bochdaneczky Ignác, ker. főnök, Beneschau (Csehorsz.)
 15. Bracht Gyula m. kir. vasuti tisztviselő, Budapest.
 Donner Lajos polg. isk. tanár, B.-Csabán.
 Eördögh Lajos szolgabíró, Orosházán.
 Fábry Károly ügyvéd, B.-Csabán.
 Gubieza István r. k. lelkész, Kárásztelek.
 20. Gyukits Viktor kir. aljbíró, Békésen.
 Gyoma községe.
 Haviár Dani ügyvéd, Szarvason.
 Hegedüs Mihály ügyvéd. M.-Berényben.
 Ifj. Hoffmann Mihály ügyvéd, B.-Gyulán.
 25. Horváth János postamester, M.-Berényben,
 Horváth Béla néptanító, T.-Komlóson.
 Horváth János gymn. igazgató, B.-Csabán.
 Ifj. Janesovics Pál szolgabíró, Békésen.
 Kovács Lajos tanító, Endrődön.
 30. Kéry Elek jegyző, Dobozon.
 Kertay Zsigmond magánzó, B.-Gyulán.
 Kocziszky János ügyvéd, B.-Csabán.
 Kontur József kir. járásbíró, Szarvason.
 Ifj. Kollár János ügyvéd, M.-Berényben.
 35. Kopányi József, M.-Berényben.
 Kovács Mihály szolgabíró, Szeghalmon.

- Körösi János ref. lelkész, K.-Ladány.
Környei Lajos h. ügyvéd, Békésen.
Ladányi Áron h. ügyvéd, Békésen.
40. Lányi Gusztáv főisk. tanár, Szarvason.
Laász János tanító, M.-Berényben.
Lavatka Béla földbirtokos, Abonyban.
Lavatka Ágoston kereskedő, Békésen.
Ifj. Lavatka József birtokos, Békésen.
45. Dr. László Elek orvos, Orosházán.
Lehóczky József r. k. plebános, Orosházán.
Lusztig Sámuel földbirtokos, Szarvason.
Mezey Lajos jegyző, Békésen.
Dr. Molnár Antal orvos, B.-Csabán.
50. Nagy Károly m. árvaszéki elnök, B.-Gyulán.
Id. Oláh György városi tanácsos, B.-Gyulán.
Papp Sándor birtokos, P.-Sz.-Tornyán.
Petrovics Soma, ev. lelkész, Szentesen.
Rázel István gazdatiszt, Székudvaron.
55. Rimler Lajos gazdatiszt, Ó-Kigyóson.
Salacz Ferencz szolgabíró, Szarvason.
Dr. Simon Pál orvos, T.-Komlóson.
Scholcz Ferencz, Lipótvárott.
Dr. Stiassny József orvos, B.-Csabán.
60. Sulyok Ede takarékpénztári tisztviselő, Orosházán.
Schmidt József takarékpénztári könyvvézető, B.-Gyulán.
St. Sulucz Sándor kir. járásbíró, Békésen.
Szánthó Albert földbirtokos, Békésen.
Szeghalom község.
65. Szeberényi István ügyvéd, Budapesten.
Szentandrás István közgyám, M.-Berényben.
Szentmihályi Lajos mérnök, B.-Gyulán.
Szilágyi Antal jegyző, K.-Ladányban.
Stern testvérek kereskedő cég, M.-Berényben.
70. Szilvássy Ferencz magánzó, Orosházán.
Dr. Szlovák Pál orvos, Szarvason.
Sztraka Ernő vár. mérnök, B.-Csabán.
Sztraka György főszolgabíró, B.-Csabán.
Szuchanek Antal r. k. plébános, Solyomkeőn.
75. Tóth Ede ügyvéd, Békésen.
Thúri László gazdatiszt, M.-Berényben.

- Id. Uferbach János vár. pénztárnok, B.-Gyulán.
Ujfalussy Dezső m. árvaszéki ülnök, B.-Gyulán.
Urszinyi János ügyvéd, B.-Csabán.
80. Urszinyi László gyógyszerész, M.-Berényben.
Uzon Ferencz vár. közgyám, B.-Gyulán.
Vidovszky Ferencz főjegyző, Gyomán.
Veidinger György kereskedő, Gyomán.
Végh Vincze r. k. plébános, Báránd.
85. Weisz Lázár kereskedő, Gyomán.
Wielland János urad. tisztartó, Békésen.
Wallner József takarékpénztári pénztárnok, Orosházán.
Wolf Pál, M.-Berényben.

MAGYAR AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A társulat tisztségviselői:

Elnök: Göndöcs Benedek.
 Alelnök: Haan Lajos.
 Főtitkár: Dr. Karácsonyi Ján.
 Titkár: Gajdács Pál.
 Jegyző: Finta Ignác.

Muzeumőr: id. Mogyoróssy J.
 Segédőr: Asbóth Kálmán.
 Pénztárnok: Borza Béla.
 Ügyész: Keller Imre.

Választmányi tagok:

Gr. Apponyi Albert.
 Bánhegyi István.
 Ifj. Oláh György.
 Beliczey Rezső.
 Beliczey István.
 Dobay János
 Garzó Gyula.
 Dr. Hajnal István.
 Haviár Dani.
 Horváth Sámuel.
 Id. Jancsovics Pál.
 Csánky Dezső.
 Kéry Kálmán.
 Kis Ferencz.

Dr. Kovács István.
 Lehóczky József.
 Mihálfi József.
 Novák Kamill.
 Nagy Károly.
 Szabó János.
 Szemián Sámuel.
 Salacz Ferencz.
 Tatay János.
 Terényi Lajos.
 Gr. Wenckheim Frigyes.
 Gr. Wenckheim Géza.
 Zsilinszky Endre.

Számvizsgáló bizottság:

Dobay János.

Szénásy József.

A társulat alapító tagjai egyszer mindenkorra 100 frtot a rendes tagok évenként 3 frtot, a pártoló tagok pedig évenként 1 forintot fizetnek.

TARTALOM.

I. Irodalmi dolgozatok :

	Lap.
I. Haan Antal, <i>Zsilinszky Mihálytól</i>	5
II. Az érkeserüi Frater család levéltárának Békésvármegyére vonatkozó oklevelei, <i>Dr. Karácsonyi Jánostól</i>	31
III. Á mult századi gyulai plebánosok (Vége) <i>Grócz Bélától</i>	43
IV. A gyulai r. k. főtemplom <i>Grócz Bélától</i>	55
V. Első kísérletek egy gymn. felállítására Gyulán, <i>Dr. Karácsonyi J.-tól</i>	60
VI. Békésvármegye közléte a XVIII. század elején, <i>Oláh Györgygtől</i>	79
VII. A helvécziai vallástételt tartó gyomai ekklezsia históriája, <i>Dávidházy Bekes Sámuel</i> től	95

II. Hivatalos közlemények :

I. Elnöki megnyitó beszéd a Gyomán 1888. év október 21-én tartott gyűlésen <i>Göndöcs Benedektől</i>	119
II. Elnöki megnyitó beszéd a Gyulán 1888. év december 30-án tartott gyűlésen <i>Göndöcs Benedektől</i>	122
III. Az 1888. december 30-án tartott közgyűlés jegyzőkönyve	125
IV. Pénztárnoki jelentés	129
V. Muzeumi jelentés	131
VI. A békésmegyei régész- és művelődéstörténelmi társulat tagjainak és tisztviselőinek névsora 1888—1889-ben	133

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 10265/195 2. sz.

VIII. Kötet: 1. Néhaj gróf Wenckheim József-Antal emlékezete, *Göndöcs Benedektől*. 2. A békésmegyei hódoltság történetéből, *Szilágyi Sándortól*. 3. Regesták a bécsi es. kir. állami levéltárból, közli: *Károlyi Árpád*. 4. Hevesi Bornemisza Benedek gyulai kapitánysága, *dr. Csánki Dezsőtől*. 5. Gyulának, a gyulai uradalomnak és a gyulai várnak keletkezése, *Karácsonyi Jánostól*. 6. Naplótöredék az 1683. évi hadjáratból, közli: *Zsilinszky Mihály*. 7. Békésmegye földrajzához, magyarázó szövegül Békésmegye térképéhez, *Miháji Józseftől*.

IX. Kötet: 1. Wallaszky Pál emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól*. 2. Egy emléklap Tót-Komlós multjából, *Tatay Jánostól*. 3. Adatok Tót-Komlós egyházának s községének történetéhez, *Gajdács Páltól*. 4. Tökölly viszonyai Békésmegyéhez, különösen Gyulához, *Karácsonyi Jánostól*. 5. Regesták Békésvármegye közgyűlési jegyzőkönyveiből 1715—1795. *Haan Lajostól*. 6. A tót-komlói ágost. hitv. anyae gyház történetéből, közli: *Zsilinszky Mihály*. 7. Békésmegyei tudósítások 1836—1837. közli: *Zsilinszky Mihály*. 8. Békésmegyében a méhészet hetedfél százados multja, *Göndöcs Benédektől*.

X. Kötet: 1. Két feledésbe ment békésmegyei helység, *Karácsonyi Jánostól*. 2. Hol feküdt Alabán? *Karácsonyi Jánostól*. 3. Két összeírás a békésmegyei pusztákról, *Karácsonyi Jánostól*. 4. Regesták Békésvármegye közgyűlési jegyzőkönyveiből, *Haan Jánostól* (Folytatás.) 5. Békésvármegyét illető jegyzetek gr. Károlyi György főispánosága idejéből, *Zsilinszky Mihálytól*. 6. Egy békésmegyei karácsonyi mysterium, *Sipos Somától*. 7. Egy régi satyra a divatról, közli: *Sipos Soma*.

XI. Kötet: 1. Bonyhai Benjámin emlékezete, *Göndöcs Benedektől*. 2. Törökvilág Békésmegyében, *Karácsonyi Jánostól*. 3. György Vilmos emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól*. 4. Békésmegye nemzetségei, *Karácsonyi Jánostól*. 5. Novák Antal életéhez adat, *Zsilinszky Mihálytól*. 6. Regesták Békésmegye jegyzőkönyveiből 1715—1795. (Folytatás) *Haan Lajostól*.

XII. Kötet: 1. Térényi Lajos emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól*. 2. Egyetmás Orosházáról, *Veress Józseftől*. 3. A Hunyadiak békésmegyei birtokai és a dobozi Dánfiyak, *dr. Karácsonyi Jánostól*. 4. Tót-Komlós, *íj. Jankó Jánostól*. 5. A pusztaföldvári támadás 1488-ban, közli: *dr. Karácsonyi János*. 6. Békésvármegyének szolgabírói járásokra való régi felosztása, közli: *dr. Karácsonyi János*. 7. Pesty Frigyes a régi Békésvármegyéről, közli: *Zsilinszky Mihály*. 8. Békésvármegye a magyarnyelv érdekében 1832-ben, *Novák Antaltól*, közli: *Zsilinszky Mihály*. 9. Két magyar történelmi okmány a XVII. századból, közli: *Zsilinszky Mihály*.

XIII. Kötet: 1. Maróthy János macesői bán élete, közli: *dr. Karácsonyi János*. 2. Boszorkány perek Békésvármegyében, *íj. Oldás Györgytől*. 3. Hogy és mikor került Gyula vára a magyar király kezére? közli: *dr. Karácsonyi János*. 4. Gyula város mult századi történetéből, közli: *Grócz Béla*. (Bevezetéssel ellátta: *dr. Karácsonyi János*.)

XIV. Kötet: 1. Haan Antal, *Zsilinszky Mihálytól*. 2. Az érkeserüi Frater család levéltárának Békésvármegyére vonatkozó oklevelei, *Dr. Karácsonyi Jánostól*. 3. A mult századi gyulai plebánosok (Vége) *Grócz Bélától*. 4. A gyulai r. k. főtemplom *Grócz Bélától*. 5. Első kísérletek egy gymn. felállítására Gyulán, *Dr. Karácsonyi J.-tól*. 6. Békésvármegye közelete a XVIII. század elején, *Oldás Györgytől*. 7. A helyéceziai vallástéltelt tartó gyomai ekklezsia históriája, *Dávidházy Beke Sámuel*től.

